

T.C.

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYOLOJİ PROGRAMI

**ÖĞRENCİLERİN İNANÇ, İBADET VE İFADE
ÖZGÜRLÜKLERİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ:**

İSTANBULDAKİ FARKLI NİTELİKLERE SAHİP LİSELERDE

YAPILAN NİTELİKSEL ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Ali KARGA

10 11 27 109

İstanbul, Eylül 2012

T.C.
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI

ÖĞRENCİLERİN İNANÇ, İBADET VE İFADE
ÖZGÜRLÜKLERİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ:
İSTANBULDAKİ FARKLI NİTELİKLERE SAHİP LİSELERDE
YAPILAN NİTELİKSEL ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Ali KARGA

10 11 27 109

DANIŞMAN ÖĞRETİM ÜYESİ

Prof. Dr. Belma T. AKŞİT

İstanbul, Eylül 2012

T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

...09.2013 tarihinde tezinin savunmasını yapan Mehmet Ali KARGA'ya ait "Öğrencilerin İnanç, İbadet ve İfade Özgürlükleri ile İlgili Düşünceleri: İstanbul'daki Farklı Niteliklere Sahip Liselerde Yapılan Niteliksel Araştırma, 2012" başlıklı çalışma, jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Tezli Yüksek Lisans Programında yüksek lisans tezi olarak Oy Birliği / Oy Çokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

ÖNSÖZ

Dinin sosyolojik anlatımı dini toplulukların farklılıklarından yola çıkılarak gerçekleştirilebilir. Din sosyolojisinin temel konusu olan, her inanç sisteminin ve o inanç sistemine bağlı dini grubun dünya görüşü ve değerleri, aynı zamanda topluluklar içinde yer alan bireylerin birbirlerini şekillendirme konusunda başlıca etkenlerden biridir.

Bu araştırma, lise eğitimlerini sürdüren öğrencilerin din, inanç ve ifade özgürlükleri ile ilgili düşüncelerini, ibadet ve ritüel anlayışlarını, inançlarının günlük hayata aktarımı ve etkilerini, dini topluluklar arası sosyal etkileşimin sonuçları ve dolayısıyla dinlerin ve dinlerden doğan grupların toplumu şekillendirmedeki rolü, Türkiye'nin küçük bir prototipi sayılabilecek İstanbul'daki farklı inançlarla ve farklı özelliklerle kurulmuş olan liselerde çeşitli boyutlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmadan elde edilen verilerle, Türkiye'deki dini toplulukların birbirleri arasındaki görüş ve düşünce temelli farklılaştığı ve bütünleştiği noktalar ortaya konulmaya ve din sosyolojisi çalışmalarına bir katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları üzerinde durulmuştur. Yöntem bölümünde ise araştırmanın yöntemi, örnekleme ve veri toplama araçları anlatılmıştır. Daha sonra elde edilen veriler doğrultusunda lise öğrencilerinde inanç, ibadet ve ifade özgürlükleri ile ilgili tutum ve düşüncelerinden yola çıkılarak analizler yapılmıştır.

Araştırmamın bütün aşamalarında benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Belma Akşit'e teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek lisans eğitimim boyunca bilgilerini ve tecrübelerini bizimle cömertçe paylaşan diğer tüm hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim. Çalışmam esnasında görüşme yaptığımız tüm okulların değerli yöneticilerine, kapılarını bizlere açtıkları ve bu tarz akademik çalışmalara sağladıkları imkânlardan ötürü, araştırma verilerini toplamam konusunda en büyük desteği veren öğrenci arkadaşlara da görüşmeler için vakit ayırmalarından ötürü minnettar olduğumu belirtmek isterim. Son olarak uzunca bir süre alan okuma, çözümlene ve yazma dolu gecelerime sabırla katlanan, her zaman beni cesaretlendiren ve çalışma azmi kazandıran sevgili eşim Özge Albayrak Karga'ya da sonsuz teşekkür ederim.

Mehmet Ali KARGA

İstanbul, 2012

ÖZET

Din, insanlık tarihi kadar eskidir ve insanın var olduğu tüm dönemlerde yaşantılarını etkileyerek günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Din, inanç ve ifade kavramları ve bu kavramlardan yapılan çıkarımlar çok kültürlü toplumlarda farklı farklı olabilmektedir. Dünyanın seküler eksene kaydığı yönündeki düşüncelere rağmen; insanın inanma kapasitesi yüksek bir varlık olması sebebi ile bu kavramların ve kutsal sayılan diğer bütün unsurların insan hayatındaki yeri ve önemi azalmaz. Aksine modern toplumlarda her ne kadar dinin 'görünmez' bir hal aldığı düşünülse de, din ve inanç temelli fikir ve düşüncelerin kamusal alana taşınması, siyasallaşması ve gündelik hayata etkilerinin gittikçe daha belirgin bir hal almaya başlaması engellenememektedir.

Bu tez için yapılan "Öğrencilerin İnanç, İbadet ve İfade Özgürlükleri ile ilgili Düşünceleri: İstanbul'daki Farklı Niteliklere Sahip Liselerde Yapılan Niteliksel Çalışma"da, hem bireyin hem de toplulukların şekillenmesinde çok önemli yeri olan din, inanç ve ifade kavramları çerçevesinden, lise öğrencilerinin inançlarını belirleme, inançlarının gereklerini yerine getirme, inançlarını özel ve kamusal alanda ifade edebilme özgürlükleri ile dinin hayatlarında teşkil ettiği yer, dini bilgilerini edinme yöntemleri, ebeveynlerinin ve ailelerinin dini çocuklarına aktarmada üstlendikleri rol, ibadet imkânları ve yöntemleri, 'farklı' olana, kendi inancından olmayan kişilere karşı tutum ve düşünceleri, diğer dinler ve inanç sistemleri ile ilgili bilgi ve fikirleri, 'ötekileştirme' konusuna bakışları, 'laiklik' kavramından anladıkları ve laik eğitim sistemi içerisinde zorunlu din derslerinin yeri hakkındaki görüşleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma verileri, bulunduğu yer, dini faaliyetleri, etnik karakterleri dikkate alınarak belirlenen 9 lisede, 13 odak grup görüşmeleri yapılarak toplanmıştır.

Anahtar kelimeler: Din, İnanç özgürlüğü, İfade özgürlüğü

ABSTRACT

Religion is as old as the history of humanity and continued its existence up till today by affected lives of people during all the stages which the human existed. Religion, belief and expression and inferences which have been made from these notions can be considerably different in multicultural societies. In spite of the thoughts about the world has switched to secular axis, its importance and the position in the human life of these notions and all other elements which are accepted as holy do not decrease. On the contrary, although the religion is 'unseen' in the modern society, carrying out the ideas and the thoughts which are based on religion to public sphere, politisation and its affects to daily life cannot be obscured.

The qualitative research on "Thoughts of students about belief, freedom of expression and worship" was conducted in various high schools in Istanbul, to put forward their opinions about carrying out the necessities of their believes; their freedom of stating of their believes in public sphere; and the importance of the religion in their life; their ways and methods of receiving the religious knowledge; role of their parents and families about transferring the religious knowledge into the students' lives; opportunities and methods of worship; their attitude and thoughts against the one who is 'different' from their own beliefs; their knowledge and ideas about other religions and belief systems; their attitudes about "othering" and "being othered", their opinion about laicism and the imperative religion courses in the secular regime.

Thirteen focus group sessions are carried out in 9 different high schools. High schools were selected according to their place/district, religious activities, ethnical characteristics, etc.

Keywords: Religion, Freedom of Belief, Freedom of Expression

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	VI
I GİRİŞ	1
1.1. İnanç, İbadet ve İfade Özgürlükleri	5
1.2. Din ve Din Sosyolojisi Çalışmaları	12
1.3. Dinlere Genel Bakış	20
1.3.1 Müslümanlık	20
1.3.1.1 Sünnilik	21
1.3.1.2 Alevilik	22
1.3.2 Hıristiyanlık	22
1.3.2.1 Katoliklik	23
1.3.2.2 Ortodoksluk	24
1.3.2.3 Protestanlık	24
1.3.2.4 Gregoryenlik	25
1.4. Kavram ve Terimler	26
1.4.1 Özgürlük	26
1.4.2 Din	27
1.4.3 İnanç	31
1.4.4 İbadet	32
1.4.5 Hoşgörü	31
1.4.6 Grup/Sosyal Grup	33
1.4.6.1 Dini Gruplar	34
1.4.6.2 Aile	35
1.5. Tezin Amacı	36
1.6. Tezin Önemi	37
1.7. Hipotezler/Beklenen Sonuçlar	38
1.7.1 Diğer Araştırma Soruları	39
II YÖNTEM	40
2.1. Araştırma Evreni ve Örneklem	40
2.2. Veri Toplama Araçları	41
2.2.1 Odak Grup Görüşmesi	42
2.3. Veri Toplama ve Analizi	43
2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Karşılaşılan Güçlükler ve Etik Sorunlar	45

III	BULGULAR VE TARTIŞMA	47
	3.1. Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri	49
	3.1.1 Görüşme Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı	50
	3.1.2 Görüşme Grubunun Yaşa Göre Dağılımı	50
	3.1.3 Görüşme Grubunun Doğum Yerine Göre Dağılımı	51
	3.1.4 Görüşme Grubunun En Uzun Süre Yaşadığı Yere Göre Dağılımı	52
	3.1.5 Görüşme Grubunun Ebeveynlerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	52
	3.2. Araştırma Sorularına Yönelik Tutum ve Düşünceler	53
	3.2.1 Öğrencilerin Din ve İnanç Algılarına İlişkin Bulgular	53
	3.2.2 Öğrencilerin İnanç Özgürlüğü Algılarına İlişkin Bulgular	59
	3.2.3 Öğrencilerin İfade Özgürlüğü Algılarına İlişkin Bulgular	64
	3.2.4 Dinin Öğrencilerin Hayatlarındaki Önemine İlişkin Bulgular	69
	3.2.5 Öğrencilerin Dindarlık ve Dindar İnsan Algılarına İlişkin Bulgular	75
	3.2.6 Öğrencilerin Farklı İnanç Sistemleri ve Dinlerle Hakkında Bilgi ve Düşüncelerine İlişkin Bulgular	82
	3.2.7 Farklı İnanca Sahip Olmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Bulgular	86
	3.2.8 Öğrencilerin Ötekileştirme ve Ötekileştirilme Algılarına İlişkin Bulgular	89
	3.2.9 Öğrencilerin Laiklik ve Laik Eğitim Algılarına İlişkin Bulgular	95
	3.2.10 Öğrencilerin Zorunlu Din Dersleri Algılarına İlişkin Bulgular	100
	3.3 Diğer Bulgular	104
IV	SONUÇ VE ÖNERİLER	106
V	KAYNAKLAR	115
VI	EKLER	121
VII	ÖZGEÇMİŞ	132

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Öğrenciler ile Yapılan Odak Grup Görüşmelerinin Dağılımı

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

EKLER BÖLÜMÜNDE VERİLEN TABLÖLAR

Tablo 3: Görüşülen Grupların ve Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

1. GİRİŞ

*İnançlar karşısında benimsenebilecek
iki tutum olduğunu, ya saygıyla önlerinde eğilmek
ya da hiç durmadan onları kötülemek zorunda
olduğumuzu düşünmekten vazgeçmemiz gerekir.*

Alain De Botton

Her inanç sistemi, insanların inanma bilincine sahip olmaları ve tapınma eylemleri için zemin oluşturmaktadır. Her din, belirli öğreti ve dogmalar sisteminden oluşmuştur. Birçok dinin uygulamaları, fikirleri, ibadet yöntemleri birbirine çok benzeyebildiği gibi aralarında büyük farklar da olabilmektedir. Nitekim böyle olmasaydı, farklı dinlerden söz etmek mümkün olamazdı. Dinler, özü itibariyle insanları kurtuluşa ulaştırma gayesi güden müesseselerdir ve dolayısıyla her din, insanlara, ebedi hayatta kurtuluşa ulaştıracak formüller önerir. “Müntesiplerine, ancak kendi ortaya koyduğu iman ve amel ilkeleri doğrultusunda hareket etmeleri halinde kurtuluşa ereceklerini bildirmeleri açısından dinlerin pek çoğunun tekelci olduğunu söylemek mümkündür” (Mirza, 2005, s.7).

Dinlerin bu tekelci yapısına karşılık diğer inanç sistemlerinin yapısal özelliklerini ve buyruklarını tamamıyla reddetmek de yanlış olacaktır. Laik bir ülkede insanların, herhangi bir dine mensup olmaları, farklı inançlara sahip olmaları veya herhangi bir dine sahip olmamaları, o ülkenin vatandaşlarının devletle olan ilişkilerinde, devletin de söz konusu vatandaşlara yönelik uygulamalarında bir fark yaratmamalıdır.

Geleneksel yapıdan gelen günümüz Türkiye’sinde inanç, iman, ibadet gibi manevi duyguların etkisinde yaşayan kişilere karşı, kurumların, zaman zaman

kişilerin temel hakkı olan “inanç özgürlüğü” nü kısıtlar nitelikte tavır ve uygulamaları olabilmektedir. Bu da, insanların birbirlerinin inanç, ibadet ve ifade gibi özgürlüklerine bakışında negatif bir etki yaratmasına yol açabilmektedir.

Laik Türkiye Cumhuriyeti’nde dinin devlet işlerine karışmaması konusunda oldukça hassas olan entelektüel ve aydın kesim, devletin din işlerine karışmaması noktasında aynı hassasiyeti kimi zaman gösterememektedir. Nitekim laikliğin en önemli tanımlarından biri; “devletin örgütlenmesi yapılırken, hukuku oluşturulurken ve işletilirken, bunların herhangi bir dinin dünya görüşüne, ilke ve kurallarına uyup uymadığına bakılmadığıdır” (Kuçuradi, 2007, s.83).

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre farklılık kavramı; “farklı olma durumu, ayrımlılık, başkalık” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2005). Yine aynı kaynağa göre, felsefe alanında farklılık; “doğal, toplumsal ve bilince dayanan her olay ve olguyu, bütün ötekilerden ayıran özellik” şeklinde ifade edilmektedir. Farklılıklar; kaçınılması gereken olumsuzluklar değil, tam tersine insanların birbirleriyle sağlam ilişkiler kurabilmesini sağlayan fırsatlardır.

Bu farklılıkları sağlam ilişkiler kurmak amacıyla fırsat olarak görmek yerine, farklılıkların inanç, ibadet ve ifade gibi özgürlüklerin ihlal edilmesi nedeni olarak görülmesi gibi durumların yaşandığı da anlaşılmaktadır. Bu alandaki ihlaller genel olarak yasal temeli olan ihlaller olarak karşımıza çıkmaktadır yani bu ihlaller yasalardan ve onların uygulanmasından doğmaktadır. Ülkemizde laiklik bir kısım tarafından, toplumun dinî değer ve pratiklerini devletin dikkate almaması olarak yorumlanmakta ve uygulanmaktadır. Kamusal yaşam dinden izole edilmeye çalışılmaktadır. Mesela devlet memuriyetine girerken veya okula giderken dinî pratiklerini evde bırakmaları, unutmaları, devletin verdiği veya

dayattığı din eğitimini kabullenmeleri beklenmektedir. Yasal olmayan din özgürlüğü ihlallerine ise, örneğin, oruç tutmadığı için dayak yiyen öğrencileri, sadece namaz kıldığı veya eşi başörtülü olduğu için terfi ettirilmeyen veya sürülen öğretmenleri, farklı mezhep veya dine mensup olduğu için notları düşürülen öğrencileri dahil edebiliriz.

İlahiyatçı Hayreddin Karaman'ın 7 Ağustos 2011 tarihli "tahammül mü hoş görmek mi" başlıklı köşe yazısında konuyla ilgili şunları savunmuştur;

İslam'a inanmayanlar kendi inançlarını serbestçe uygulayabilirler; ama bu uygulama Müslümanların hayat, ahlak ve dindarlıklarını, nesillerin eğitimini olumsuz etkileyecekse -İslam toplumunda- "onların aykırı filleri için özel mekanlar ihdas edilmek gibi" tedbirlere başvurulur... dine, ahlaka ve adaba aykırı davranışı çekinmeden, gözünün içine baka baka, meydan okurcasına sergileyen insanlara cesaret verecek, davranışlarını meşrulaştıracak tavırlardan sakınır. Onlar kötü halleri içinde iken en azından tebessümünü esirger.

Durum böyle olunca çoğulcu bir toplumda yaşayan Müslümanın farklı olanlarla zorunlu ilişkisinin adına ben ısrarla "hoşgörü" değil, "tahammül" diyorum (Karaman, 2011).

Bu yazıda da gözlemlenebileceği gibi maalesef insanların büyük bir kesiminde tahammül ve hoşgörü kavramlarının içeriği, sınırları net ve yeterli değildir. İslam gibi diğer inançların da modernleşerek sembollerle ifade edilir hale gelerek gündelik hayata daha fazla etki etmeleri, tüm dünyada gözlemlendiği gibi ülkemizde de hem aynı hem de ayrı dine mensup insanlar arasında çeşitli çatışmalara neden olmaktadır. Farklı olana karşı tahammülsüzlük, farklı olanı değiştirme çabası bu konuda yaşanan en önemli gerilimken, bunun nedeni hem

dinin hem de modernizmin farklı olana karşı ortaya koyduğu tahammülsüz tavidir (Avcı, 2012, s.18).

Farklı inançlara mensup gençler arasında nasıl bir bağ olması gerektiği, kişisel alanlarından çıktıklarında kamusal alanda, özellikle de eğitim kurumlarında nasıl bir tavır ve kimliğe büründükleri, ayrıştırıcı, ötekileştirici düşüncelerle mi, yoksa, birleştirici, bütünleştirici düşüncelerle mi diğer inançları ve mensuplarını yorumladıkları öğrenilmek istenen temalardan biridir. Buradan hareketle, iletişim imkânlarının artması, teknolojinin yaygın hale gelmesi, eğitim seviyesindeki yükseliş, yaşam tarzlarının değişmesi gibi nedenlerle dinlerin yeniden yorumlanmasının gerekliliğinin ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Buradan yola çıkarak bu çalışmada, toplumumuzda “değerleri ötekileştirmeye çalışılan inanç sistemleri” ne sahip lise öğrencilerinin, din, inanç, özgürlük ve haklar ile ilgili düşünceleri öğrenilerek, farklı inanç sistemine mensup bireylerin, kişi ve kurumlar karşısındaki durumu ve rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır. İstanbul’daki lise öğrencilerinin, eğitim gördükleri kurumlarda veya sosyal ortamlarında inançlarını özgür bir şekilde ifade edip edemedikleri, dinlerinin gerektirdiği ibadet ve ritüelleri özgürce yapıp yapamadıkları, inançları nedeniyle çevresinden ve eğitim kurumlarından baskı görüp görmedikleri, devletin ve eğitim kurumlarının öğrencilere inanç konusunda eşit mesafede durup durmadıkları, farklı inançlara sahip olan öğrencilerin birbirlerinin dinleri hakkındaki tutum ve yaklaşımları konuları incelenmiştir.

1.1 İnanç, İbadet ve İfade Özgürlükleri

Günümüz dünyasında dinlerin kamusal alana taşınması, siyasallaşması ve artık birer yaşam biçimi haline dönüşmeleri çeşitli ikilemlere neden olmaktadır. Dini kimliklerin kişiye özel olmaktan çıkarak kamusal alanda belirmeye başlaması ve buna bağlı olarak insanların bu rollere bürünmeleri modern zamanın bir getirisi olarak gözlemlenmektedir. Bu nedenle de artık dinlerin uhrevi yönünün büyük ölçüde göz ardı edilerek sembollere daha fazla önem verildiği, dinlerin “semboller sistemi” ne dönüşmesine neden olduğu düşünülmektedir.

1948’de yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 18. Maddesi şu ifadeyi taşımaktadır: “Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir ” (UNICEF).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ise 1950 yılında yayımlanmıştır ve 9. Maddesi’ne göre düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile ilgili olarak şu noktalara vurgu yapmaktadır (TODAİE):

- 1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.*
- 2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.*

25 Kasım 1981 tarihinde ilan edilen, Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri'deki şu maddelere de dikkat çekmekte yarar var (UNICANKARA-BM Enformasyon Merkezi):

I. Madde: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

- 1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, bir dine veya dilediği bir inanca sahip olma ve dinini veya inancını kendi başına veya başkaları ile birlikte toplu olarak ve aleni veya gizli bir biçimde ibadet etme, gereklerine uyma, uygulama ve öğretme yoluyla açışa vurma özgürlüğünü de içerir.*
- 2. Hiç kimse bir dine veya dilediği inancına sahip olma özgürlüğünü zedeleyecek bir zorlamaya maruz bırakılamaz.*
- 3. Bir kimsenin dinini veya inancını açışa vurma özgürlüğü, sadece hukuken öngörülen ve kamu güvenliğini, kamu düzenini, sağlığı, ahlakı veya başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli olduğu ölçüde sınırlamalara tabi tutulabilir.*

II. Madde: Ayrımcılık yasağı

- 1. Hiç kimse din veya başka bir inancı sebebiyle bir devlet, bir kurum, bir kişi veya kişi grubu tarafından ayrımcılığa maruz bırakılamaz.*
- 2. Bu bildirin amacı bakımından "din veya inanca dayanan hoşgörüsüzlük ve ayrımcılık" deyimini, eşitlik üzerine kurulu bulunan insan haklarının ve temel özgürlüklerin tanınmasını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanılmasını hükümsüz kılma veya zedeleme amacı taşıyan veya bu sonucu doğuran, din veya inanca dayalı bir farklılaştırma, dışlama, kısıtlama veya ayrıcalık tanıma anlamına gelir.*

Daha kapsamlı bir tanımlama ise, 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. Maddesinde yer almaktadır (İHM):

- 1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.*
- 2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.*
- 3. Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.*
- 4. Bu sözleşmeye taraf devletler, anne-babalar ile mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt eder.*

Bunlar gibi insan hakları belgeleri, bireysel ve toplu düşünce, din, vicdan ve inanç özgürlüğüne, çocukların dini eğitimi alanında ebeveynlerin kanaatlerine saygı gösterilmesine ve din ve inanç bağlamında ayrımcılık yasağına yönelik hükümler getirmektedir.

11 Eylül olayları ve akabinde terör saldırıları, Afganistan Savaşı vb. olaylar dinin siyasi, sosyal ve eğitim sahalarında gündeme ciddi olarak girmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Avrupa Konseyi ve UNESCO kültürler arası eğitim, sivil eğitim ve insan hakları eğitimi çerçevesinde din ve dini farklılıklar konusuna da yer verilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi Eğitim Komisyonu tarafından eğitim alanında politika oluşturan ve uygulayanlara yardımcı olmak ve materyal geliştirmeyi hedefleyen "Kültürler arası eğitim, dini farklılık ve diyalog" başlıklı proje

onaylanmıştır. Benzer şekilde Norveç tarafından desteklenen ve uluslararası Din ve İnanç Özgürlükleri Oslo Koalisyonu (Oslo Coalition Freedom of Religion or Belief) adlı sivil toplum örgütü de disiplinler ve uluslararası yönlerden okul eğitimi yoluyla din ve inanç özgürlüklerini geliştirmek için gayret göstermektedir (Kaymakcan, 2006).

İnsanoğlula başlayan ve gelişen bir olgu olan dinin, insanoğlunun hayatından tamamen silindiği bir dönem olmamıştır. Tam aksine din, her geçen çağda insan hayatındaki önemini katlayarak korumaya devam etmiştir. Buna rağmen birçok sosyal bilimcinin sekülerleşmenin dini yok edeceğine yönelik söylemleri bulunmaktadır. Dünyanın salt seküler bir yer olamayacağı ya da olabileceği konusu tartışmaya açıktır.

Toplumsal gelişmenin üzerinde din ve inanç sisteminin kültürel, sosyal, ekonomik ve politik etkileri vardır. Hatta şunu söyleyebiliriz: XXI. yüzyılda din faktörünün etkili olmadığı çok az alan kalmıştır. Ekonomik kalkınma, nüfus politikaları, ticaret, bankacılık, eğitim, turizm, nüfus artışı, konut ve yerleşim mimarisi, tüketim, spor, medya, çevre politikaları, beslenme, sanat ve daha birçok sektör ve yaşam alanı üzerinde din olgusu biçimlendiren, yönlendiren, frenleyen veya hızlandıran etkilere sahip gizil bir güçtür. Bazı dinler nüfus artışını teşvik ederek doğum kontrolünü yasaklamaktadırlar. Bazı dinler belirli kutsal yerlerin ziyaretlerini teşvik etmekte ve böylece dini turizmini tetiklemektedir. Bazı dinler ise belirli hayvanları kutsal saydıkları için o hayvanları tüketmemektedirler. Ayrıca, toplumların dinsel inançları onların kültürlerini ve coğrafi mekân ile ilişkilerini yansıtmaktadır. Örneğin İslâm, Katolik ve Budist bir ülkede şehir planlaması, tarihi binalar, tapınak ve mezarlıklar, köprüler, kutsal yerler, inanç merkezleri v.s. o toplumun şehircilik, mimari ve uygarlık anlayışını yansıttığı gibi din anlayışını ve dinsel kültürünü de yansıtmaktadır. Özetle, din sadece giyim kuşam, beslenme, tatil gibi bireylerin günlük yaşam faaliyetlerini biçimlendirmekle kalmayıp, ekonomik

faaliyetler, üretim-tüketim modelleri, çevre, nüfus ve turizm politikaları gibi ulusal ölçekte etkinliğini gösterdiği gibi kültürel coğrafi görünümü de biçimlendirmektedir (Berktaş ve Atasoy, 2007).

Tek bir dinin bir topluma egemen olması, toplumsal dengenin önemli bir kaynağı olabilir. Ancak bir toplumda birbirleri ile rekabet halinde olan birden fazla dinin var olması durumunda dinsel farklılık, toplumsal dengenin bozulmasına ve kargaşaya neden olur (Giddens, 2008). Başkasının dini, ideolojisi ve inancına saygı göstermek, medeni ve laik toplumlarda olmazsa olmaz bir ilke haline gelmiştir. Temel insan haklarından biri olan din özgürlüğünü tehdit eden anlayış ve uygulamaların da olduğunu yadsımamak gerekir. Günümüzde radikal, irticacı, kökten dinci (*fundamentalist*) gibi yaftalarla, dindar olan herkesin tehlikeli olduğunu ima eden uygulamalar ve düşünceler de mevcuttur. Bu tarz uygulamalar da, inancı ne olursa olsun dinini yaşamak isteyen bireyin sinmesine, kendini geri plana atmasına, kamusal alandan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

11 Eylül 2001 sonrasında birçok ülkede 'ulusal güvenlik' adı altında din pratiklerinin kısıtlanmasına yönelik birtakım uygulamalara rastlamak mümkündür. Oysa din özgürlüğünün ihlali direkt olarak insan haklarına, insan onuruna karşı yapılmış bir ihlal olarak düşünülmelidir. Din özgürlüğü sadece dinlere özgürlük anlamına gelmemekte; din karşıtı, dini ve tanrıyı reddeden görüşlere de saygı duyulmasını da içermektedir. Dinsel inançların din, tanrı karşıtı görüşlerden daha üstün saymak doğru değildir. Netice itibarıyla her iki tarafın görüşleri de, kendi değerleri içinde anlamlıdır ve anlaşılmaya, çalışılmaya değerdir. İnsanlar şiddete başvurmadan ve birbirlerinin özgürlük alanlarına tecavüz etmeden dinlerini yaşamakta tamamen özgürdürler. Her din, inanç

sistemi veya ideolojinin bireyler için taşıdığı anlam farklı olabilir. Birinin doğru bulduğunu diğeri yanlış, birinin gerçek bulduğunu bir diğeri saçma görebilir. Sonuçta her bireyin dini düşüncesi, ahlak anlayışı, ibadet şekli kendisi için haklıdır.

Kişinin kendi inancının içeriğini özgürce kendisinin belirlemesi de en temel haklarından birisidir. Buna dışarıdan bir müdahale olması söz konusu olmamalıdır. İnançından ötürü kimse hiç bir otoriteden onay almak durumunda kalmamalı, dini kuruluşlar ya da devlet, kişinin ibadet ve ritüellerinin niteliğine ya da dininin içeriğini belirlenmesi noktasında, müdahaleci olmamalıdır. Azınlık ya da çoğunluk olsun insan istediği inanç topluluğuna istediği gibi girebilmeli, dilediği zaman ayrılabilmesi, ibadet ve ritüellerini dilediği gibi yaşayabilmelidir.

Din özgürlüğü açısından devlet, bütün dinlere, inanç ve ideolojilere karşı tarafsız olmalıdır. İnanç özgürlüğü ve dini çoğulculuk ancak devlet müdahalesinin olmaması durumunda korunabilir. Bir inancın lehine diğerinin aleyhine olacak şekilde devlet, tarafgir ve ayrımcı politikalar ve uygulamalar içinde olmamalıdır. Devletin, bireylerin hukukunu korumanın dışında kişilere hayatlarını nasıl iyi yaşayacaklarını söyleme gibi bir hakkı ve görevi bulunmamaktadır. Dinler ve ideolojiler, felsefeler ve ahlak sistemleri gibi iyi ve mutlu hayatın nasıl olması gerektiğini ortaya koymaya çalışan sistemlerdir. Devlet, sadece dinler karşısında değil bütün seküler ideolojiler karşısında da tarafsız olmalıdır. Bireyin özgürce seçtiği inancı ya da ideolojiyi yaşaması ahlaki ve insanidir. Kişi, bir din ve inancı benimseme, o dinin ibadet ve ritüellerine yerine getirme, dini grup oluşturma ya da bir dini gruba katılma, dini eğitim görme, inancını yayma ve öğretme gibi şeyleri dış dünyada somut olarak yapabilmelidir. Birey, din ve inançla ilişkilendirilen şeyleri ne kadar çok yapma ve tezahür ettirme imkânına sahip olursa, o oranda kişinin din özgürlüğünden söz etme imkânımız olur. Örneğin kişi, ibadet etme imkânına sahipse, ancak dini kıyafetlerini giyemiyorsa bu, bir açıdan din özgürlüğüne sahip, diğer açıdan yoksun olduğu anlamına gelmektedir. Birey ve gruplar, din

ve inanç açısından kendilerini nasıl tanımlıyorsa öyle tanınmalıdırlar. Bireylerin ve grupların kendileri açısından yapmış oldukları tanımlamaları kabul etmeyip onlar hakkında din dışı ve dışarıdan tanımlamalarda bulunmak din özgürlüğüyle bağdaşmamaktadır. Kendisinin dini bir grup olarak tanınmasını isteyenlere “Sen dini değil kültürel bir topluluksun” demek, din özgürlüğünün özüne aykırıdır (Sambur, 2011, s.29).

Dinsel çatışmanın engellenmesi, farklı inançlar arasında saygı tohumlarının ekilebilmesi, dinler arası diyalogun oluşturulabilmesi adına okullarda din dersi verilmesine sıcak bakılmaktadır. Ancak bu derslerin öncelikle insan hakları temelli olmaları gerekmektedir. Ayrıca; bilime dayalı, dogmalardan uzak, her dine eşit mesafede, ötekileştirmeden uzak, dengeli ve kapsamlı olmaları gerekmektedir. Zaten ülkemizin de taraf olduğu uluslararası belgelere bakıldığında, din, inanç ve ifade özgürlüğünün güvence altında olduğu, devlet okullarında bir dinin benimsetilmesine veya özendirilmesine yönelik zorunlu bir dersin bulunamayacağı, bulunuyorsa da muafiyet mekanizmasının etkin olduğu bir sistemin bulunması gerektiği anlaşılmaktadır.

Eğitimde ayrımcı pratiklerin görüldüğü bir diğer alan ise ders kitaplarının içerikleri. Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı tarafından yayınlanan Ders Kitaplarında İnsan Hakları II raporundaki bulgular eğitim sisteminde kullanılan ders kitaplarının farklı türlerde ayrımcı ifadeler içerdiği yönünde. Örneğin, ders kitaplarında din, inanç ve anadil temelinde Türkiye yurttaşlarının çoğunluğundan farklı özelliklere sahip Kürt, Çerkez, Laz, Alevi, Ermeni, Rum, Süryani ve Arap kökenli Türkiye yurttaşlarına dair ya olumsuz ve özcü genellemeler yapıldığı ya da tamamen yok sayıldıkları tespit ediliyor. Ders kitaplarında kadın ve erkeğin geleneksel rollerde temsil edildiğine ve kitapların toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik herhangi bir olumlu kültürel kod içermediğine vurgu yapılıyor. Ders kitaplarından ayrımcı ifadelerin

kaldırılmasının eğitim sisteminin özgür ve eşit bireyler olarak bir arada yaşama kültürüne hizmet edeceğini düşünüyoruz (BÜSPF, 2010).

Konuyla ilgili olarak, çözüm niteliğindeki bir belge olan, 2007 AGIT verilerinde şöyle belirtilmektedir:

California'da bulunan Modesto şehrinde 2000'den bu yana devlet okullarında din özgürlüğünü ve karşılıklı saygıyı teşvik etmeyi amaçlayan "Büyük Dünya Dinleri" adında bir ders sunuluyor. Bu derste, öğrencilerin din ve din özgürlüğü konularında düşünmesi ve yedi büyük dünya dini hakkında temel bilgileri edinmeleri amaçlanıyor. Dersin öğretim programı geliştirilirken oluşturulan danışma kurulunun işlerliği ders verilmeye başladığında da devam ettirildi. Modesto'daki deneyimi değerli kılan bir başka etmen, dersle ilgili bir bağımsız değerlendirme çalışmasının 2006 yılında First Amendment Centre adlı sivil toplum örgütü tarafından verilere dayalı bir biçimde gerçekleştirilmesiydi. Bu değerlendirmede, ders sonunda öğrencilerin başkalarının hakları konusundaki dikkatinin arttığı gözlemlenmiştir (aktaran Sabancı Üniversitesi ERG, 2011).

1.2 Din ve Din Sosyolojisi Çalışmaları

Din sosyolojisi dinin toplum, toplumun din üzerindeki karşılıklı etki ve tepkileriyle dini grupları inceler. Din sosyolojisi, bağımsız bir disiplin olarak daha dünyaya gözlerini açmadan önce onun hesabına başka disiplinler pek çok malzeme toplamıştı. Bu malzemenin çoğu, 20. Yüzyılda elde edilmiş olup zaman zaman teolojik, filozofik ve psikolojik yönlerden bölümlenmiş ve incelenmiştir. Buna rağmen, 20. yüzyıl başlangıcına kadar toplanmış olan malzemeyi tarafsız ve özel bir metotla ele almış olan hiçbir din sosyolojisi mevcut değildir (Taplamacıoğlu, 1963).

Din sosyolojisinin sahası, din ile cemiyet münasebetleri ve dini gruplardır. Din ile cemiyet münasebetleri de Wach'a göre şöyle sıralanabilir: a) İman, ibadet ve cemaatin sosyolojik kök ve görevleri, b) Dinin cemiyet içinde yaptığı sosyolojik tesir ve görevler. Yine dini grupla tabii grubun münasebetleri de din ve cemiyet münasebetlerinin incelenmesidir. Günün ve geçmişin bütün din gruplarının, etnik, kültürel ve siyasi nitelikleri olan tabii grupla münasebetleri bakımından ele alır. Bu münasebetleri incelerken ve dinin tabii grup içerisindeki sosyal fonksiyonunu anlamaya çalışırken dini grupların zihniyetine nüfuz etmeli, dini hayat, sembol ve davranışları anlamalıdır. Kısacası Wach'a göre din sosyolojisi, din ile cemiyetin karşılıklı münasebetlerini ilgilendiren çeşitli dini ve felsefi malzemenin sunulması, din ve cemiyet ilimlerini birbirinden ayıran çukurun üzerine bir köprü kurulmasıdır (Sezen, 1998, s.21).

Bir dinin birçok insan tarafından paylaşılması dine dayalı sosyal bir davranışın var olması demek değildir. Din, daha çok bir grup insanın karşılıklı ilişkilerinin bir temeli olmalıdır. Böylece din sosyolojisi, belli bir halkın içinde dini bir niteliğin dağılımını araştıran mezhep istatistiklerinden açıkça ayrılır. Buna karşılık din sosyolojisi, dini, amaçlı spesifik cemaatleşmelerle ve insanların din tarafından belirlenmiş sosyal davranışlarıyla ilgilenir. Grupların belli bir dine basit olarak mensubiyeti, eğer bu mensubiyet grup üyesinin davranışı için anlamlı ise ve bu ilişki zinciri tesadüfi olmayıp, yani bireylere göre farklılıklar göstermeyip, aksine zorunlu ise, örneğin bu dinin akideleri tarafından -yanlış anlaşılmuş bir formda olsa bile- öngörülüyorsa veya kasıtsız olsa dinden katı bir mantıkla çıkarılıyorsa, ancak o zaman sosyal bir realitedir (Kehrer'den aktaran Akçay, 2007, s.21).

Sosyal bir öneme sahip din, sosyal bir fenomen olduğu sürece sosyologları ve sosyolojiyi ilgilendirecektir. Din, sosyolojisinin objesi, insanların dinle ilgili olan

sosyal davranışlarıdır. Din üzerindeki araştırmalar insanlık tarihi kadar eskidir. İlkçağ'da, Ortaçağ'da, Antik Yunan'da ve tabii ki İslam dünyasında din hakkında araştırmalar fikir üretmeler devam etmiştir. Din ile toplum ilişkilerinin derinlemesine olarak incelenmesi de sosyolojinin gelişmesinden sonra olmuştur.

Din sosyolojisinin kuruluşunu Auguste Comte'a bağlamak isteyenler olmuşsa da onu E. Durkheim'e dayandırmak uygun olur. Durkheim'e göre kolektif şuur, ortak tasavvurlardaki dinden çıkmıştır. Dinin, çeşitli olaylar üzerindeki etkilerini ilk belirten odur. Düşüncenin temel kategorileri, ilim, ahlak, hukuk, hepsi dinden çıkmıştır. Bütün sosyal kurumların kaynağı ona göre dindir. Max Weber, din ile ekonomi münasebetleri üzerinde durur. Ekonomik hayatın cemiyet hayatı ile olan karşılıklı tesirlerini işler. Kapitalizm zihniyeti ile onun kaynağını araştırır ve onu Protestan ahlakına bağlar. Marksizmin, dini hayatı ekonomiye bağlayan görüşünü reddeder. Sırf ekonomik olayla ilgi kurduğu için eksik bir din sosyolojisidir. Hıristiyanlıkla ilgili Marksist sosyolojiye ait bir çalışma, Karl Kautsky'ye aittir. Hıristiyanlığın Kaynağı kitabında dini ekonomik şartların ortaya çıkardığı sınıf farkları yolundaki sosyalist görüşü ifade eder. Tarihi maddecilik metotlarını takip etmiştir. Ona göre Hıristiyanlık, yığınların proleter psikolojisinden çıkmıştır. Din sosyolojisi sahasında diğer bir çalışma Joachim Wach'a aittir. Din sosyolojisinin sahası, gayesi, metodu ve sınırı üzerine çalışmalar yapmıştır (Kehrer, 2007, s.32).

Sosyolojik bir araştırma konusu olarak dinin önemi yaşadığımız günlerde daha çok artmıştır. Bugün dünyada ve Türkiye'de yaşanmakta olan birçok olayın perde arkasında dini kimlikler ve toplumun dini kimlikleri algılayışlarının yarattığı gerilimler yatmaktadır. Modern zamandaki birçok düşünceye göre dinin

modernleşme süreci içinde eriyip gideceği yönündeki tezlere rağmen günümüzde dinin birçok toplumsal olayda önemli rol oynadığını görmekteyiz.

Marx'ın din kuramı hakkında yapılan incelemeler, onun bir üstyapı olarak dine ilişkin kuramı ile bir ideoloji olarak din hakkındaki kuramı arasında bir ayrım yapmaktadır. Marx ve Engels, toplumun temel yapısını, üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin oluşturduğunu söylerler (Marx, 1999). Siyasi yapılar, yasalar, ahlak, metafizik ve din bu ana temel üzerine dayanmaktadır. Üstyapı, bu kurumlara bağlıdır ve onlardan etkilenir. Marx, insanlığın erken dönemlerinde din, ilkel insanın doğanın güçleri karşısındaki acizliğinin bir sonucudur. Burjuvazi toplumunda ise, Protestan Hıristiyanlığı ve onun bireyciliği dinin en uygun biçimidir. Marx'a göre "dini dünya, gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir". Marx'ın kuramında din bir ideoloji olarak da görülebilir. Marx ve Engels, insanın bilincinin sosyal eylemlere dayandığını söylemektedirler. Bu düşünceye bağlı olarak sınıf toplumlarında ideolojinin rolü konusundaki kuram ortaya çıkmaktadır. Sınıf toplumlarında herhangi bir zamandaki yönetimle ilgili görüşlerin yöneten sınıfın görüşleri olduğunu savunmaktadır. Bu fikirler, toplumdaki sınıfların baskı altına alınması ve yönetilmesi için bir araçtır. Din de dahil diğer yaygın fikirler, egemen sınıfın çıkarlarını meşrulaştırmaktadır. Ayrıca Marx dini insanın yarattığını söyler. Dinin, hakikatin yanlış bir resmini çizdiğini belirtir. Din hem adaletsizliği dayatanların bir aracı hem de bu adaletsizliği protesto edenlerin yaklaşımıdır. Marx'a göre din sosyal hiyerarşinin alt kısmına yakın olan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Furseth ve Repstad, 2011, s.68).

Emile Durkheim, bazı Batı Avrupa ülkelerindeki dini mezhepler ile intihar oranları arasındaki ilişkiyi irdeler. Protestan olan ülkelerde, Katolik ülkelerekinden daha

fazla intihar olaylarına rastlanıldığını söyler. İki mezhepte de intihar yasaktır. Bu yüzden Durkheim iki mezhep arasındaki farklılıklara dikkat çekmeye çalışmıştır. (Furseth ve Repstad, 2011, s.71). Protestan bir insanın tanrının önünde yalnız bırakıldığını iddia ederken Katolik Hıristiyanların ayinlerde, günah çıkarma seanslarında tanrıya yaklaştırıldığını savunur. Bu yüzden Protestan kiliseleri Katolik kiliselerine nazaran daha az bütünleşmiş kiliselerdir. Durkheim, çalışmalarında modern toplumlarda geleneksel dinlerin azalan rolünü ortaya koyar. Ona göre dinin bütün biçimleri temelde aynıdır. Avustralya yerlilerinin dinlerini incelemiş ve dini olguları, inançlar ve ayinler olarak sınıflandırmıştır. Dini inançlar kavramlardan, dini ayinler ise belli eylemler den meydana gelir. Dini inanç her şeyi kutsal olan ve olmayan olarak ikiye ayırır ve din kutsal olanı içerir. Ayinleri inceledikten sonra Durkheim şöyle bir sonuca varır: “Toplum üyeleri dini bir ayine katıldıklarında aslında topluma taparlar” (Furseth ve Repstad, 2011, s.72).

Durkheim'e göre esas olarak yanlış olan hiçbir din yoktur. Hepsi kendilerine göre doğrudur; hepsi de değişik yollarla da olsa, insani varoluşun belirli koşullarına karşılık gelirler. (Durkheim'den aktaran Aktay, 2007). Kuşkusuz dinleri bir hiyerarşi içinde düzenlemek imkansız değildir. Bazıları daha yüksek zihinsel işlevleri devreye sokmaları, örneğin düşünce ve hissiyatta daha zengin olmaları, daha az duygu ve imaja karşılık daha çok kavram içermeleri ve düzenlemelerinin daha bilgince olması itibarıyla diğerlerinden üstün tutulabilirler. Fakat bu karmaşıklığın büyüklüğü ve düşüncenin yüksekliği ne kadar gerçek olursa olsun, müteakbil dinleri farklı sınıflara yerleştirmek için yeterli bir gerekçe oluşturmaz. Tıpkı en basit protoplazma düzeyinden insana kadar tüm yaşayanların eşit bir şekilde canlı oldukları gibi bütün dinler de aynı şekilde eşittirler. İlkel dinler de dahil olmak üzere, hiçbir din diğerinden daha az saygın değildir. Aynı

gereksinimlere karşılık verirler, aynı rolü oynarlar, aynı nedenlere dayanırlar (Durkheim'den aktaran Aktay, 2007).

Weber, dinin evrimini belirlemeye çalışmıştır. Din, bireylerin doğüstü varlıkları kontrol etmeye yönelik büyü niteliğindeki çabalarıyla başlamıştır ve tanrıların doğayla ilişkisini anlamaya yönelik giderek rasyonelleşen çabalar ile devam etmiştir. Weber, rasyonelleşme süreci yoluyla dinin rasyonel olmayan şeyler alanına girecek şekilde değişime uğradığını iddia eder. Weber modern dünyayı “gasp edilen tanrıların dünyası” olarak tanımlamıştır (Weber, 2012). Dini düşünceler ile ekonomik davranış arasındaki karşılıklı ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışan Weber'e göre mukaddes sayılan düşünceler kapitalizmin gelişimini etkilemiştir.

Weber'in Protestanlıkla ilgili makaleleri entelektüel çelişkilerin artmasına yol açmıştır. Bu durumun kısmi bir nedeni, bu yazıların, Marx'ın tarih yorumuna ve tarihsel materyalizm kuramına meydan okumuş olmasıdır (Bendix'ten aktaran Furseth ve Repstad, 2011, s.77). Çoğu kişi Weber'i sadece ideal güçlerin dünyayı şekillendirme açısından sahip oldukları önemle ilgilendiğine inandıkları için yanlış anlamıştır. Ancak Weber bu güçlerin, kapitalizmin gelişmesinin merkezinde bulunan problemlerin çeşitli bölümlerinden sadece birini oluşturduğunu iddia etmiştir (Furseth ve Repstad, 2011, s.77).

Weber, dini sosyal sınıflarla ve statü gruplarıyla ilişkilendirir. Weber, maddi çıkarları farklı dini inançlara yol açabilecek olan çeşitli sosyal grupların dini eğilimlerini incelemiştir. Tarıma, ticarete, sanayiye ve el sanatlarına ait gruplar arasında ayırım yapmıştır. Ona göre ekonomik yönden ve siyasi açıdan kuvvetli olan gruplar dini, kendi yaşam düzenlerini yasallaştırmak, meşru kılmak için

kullanmışlardır. Ekonomik yönden ve siyasi açıdan zayıf olan topluluklar ise dini, iyiliklerine karşılık birer ödüller vereceğini, diğer kişilerin yaptıkları haksızlıklara karşı ise ceza yaptırımını vaat ettiğini düşünmektedirler. Ayrıca Weber'e göre köylüler büyüye ve animizme eğilimliyken bürokratlar rasyonel dinin taşıyıcılarıdır. Orta sınıflar ise rasyonel, ahlaki, iç dünyaya ilişkin dini düşünceleri benimsemeye eğilimlidirler.

Weber, din ve inanç sistemlerinin insan değerleri ve tarihsel süreçlerin sonuçları olduğunu söyler. Bunun için dinin içeriği ve inananların kendi inançları ve uygulamaları hakkındaki algılamaları önemlidir. Weber, ortak dini düşünceler bağlamında grup oluşumunu incelemiştir. Dini, bütün toplumun bilincinin bir ifadesi olarak gören Durkheim'in aksine, Weber, düşüncelerin bir grup için birleştirici ve bütünleştirici özelliğine inanmaktadır. Marx'ın aksine, Weber, genel olarak bir ideolojinin sadece toplumun belli bir tabakadaki üyelerle sınırlı olmadığını belirtir ve bir toplumsal tabakaya üye olan kişilerin tamamının aynı dinin üyesi olmayacağını söyler (Furseth ve Repstad, 2011, s.78).

Max Weber, Kalvinizme eserlerinde büyük bir yer ayırmakla sistematik din sosyolojisine yaptığı büyük hizmetleri gölgede bırakmıştır. Fazla olarak Weber, birçok konuları eksik bırakmıştır. Mesela ilkel dinleri, İslam dinini ve birçok önemli dinleri Dinler Şemasına sokmamıştır (Taplamacıoğlu, 1963).

Georg Simmel dinin tarihi kökeni ile ilgilenmiştir. "İnsanoğlu kendilerini tanrılarına yansıtır" demiştir. Tanrılar bireysel özelliklerin idealleştirilmesiyle var olmazlar, ancak bireylerin sahip oldukları ilişkiler, dini görüşleri ve imgeleri etkileme eğilimindedirler. Örneğin, sevgi içeren ilişkiler sevgiye tapınma fikrini yaratmaktadır. Bu tür görüşler oluşturulduktan sonra bağımsız hale gelir.

Böylece din özgün kişiler arası ilişkilere oranla ikincildir (Furseth ve Repstad, 2011, s.81).

Simmel din ile dindarlık kavramlarını birbirinden ayrı tutar. Dindarlığı “herhangi bir nesneden yoksun olan durum veya manevi ritim” olarak tanımlamıştır. (Furseth ve Repstad, 2011, s.82). Simmel’e göre dinde birleştirici bir özellik vardır. Dini düşüncelerin aktarımı sadece bireylerin sayısı ile alakalı değildir. Bireyler, karşılıklı etkileşimleri ile geliştirdikleri düşünceler neticesinde, sadece bireylerin sayısına bağlı olmayan daha büyük bir birlik geliştirirler.

Simmel, dinin kendi yaşadığı dönemin manevi ihtiyacını karşılamadığı görüşündedir. En büyük sorun, Simmel’in çağdaşı olan sosyologların dine bir dizi iddia olarak bakmasıdır. Din içtenliğe, öznelliğe ve yeni modern bireyciliğe eşlik eden ifade etme ihtiyacına yer ayırmayan, geniş çaplı bürokratik bir sistem haline gelmiştir. Simmel, manevi hayatın radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasını önermiştir. Dinin, bir inançlar dizisi değil, “ruhun bir tutumu” veya dünyaya bir bakış açısı olduğuna ilişkin görüşündedir (Furseth ve Repstad, 2011, s.82).

Simmel’in düşüncesinde güçlü işlevsel ve evrimci noktalar bulunmaktadır. Durkheim ile Simmel arasında birçok benzerlik vardır. Her ikisi de dinin sosyal ilişkilerde ortaya çıktığını ve bireyin ilahi bir şeyle olan ilişkisini aktardığına inanır. Simmel dini insan ilişkilerinin temeli olarak görmektedir. Bu sebeple din, her zaman varlığını sürdürecektir.

Talcott Parsons’a göre din toplumda çeşitli işlevlere sahiptir. Örneğin, toplumun, beklenmedik ölümler gibi tahmin edilemeyen ve kontrol edilemeyen olaylarla

başa çıkmasına yardımcı olur. Hayata anlam kazandırma, ası çekme ve kötülükle ilgili problemler gibi konulara da açıklamalar getirmektedir. (Furseth ve Repstad, 2011, s.93). Din bu yönüyle, toplumsal düzenin bozulmasını engeller. Ayrıca din, ritüeller yoluyla, bireylerin belirsizlikle birlikte yaşamalarını sağlamaktadır.

Parsons dini modern toplumlarda da öneminin devam edeceğini savunmaktadır. Ona göre dini hayati bir işlevi vardır. Din, büyük ölçüde toplumun devamı için ön koşul haline gelmektedir. Bununla birlikte din, Durkheim'ın öne sürdüğü gibi, sadece toplum için değil birey için de işlevseldir. Parsons dinin seküler bir şekil alsa da her zaman var olacağını iddia etmektedir. Ona göre, modern toplumda inançsızlık imkânsızdır ve bu nedenle din gelecekte de önemli olmayı sürdürecektir (Furseth ve Repstad, 2011, s.94).

1.3 Dinlere Genel Bakış

1.3.1 Müslümanlık (İslamiyet)

İslam, kelime olarak teslim olmak, itaat etmek ve boyun eğmek anlamına gelmektedir. İslami terminolojide ise İslam, Hz. Peygamberin haber verdiği şeyleri kabul ve onları tam olarak tasdik etmektir. Bu durumda İslam, kalben teslim olmakla beraber, haricen Allah'ın ve peygamberin emirlerine uymaktır (Aydın, 2010, s.254).

İlahi dinlerin sonuncusu Müslümanlıktır. Bu din, Muhammed peygambere yirmi üç yılda vahiylerle gelerek oluşmuştur. Müslümanlığın kutsal kitabı Kuran'a göre, bütün peygamberler, inanç yönünden aynı esasları bildirmişlerdir. Müslümanlığa göre İslam inancının kökeni Hz. Adem'e kadar iner.

Müslümanlıkta imanın beş şartı vardır: Allah'ın bir olduğuna inanmak; Muhammed'in onun kelamına aracı olduğuna inanç; İbrahim'in kitabından, Musa'nın Tevrat'ından, Davud'un Zebur'undan ve İsa'nın İncil'inden sonra en kutsal kitap olan Kuran'a inanç; meleklere iman; ve öldükten sonra hayata, tekrar dirilmeye, kıyamet gününe, cennet ve cehenneme inanmak. İslam'da ibadet beş temel şarta dayanır: Kelime-i şهادet ile imanı kanıtlamak, belli bir biçime sadık kalarak günde beş vakit namaz kılmak, Mekke'de Hacca gitmek, zekat vermek ve Ramazan ayında oruç tutmak. Müslüman olmak, müminler cemaatine (ümme) ait olmaktır (Dumortier, 2007, s.20).

1.3.1.1 Sünnilik

Kuran'a, peygamberin hadislerine ve davranışlarına sınımsız bağlı olan İslamiyet'in koludur. Sünnilik kendi içerisinde de Hanefilik, Şafilik, Hanbelilik ve Malikilik olarak dört ayrı mezhebe ayrılır. Müslümanlığın üçüncü halifesi Osman'ın öldürülmesinden sonra, Ali ve Muaviye arasında çıkan çatışmalar sonucunda Müslümanlar, Ali yanlıları, Muaviye yanlıları ve hariciler olarak üç kola ayrılmıştır. İlk başlarda siyasi olan bu ayrışma daha sonra dini bir kimliğe bürünmüştür. Muaviye yanlıları arasında gelişen Sünnilik, İslam akımları içindeki en geniş dini grubu oluşturur.

Muhammed peygamberin sünnetine (yaptıkları ve onayladıkları) ve ashabının yoluna bağlı olan ve onların izlediği yol ve metodu benimseyen Sünnilik, peygamberin ölümünden sonra devlet başkanlığı yapan dört halifenin hepsini tanıır ve dört halifeyi doğruluk timsali olarak saygı ve sevgi ile anarlar.

1.3.1.2 Alevilik

Müslümanlık, Muhammed peygamber öldükten sonra siyasal bölünmeler yaşadı. Peygamberin ölümünün ardından fetihler hız kazandı ve devlet anlayışı arttı. İslam tarihi, dünyevi olanla ruhani olanın bu şekilde birbirinin içine girmesinden ötürü olumsuz etkilendi. Daha sonrasında da Kuran'ı yorumlama ve peygamberin hareketlerini ve söylemlerini algılama şekilleri açısından İslamiyet iki ana kola ayrıldı.

Peygamberin ölümünden sonra damadı Ali, birkaç kez dışlandıktan sonra, 656 yılında dördüncü halife olarak seçildi. Fakat meşruiyeti tartışıldı ve bir anlaşmazlık başladı. Ali, kendisi ve Emevilerin lideri Muaviye arasında alınacak karar için hakeme başvurulmasını kabul etti. Ali taraftarlarının yani Şiiilerin (Şia'dan gelir, "yandaşlar") çoğu liderlerini takip etti; diğerleri, Hariciler (gidenler) hakemlik ilkesini kabul etmediler. 661'de Ali ve oğlu Hüseyin öldürüldü. Bu iki ölüm her yıl Aşure ayında Şiiler tarafından anılır. Mezopotamya'da bulunan Ali ve Hüseyin'in mezarları hac yerleridir. Uzun süre baskıya maruz kalan Şiilik, 16. Yüzyılda, çok erken dönemlerde kök saldığı İran'ın resmi dini olarak kabul edilene kadar gizlilik içinde yaşayabildi (Dumortier, 2007, s.22).

1.3.2 Hıristiyanlık

Hıristiyanlık, günümüzde, çoğunluğu Amerika ve Avrupa kıtalarında yaşamakta olan ve bir buçuk milyardan fazla mensubu bulunan semavi bir dindir. Hıristiyan toplumu Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık olmak üzere belli başlı üç mezhebe ayrılmıştır.

Hıristiyanlığın en önemli konularının başında mesih doktrini gelir. Hıristiyanlar İsa peygamberi, Adem peygamberin işlediği suçun günahından insanlığı

kurtaracak mesih olarak görmekte-dirler. İsa peygamberin peygamberliği çok kısa sürdüğü için ve Hıristiyanlığın ilk yıllarında yaşanan büyük Yahudi ve Roma baskısından ötürü, İsa peygamberin mesajı hayattayken derlenememiştir. Roma İmparatorluğu Hıristiyanlığı benimseyene kadar gizli olarak yayılmaya çalışılmıştır. Hıristiyanlığı resmi din olarak benimsedikten sonra ise hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.

Hıristiyanlar, sadece dört İncil kabul etmektedirler. Bu dört İncil; Matta, Markos, Luka, Yuhanna'dır. İnciller, birçok geleneğe dayandırılarak İsa'dan çok sonra meydana getirilmişlerdir. Bu İncillerin dışındaki İncilleri Hıristiyanlık Apokrif (uydurma) İnciller olarak görmekte-dir. İnciller, Hıristiyanlığın ilk yıllarında yazılmamış, şifahi olarak nakledilmiştir. Hıristiyanlara göre İncillerin şekillenmesinde Kutsal Ruhun rolü büyüktür. Çünkü bu kitapların Kutsal Ruhun ilhamı altında kaleme alındığını kabul etmektedirler (Aydın, 2010, s.201).

1.3.2.1 Katoliklik

Katolik kilisesinin merkezi Vatikan'dır. Vatikan etrafında merkezileşen otorite ve idare yapısı ile Katolik mezhebi dikkat çekmektedir. Bu merkezizetçi yönetimin başında papa bulunmaktadır. Böylece papa, İsa'nın vekilidir. Çünkü o, Roma piskoposu olarak, Petrus'un halefidir. Hatta papayı, ruhani Vatikan devletinin devlet başkanı olarak da görmek mümkündür. Katolik kilisesinde hiyerarşi genel olarak şu şekildedir: papa, kardinaller, piskoposlar, rahipler ve diğerleri. Papanın seşimine kardinaller karar verirler. Bugünkü papa 265. papadır. Katolikler Kutsal ruhun, babadan ve oğuldan birlikte çıktığına inanırlar. Diğer mezheplerde serbest olmasına karşılık Katoliklerde rahiplerin evlenmesi yasaktır (Aydın, 2010, s.244).

1.3.2.2 Ortodoksluk

Ortodoksluk 1054 yılındaki bölünmeden sonra ortaya çıkmıştır. Rum Ortodoks kilisesi 11. Yüzyıldan bu yana doğu Hıristiyanlığının, balkan kiliselerinin merkezi konumundadır. Dünyadaki belli başlı Ortodoks ülkeler şunlardır: Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Çek Cumhuriyeti, Gürcistan. İstanbul'un Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından İstanbul Ortodoks Kilisesi ile Rus Ortodoks Kilisesi arasında sürekli bir anlaşmazlık oluşmuştur.

Ortodoksluk'ta bağımsız kiliseler Patrik ünvanını taşıyan, kilise hiyerarşisi içindeki en yüksek rütbeli papazını seçer (Dumortier, 2007, s.16). Ortodoks kilisesi Roma'nın üstünlüğünü ve papanın otoritesini kabul etmemektedirler. Ortodokslar Kutsal Ruhun sadece babadan çıktığını kabul ederler.

1.3.2.3 Protestanlık

16. yüzyılda Batı Hıristiyanlığı bünyesinde kendini gösteren bir reform hareketinden doğmuş olan Protestanlık, Batı kilisesini derin bir reforma tabi tutmayı hedef edinmiştir. Bu sebeple Protestan adını almışlardır. Dünyadaki belli başlı Protestan ülkeler şunlardır: Almanya, İngiltere, ABD, İskandinav ülkeleri. Protestanlar da papanın otoritesini reddederler. Protestanlıkta rahiplerin imtiyazları yoktur, her Protestan bir rahip olabilir. Rahiplerin evlenmeleri de serbesttir. Kadınların da rahip olabilmeleri serbesttir (Aydın, 2010, s.247).

Martin Luther, 1520'de yayınlanan ve matbaa sayesinde hızla yayılan dört kitabında Tanrının lütfu ile kurtuluş öğretisini ortaya attı. Calvin, Cenevre'de kader öğretisini geliştirdi. Bu öğretiye göre kurtuluş iman ve insana değil, sadece Tanrı'ya bağlıdır.

Max Weber 1905 tarihinde Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserini yayınladı. Kitapta savunulan fikirler eleştirildi, yumuşatıldı, geliştirildi ama asla tamamen geçersiz kılınmadı. Kitabın tezi şu şekilde özetlenebilir: Önce, Luther kurtuluşun “dünya dışında” değil “bu dünyada” değerli olduğunu belirtir. Sonra, kader öğretisi kaygılı bir şekilde seçilmişlik belirtilerini arayışa yol açar. Maddi zenginlik, toplumsal statüde yükselme veya mesleki başarı bu belirtilerden biri olarak algılanır. Başarının temel anahtarı olan çalışma kaygılarının merkezinde yer alır. Püriten ahlak anlayışına göre ne zenginlikten haz alınmalı, ne de sahip olunan zenginliğin üzerine yatmalı (daha fazla zenginleşmek ayıp bir şey değil) (Dumortier, 2007, s.18).

1.3.2.4 Gregoryenlik

Her Hıristiyan kilisesi, kendisinin “apostolik” (Havarilere ait) olduğunu ispatlamak ve “ilahi kurucusu” ile birleştirmek için, başlangıcını Hz.İsa'ya veya havarilere bağlamak durumundadır. Çünkü herhangi bir kilise, havarilerden birinin şahsi eseri ise “direkt”, daha önce kurulmuş apostolik bir kiliseden çıkmış ise “endirekt”tir. Bunun için Gregoryen Ermeni Kilisesi, kendisinin direkt bir apostolik kaynaktan olduğunu, ilk ve en eski bir apostolik kaynağa dayandığını, herhangi bir kilisenin aracılığı olmadan başlangıçsız, direkt ve muhtar bir karaktere sahip bulunduğunu iddia etmektedir. Ermeniler, kralı, krallık ailesi, ordusu ve halkı ile Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul eden ilk topluluğun kendileri olduğunu kabul etmektedirler (Küçük, 1996, s.119).

1.4 Kavram ve Terimler

1.4.1 Özgürlük:

Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağılı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağılı olmama durumu, serbesti (TDK, 2005).

Özgürlük, bireyin kendisini, dış baskı, etki ya da zorlamalardan bağımsız olarak, kendi arzu edilir ideallerine, motiflerine ve isteklerine göre yönlendirmesi. Kişinin, başkalarının isteklerine göre değil de, kendi isteklerine göre davranabilmesi. Varolan alternatif eylem tarzları arasında bir seçim yapabilme ve yapılan seçimin gereğini yerine getirebilme gücü. Kişinin, dış koşulları, psikolojik ve biyolojik yapısının belirlediği şartları aşmayı, aşabilmeyi başararak, kendi ideallerine, isteklerine ve hedeflerine uygun davranabilmesi durumu (Cevizci, 1997, s:537).

Her insanın çeşitli özgürlüğünü korumak, özellikle de çoğunluğun inancına karşı korunması, demokratik bir devletin vatandaşlarına karşı olan görevleri arasındadır (Kongar, 1999).

Günümüzde artık her milletin, her ferdin üzerinde anlaştıkları, ittifak ettikleri bir özgürlük tanımı var ve bu da ünlü 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 4. maddesinde açıklanmış: Buna göre "Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer (Önen, 2002).

John Locke'a göre özgürlük, irade ile ilgili değildir. İrade özgürlüğü kavramı anlamsızdır. Özgürlük, irade ile ilgili olmayıp, insan ile ilgilidir. Dolayısıyla da

iradenin özgürlüğü değil, kişiliğin özgürlüğü söz konusudur (Akarsu, 1998, s.162).

Gottfried Wilhelm Leibniz, kayıtsız bir özgürlüğü kabul etmemektedir. Onun sisteminin temeli olan her bir monad, kendisi dışındaki bir güç tarafından belirlenmemiştir. Buna karşın, kendi öz doğasından bağımsız olmamasıyla, kendi kendine karşı özgür de değildir (Weber, 1993, s.252).

David Hume'a göre, insanın iradesi, belli yasalar tarafından yönetilmektedir. Fiziki ve manevi zorunluluk öz bakımından aynıdır. Dolayısıyla özgürlük, iradenin kararlarına uygun olarak eyleyip eylememek olarak anlaşılabilir. Nedensiz hiçbir şeyin var olmadığı, herkes tarafından kabul edilmektedir. Fakat zorunlu nedenler ve zorunlu olmayan nedenler ayrımı yapılmaktadır. Ancak, bir nedeni, onun sonucuyla zorunlu bağlantısını görmezden gelerek tanımlamak mümkün değildir. Özgürlüğün, baskıya değil, zorunluluğa zıt olduğu kabul edildiği sürece, rastlantıyla aynı anlama geleceği söylenebilir (Weber, 1993, s.298).

Jean Jacques Rousseau'ya göre, insan özgür doğar, oysa ki her yerde zincirlere vurulmuştur. Filanca kişi kendini ötekilerin efendisi sanır, fakat bu durum, onun diğerlerinden daha fazla köle olmasını engellemez. Ona göre özgürlük, kişinin kendi isteği ile oluşturulan yasalara uymasıdır (Rousseau, 2004, s.13).

1.4.2 Din:

Din kelimesini genellikle üzerinde çok fazla düşünmeden kullanırız. Dini olanla dini olmayanı ayırt etmekte güçlük çekeriz. Kelimenin anlamına bakacak olursak, 'din' kelimesi Latince kökenden (*religio*) gelmektedir. Ansiklopedik ve sözlük tanımlarına bakacak olursak din: "Tanrı'ya, doğaüstü güçlere çeşitli kutsal

varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet” (TDK, 2005).

“Din (*Religion*)” kelimesi Latince kökenden gelmektedir ancak klasik Roma’da bile bu kelime çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. O, kimi zaman “yeniden okumak” kimi zaman ise “bir araya gelmek” anlamında kullanılmıştır. Elbette dinin ritüeller biçiminde tekrar edilen veya tanrıları ve insanoğlunu bir araya getiren bir şey olduğu düşünülebilir. Ancak bunlar kelimeyi tanımlamamızda bize pek de katkı sağlamaz (Vergote, 1999).

Bazılarına göre etimolojik bakımından “din” sözcüğü Babilceden, bazılarına göre ise Arapçadan gelmiştir. Bazı coğrafyacılar ise “din” sözcüğü Latin kökenli olup dürüst, Tanrıya inanan (dindar) ve günah çıkartma gibi farklı anlamlar taşımaktadır (Dönmezer, 1994).

Dine ilişkin olarak Marx, bu dünyadaki gerçek bir özgürlüğün yerine öte dünyadaki aldatıcı bir özgürlüğü vaad ederek, çeşitli toplumsal baskılar altındaki insanların devrimsel potansiyellerini dengelemeye ve kendilerinin hakimiyetlerini olağanlaştırmaya ve haklı çıkarmaya hizmet eden hakim sınıfın ideolojisinin bir ürünü olarak tanımlamıştır (Temren, 1998).

Marx’ın din hakkındaki negatif görüşüne paralel olarak Sigmund Freud da dini, insanlardan gerçeklerin saklanması için neden olan bir yanılsama olarak tanımlamaktadır. Freud’a göre din, insanların yaşamlarında karşılaştıkları ölüm gibi travmatik olaylara ve mutsuzluk kaynağı olan problemlere yanılsama yaratan kurgusal cevaplar sunarak, onların gerçeklerle yetişkin bireyler gibi mücadele etmelerini engellemektedir. Dinin psikolojik etkileri üzerinde duran Freud,

insanların sorunlar karşısında inisiyatif kullanmalarına neden olduğu için dinin sosyal gelişimi engellediği tezini savunmuştur (Freud'dan aktaran Akşit, 2012).

Freyer'e göre din, içerik olarak tek tek bireylere hitap etse de zorunlu olarak bireyleri aşan ve bireyler arasında bir bütünlük sağlayan manevi bir bağıdır (Furseth ve Repstad, 2006).

Yinger'e göre ise din, bir insan topluluğunun yaşam sorunlarıyla mücadele etmekte kullandığı inançlar ve pratikler sistemidir (Furseth ve Repstad, 2006, s.53).

Din, kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler kümesidir (Marshall 2009).

Dinler tarihi açısından din, "bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlâki kurallar bütünüdür." İslâm'a göre din, "akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden ilâhi bir kanundur" (Tümer ve Küçük, 1997).

"Din, insanın "kutsal" la, ya da daha somut bir deyişle, "tanrı"yla ilişkili inançlarının ve bu inançların kapsadığı dogmaların ve ibadet biçimlerinin tümüdür" (Tanilli, 2005).

Michael Hill'in tanımına göre din: "deneysel gerçeklik ile ilişkili ve deney-ötesi gerçekliğin bölümleri arasındaki ayrımı düzenlemek isteyen ve bunun için çaba

harcayan inançlar koleksiyonu; bu ayrımla ilişkili olarak kullanılan dil ve semboller; onların düzenlenmesiyle ilgili faaliyet ve kuruluşlardır” Furseth ve Repstad, 2011, s.47).

İslam düşüncesinin önemli düşünürlerinden İbn Teymiye'nin din tanımı da şu şekildedir: “Din, Allah'ın, insanlığa yönelik hükümler halinde kanunlaştırdığı buyrukların tamamıdır” (aktaran Öztürk, 2010).

Emile Durkheim dini, sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren ve ifade eden bir sosyal yaratma olarak sergilemiştir. Dinin işlevsel yönünü vurgulamış ve sade bir biçimde “bir toplumun meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi” olarak tanımlamıştır (Temren, 1998). Durkheim'e göre din, “bütün kısımları birbirine bağlı inanç ve törenlerden (inanç ve ibadetlerden) oluşmuş, kutsal şeylere ilişkin ve mensuplarını aynı bir toplumda birleştiren bir bütün” olarak tanımlanmaktadır (Tümer ve Küçük, 1997). Yine ona göre, “Kutsal şeylerle ilgili inanç ve uygulamaların birleştirilmiş bir sistemi, diğer bir deyişle bu kutsal şeylere sadık kalan kişilerden oluşan kilise olarak adlandırılan tek bir ahlaki topluluk şeklinde bağlanılmasını sağlayan inanç ve uygulamalardır” (aktaran Furseth ve Repstad, 2011, s.49).

Talcott Parsons'a göre din “kâinat, kâinatta insanın yeri, insanın diğerleriyle ilişkisi, çevresi ve diğer insanlarla ilişkilere bağlı olarak arzu edilir olan ve olmayan şeyler hakkında geliştirilen ve gerçekleştirilen bir anlayıştır” (aktaran Furseth ve Repstad, 2011, s.92).

Spencer din olgusunu iki tür korku kavramsallaştırması ekseninde açıklamıştır. Ona göre, siyasi kontrolün temelinde “yaşam korkusu”, dini kontrolün temelinde de “ölüm korkusu” yatmaktadır (Akşit, 2012).

Erich Fromm ise dini, “bir grup tarafından paylaşılan, bireye bir yönelim çerçevesi ve kendisini verebileceği bir obje sunan, bir düşünce ve eylem sistemi” olarak görmektedir (aktaran Furseth ve Repstad, 2011).

C. Geertz'e göre dinin tanımı ise şöyledir: Din:

1. Semboller sistemidir,
2. Bu sistem
 - a. İnsanlarda güçlü, derin ve devamlı birtakım güdülenmeleri ve yatkinlikleri teşvik edecek tarzda işler,
 - b. Bu sistem tecrübe ile ilgili genel manada bazı görüşler ifade eder,
 - c. Bu görüşlere öyle bir görünüş (gerçeklik vasfı anlamında) verir ki, bu güdülenme ve yatkinlikler sadece gerçek olana dayanıyormuş gibi görünürler (Geertz, 2007, s.176).

1.4.3 İnanç:

İnanç, kelime anlamıyla, bir düşünceye gönülden bağlı bulunmak demektir (TDK, 2005). Ayrıca inanılan şey, görüş, öğretiler. Yani bir düşünceye, bir kişiye, soyut bir kavrama (örneğin tanrı) gönülden bağlanma durumudur. Bu bağlılık, bağlanılan şeyin bizzat var olup olmasına veya ahlaken doğruluğuna yönelik olabilir. Ama her halükarda, özünde “sevgi”, “korku” gibi bir duygu bulunmaktadır. Hatta bazen bir tür sevgi-nefret ilişkisi olarak da tanımlanabilir inanca, şüphelerden sıyrılıp emin olmaktır.

İnanç, inanmak, iman aynı anlamı içeren değişik ifadelerdir. İman, inanmak, emin olmak, emniyette olmak anlamlarına gelmektedir. Emniyet kavramı yanında hemen emniyetsizlik, güvensizlik kavramlarını düşündürmektedir. İnsan emniyeti istemekte, emniyetsizliği ise istememektedir. Bu noktada insan için aslolan emniyettir. Emniyetsizlik hissi bir emniyet istencinin uzantısıdır. Bu yüzden hiçbir şeye inanmadıklarını söyleyenler bile sağlam bir inancı somutlaştırabilmektedirler. İman bu emniyet duygusunu tatmaktır. İman insanın kaygılı oluşunun ürünüdür. Bu kaygılar değişiklik gösterebilir. Ancak en temelde bir kaygılı olma durumu söz konusudur (Sönmez, 2007).

1.4.4 İbadet:

Tanrı buyruklarını yerine getirme, Tanrı'ya yönelen saygı davranışı, tapınma eylemleridir (TDK, 2005). İbadet Allah'a karşı gösterilecek saygı ve hürmet demektir. İbadet, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasakladığı bütün haramlardan uzaklaşmak manasındadır.

İbadet, yüce yaratıcıya ta'zim ve saygı göstermek ve O'nun bize verdiği sayısız nimetlere karşı şükran borcunu yerine getirmektir (DİB, 2011).

İbadet tanımı günlük dilde; şekli belirlenmiş ve yapılması gereken belirli davranışlar olarak dar anlamda kullanılır. Aslında ibadet, aşkın varlıkla kurulan tabiat üstü ilişkinin, belirli sözler, jest-mimikler ve davranışlar sistemi şeklinde dış dünyadaki tezahürleridir. Yani ibadet, bireyin aşkın varlığa hem şükran borcunu ödemesi, hem de kendi bağlılığını ve sevgisini göstermek için yaptığı fiil ve davranışlardır. Kısaca inanan birey için ibadet, aşkın varlığa karşı kulluğunun, itaatinin, bağlılığının, sevgi ve saygısının şükürünün ve zikrinin bir ifadesidir (Koç, 2003).

1.4.5 Hoşgörü

Hoşgörü kelimesi Batı dillerinde *tolerance*, Arapça'da ise *tesamuh* kelimeleriyle karşılanmaktadır. Yabancı dillerden Türkçeye yapılan çevirilerde bu kelimelerin bazen aynen kullanıldığını bazen ise hoşgörü kelimesinin kullanıldığını görüyoruz.

Türkçede hoşgörü sözcüğünün anlamı farklı dil, din, inanç ve anlayış bakımından başkalarının varlıklarından rahatsızlık duymama halidir. Hoşgörü ifadesi Türkçede daha ziyade bireysel bir yaklaşımı sergiler. Hoşgörü sözcüğünün muhtevasında genel olarak anlayış, saygı, mazur görme, medeni olma, kabul etme, rahatsız olmama, farklılıklara ve farklı görüşlere sınır koymama, onlara olumsuz bir tepki göstermeme ve fikirlerin karşılıklı anlayış içerisinde tartışılması gibi anlamların ortaya çıktığı ifade edilebilir (Atalay, 2008).

Duygu, düşünce ve uygulama açısından hoşgörü; kendimize yakın veya uzak bulduğumuz insanların her türlü duygu, düşünce ve davranışlarını anlamak ve kabullenmek için o insanları karşılıksız sevgi, saygı ve güven duyarak kurulan fonksiyonel bir ilişkidir (Büyükkaragöz, 1998).

1.4.6 Grup/Sosyal Grup

İnsanoğlu diğer insanlarla ilişki kurmadığı sürece varlığını sürdürememektedir. İnsanoğlu, hayatını sürdürebilmek ve sürekliliğini sağlayabilmek için var olduğu her dönemde gruplar içinde yaşamış ve devamlı olarak yeni gruplar oluşturmuştur. İki ya da daha fazla insanın ortak bir amaç, inanç veya ihtiyaç için karşılıklı ilişkiler kurması ile gruplar oluşur. Grubun üyeleri karşılıklı olarak etkileşimde buldukları süre boyunca grup sürekliliğini devam ettirir. Grup üyeleri arasında bazı değer, ideoloji veya inanç birlikteliği varsa bu

gruba sosyal grup denebilir. Bu bağlamda grup, “kendi aralarında üyelik bilincini paylaşan ve etkileşim halinde olan insanlar” (Bozkurt, 2011) olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan da anlaşılabilceği gibi, herhangi bir topluluğun sosyal grup olabilmesi için ortak bir payda etrafında toplanmış olmaları gerekmektedir. Gruptaki her bireyin belirli bir konumu vardır.

Ortak amaçlar, ortak bir inanç, ortak değerler çerçevesinde etkileşimde bulunan insanlar sosyal grubu oluştururlar. Sosyal grubun en önemli özelliklerinden biri sürekliliktir. Örneğin, bir toplu taşıma aracında yolculuk eden insanlar veya stadyumda maç izleyen insanlar arasındaki geçici beraberlik herhangi bir anlam içermediği için sosyal grup olarak değerlendirilemez.

Alman sosyolog F. Tönnies, sanayileşmiş toplumlarda ilişkilerin çıkarlara dayandığını, resmi olduğunu, büyük organizasyonlar tarafından korunduğunu ve yürütüldüğünü, ekonomik veya politik amaçlı olduğunu söylemiş, ilişkilerin gayri resmi olduğu diğer bir deyişle duygu ve sevgi yüklü olduğu, akrabalık bağlarının ve geleneklerinin önem kazandığı bu tür ilişkilere ve bu ilişkilerin hakim olduğu toplumlara ise “cemaat”, kişisel çıkarların öne çıktığı, fertler arasındaki ilişkilerin duygulara değil sebeplere dayandığı, soğuk, sevgiden arınmış toplumlara ise “cemiyet” demiştir (Özkalp, 2010).

1.4.6.1 Dini Gruplar

Bilindiği gibi bütün dinler toplumlar içinde meydana gelmiştir. Din bağı ile birbirlerine bağlanmış olan, din paydası etrafında etkileşimde bulunan insanların oluşturdukları topluluklara “cemaat” adı verilmektedir. Aynı dini ritüel ve faaliyetleri, aynı inançları paylaşan cemaatler birbirleri ile daha sıkı ilişkiler kurmaktadır.

1.4.6.2 Aile

Sosyoloji için ailenin önemi büyüktür. Aile, din ile birey arasındaki en önemli iletişim kanallarından biridir. Çünkü insan ailede sosyalleşmeye başlar. Çocuk ailede ikinci sosyo-kültürel doğumunu yaşar. İnsan doğumundan sonra, yani dünyaya geldikten sonra bir de toplumsal doğum yaşar, yani topluma kabul edilir. Birçok toplulukta çocuk doğduktan hemen sonra dini ritüellerle toplumla bütünleştirilir. Doğum gibi ölümlerde de grup ortak bir sosyal davranış sergileyerek bütünleşme yaşar.

Büyük kurtuluş dinleri –özellikle Hıristiyanlık- ailenin kutsal bütünlüğünü tahrip eden üst derecesini bulan bir bireyselleşmeyi kolaylaştırırlar. Muhammed'in ilk düşüncesi de, bütün sosyal bağılıkları büyük aile birliğine çeken İslam öncesi Arap toplumunun dini-sosyal bütünlüğünü kaldırmaktı. Hıristiyan dini ile çekirdek aile sistemi arasında bir yakınlık olması normaldir. Hıristiyanlıkta dini organizasyon ailenin dini bütünlüğünün yerini tutar. Fakat böylece ailenin sosyal bağı kalkmaz. Aile daha çok, geniş ölçüde insanın aile içindeki davranışlarını belirleyen harici, normatif kurallara tabi olur (Kehrer'den aktaran Aktay, 2007, s.21).

Aile kutsal dışı cemaatlerin ve en eski, en ilkel dini cemaat şekillerinin ilk hücresi olarak görülmektedir. Ailenin meydana getirdiği ilk organik ve kutsal dışı cemaat, insanlığın ilk devrelerinde, bir dini cemaat olarak görülmektedir. Gerçekten bu topluluğun üyelerini birleştiren duygu, kan bağı üzerine değil, kutsal dışı faktörlerin içinde ve gerisinde kendilerine bağlı olunan ve hayatı meydana getiren ilahi kuvvetlerin hissedilmesi olayına bağlı tutulmaktadır (Albayrak, 2006, s.36).

Ailenin yaşadığı ev aslında dini açıdan büyük önem ve anlam taşır. Yaşanılan o ev, çeşitli dini ayin ve törenlerin yapıldığı, kurbanların kesildiği, cenazelerin kaldırıldığı, ailecek ilk ibadetlerin yapıldığı mekandır çünkü. Bu sebeple araştırmamızı yaparken aldığımız cevaplar doğrultusunda ailede verilen ilk dini eğitimin önemi de bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu eğitim, çocuğun okulda alacağı din eğitimine hem bir temel hazırlamış, hem de topluluk içerisindeki davranış ve hareketlerini yönlendirmekte etkili olmuştur.

1.5 Tezin Amacı

Dünyayı dolaşınız.

Duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız.

Fakat mabetsiz ve mabutsuz bir şehir bulamayacaksınız.

Plutarkhos

Günümüzde insanların diğer din mensupları ile diyalog yollarını araştırmaları, barış ve huzuru sağlamaya yönelik çözümler geliştirmeleri, ortak projeler üretilip bu projelerde farklı dinlerin katkılarına ortaya koymaları bir gereklilik haline almıştır. Yaşadığımız çağda insanlığı tehdit eden problemlere; teröre, hastalıklara, çevre kirliliğine, gelir dağılımı adaletsizliğine, uyuşturucu ve diğer sorunlara karşı çözüm üretmede sadece bir dinin veya bir dinin taraftarlarının söz sahibi olabileceğini düşünmek yanlıştır. Sosyal adaleti ve barışı sağlamak, insan haklarını, din ve vicdan özgürlüğünü korumak gibi konularda ortak hareket etmek için birliktelik kaçınılmazdır. Kısacası günümüzde toplumları, dinî ve etnik grupları barış içerisinde birlikte yaşatacak bir vizyona ihtiyaç vardır. Bu vizyona ulaşma çalışmalarının aksine, günümüzde geleneksel yapıdan gelen toplum ve kurumların düşünce yapısının farklı inançlara sahip kişilere zaman zaman ağır bedeller ödettiği tartışılmaz bir durumdur.

Din özgürlüğü açısından devletin, bütün dinlere, inanç ve ideolojilere karşı tarafsız olması gerektiği, inanç özgürlüğünün ancak devlet müdahalesinin olmaması durumunda korunabileceği bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

İstanbul'daki farklı inançlara sahip lise öğrencilerinin, aralarındaki dini değer ve kuralların, düşüncelerin ve bakış açılarının, ibadet ve ritüellerinin biçimlerinin gündelik yaşamlarında ve eğitim gördükleri kurumlarda yansımaları ve nasıl bir etkileşime neden olduğu bu bağlamda, karşı karşıya kaldıkları durumlarda yaşadıkları çatışmaların neden-sonuç ilişkisinin yanıtları aranmaya çalışılmıştır. Buradan yola çıkarak; öğrencilerin inançlarını özgür bir şekilde ifade edebilmeleri, dinlerinin gerektirdiği ibadet ve ritüelleri özgürce yapım yapamadıkları, inançları nedeniyle çevresinden ve eğitim kurumlarından baskı görüp görmedikleri, devletin ve eğitim kurumlarının öğrencilere inanç konusunda eşit mesafede durup durmadığı ile ilgili düşüncelerinin araştırılıp ortaya çıkarılması bu tezin temel amacını oluşturmaktadır.

1.6 Tezin Önemi

Kimsenin, farklı itikatların kendi yandaşlarına yüklediği zorunlulukları yargılama hakkı yoktur.

Umberto Eco

Bu çalışma İstanbul'da yaşanan değişim bağlamında, kendisini inançlı olarak tanımlayan liseli gençlerin söz konusu değişimden etkilenme süreçlerini, tahammül ve hoşgörü sınırlarını, dinin gündelik yaşamlarındaki tezahürünü ve etkisini ele almaktadır. Araştırmanın liseli gençler arasında yapılmasının nedeni, söz konusu çatışmalara en hızlı ve en belirgin tepkinin gençler tarafından verildiği düşüncesidir.

Araştırmada seçilen “inanç ve ibadet özgürlüğü” temasının hassas bir konu olduğu açıktır. Araştırma verileri toplanırken cümleler ve sözler dikkatlice seçilerek gerçeğe en yakın şekilde sonuçlar alınmasına özen gösterilecektir. Kimsenin ötekileştirilmediği bir veri toplama ortamı yaratılmaya çalışılacaktır. Bugüne kadar toplumumuzda, bu ilkeyle hareket etmeyen ve her zaman kendi kültür ve pratiklerini, farklı inanç gruplarına empoze etmeye çalışan kişi ve kuruluşların olduğu bilinmektedir. Öğrencilerin eğitim kurumlarında eksik ya da yanlış uygulamalara maruz kalıp kalmadıkları araştırılarak bu araştırmanın bulgularının da eklenmesiyle birlikte eğitim kurumlarıyla ilgili inanç, ibadet ve ifade özgürlüklerinin farklı bir pencereden yeniden ele alınması sağlanmaya çalışılacaktır.

1.7 Hipotezler/Beklenen Sonuçlar

Yapılacak olan bu çalışma niteliksel bir araştırma olduğundan dolayı hipotez kurulmasına gerek yoktur; ancak beklenen sonuçlar şu şekilde sunulabilir:

- Azınlık inanca sahip öğrenciler, inançları yaşayabilme, ifade edebilme ve ibadetlerini yapabilme konusunda zorluklarla karşılaşmaktadırlar.
- Öğrencilerin, düşüncelerini, fikirlerini ve inançlarını ifade etmeleri ile ilgili olarak geleceğe dönük kaygıları bulunmaktadır.
- Devlet ve eğitim kurumları farklı inançlara sahip öğrencilere inanç ve ibadet özgürlükleri bakımından eşit olanaklar sunmamaktadır.
- Liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, azınlık inanca sahip öğrencilere hitap etmemektedir ve kapsayıcı değildir.
- Alevi öğrenciler, güncel Alevilik tartışmalarından etkilenmekte ve devlete karşı olumsuz bir tutum içerisindedirler.

- Öğrencinin okuduğu okulun türü veya bölümü “inanç”, “ibadet”, “ifade” özgürlükleriyle ilgili söylemlerini etkiler.
- Öğrencilerin dini bilgilerini edinmedeki en aktif rolü ebeveynleri üstlenmektedirler.
- Öğrenciler, genel anlamda diğer dinlerle alakalı çok fazla bilgi sahibi değildirler. Diğer dinleri yeteri kadar tanımamaktadırlar.

1.7.1 Diğer araştırma soruları

Araştırma çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

- 1- Öğrencilere göre din özgürlüğünün kapsamı nedir?
- 2- Öğrenciler ötekileştirildiklerini düşünüyorlar mı?
- 3- Öğrencilere göre eğitim kurumları farklı inançlara sahip öğrencilere eşit mesafede duruyor mu?
- 4- Öğrencilerin diğer dinler hakkındaki bilgi birikimleri nedir?
- 5- Öğrencilerin laik eğitim ve zorunlu din dersleri ile ilgili düşünceleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Liseli gençlerin mensup oldukları inanç sistemlerinin özellikleri, değerleri, bu değerlerin gündelik yaşamlarına olan etkileri, bu etkilerin diğer inanç sistemlerinden insanlarla olan ilişkilerini nasıl şekillendirdiği, modern zamanda dini kimliklerini nasıl ifade ettikleri, ilişkilerinde hangi göstere ve sosyal etkileşme sürecinde şekillenen düşünme, konuşma ve iletişimi sağlayan araçlar olarak hangi sembollerini nasıl kullandıkları sorularının cevapları sembolik etkileşimci yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Birçok farklı dış etkenler, aynı kültürel ortamda yaşayan insanlar arasında kullanılan sembollerin farklı olmasına neden olmaktadır.

Çalışmada ilk olarak dini inanç, ekonomik durum, yaşanan yer, aile yapısı gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma için meslek liseleri, düz liseler, azınlık liseleri ve özel liselerin öğrencileri seçilmiştir. Öğrencilerin dini yaşayış, algılayış ve davranışlarını etkilediği düşünülen değişkenler bağlamında öğrencilerle odak grup görüşmeleri yapılmıştır.

2.1 Araştırma Evreni ve Örnekleme

Bu çalışmanın verileri, niteliksel araştırma yöntemi ile toplandığından evren ve örneklemden söz etmek mümkün değildir. Araştırmanın verileri, İstanbul'daki liselerde odak grup görüşmeleri yapılarak toplanmıştır. İstanbul'un seçilme nedeni, kozmopolit yapısı nedeniyle Türkiye'nin tamamındaki çeşitliliğe örnek teşkil edebileceği düşüncesidir.

Çalışma için, İstanbul'da farklı özelliklere sahip liselerde 13 odak grup görüşmesi yapılarak öğrencilerden bilgi alınmıştır. İstanbul'daki görüşme yapılabilecek

liseler tespit edilip, listelenmiştir. Çalışma kapsamını geniş tutmak amacı ile Anadolu imam-hatip liseleri, genel liseler, özel liseler ve azınlık liseleri tercih edilmiştir. Alevi ve Sünni nüfusların ağırlıklı olarak yaşadığı mahallelerde bulunan liseler de dahil olmak üzere, İstanbul'daki tüm liselerin dikkate alınmasına özen gösterilmiş; araştırma yapılan liseler, özelliklerine göre kura ile seçilmiştir. Okulların belirlenmesinin ardından İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden ve İstanbul Valiliği'nden gerekli izin yazıları alınarak okullar ziyaret edilmiştir.

Farklı inanç grupları ve farklı lise türlerinde yapılan odak grup görüşmelerindeki çeşitlenme aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 1: Öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmelerinin dağılımı

İnanç Grupları	Lise Türü			Toplam
	Meslek Lisesi Dışındaki Liseler	Meslek Lisesi (İmam Hatip Lisesi)	Azınlık okulları	
Sünni	3 grup	2 grup	-	5 grup
Alevi	2 grup	-	-	2 grup
Ermeni	-	-	2	2 grup
Yahudi (Musevi)	-	-	2	2 grup
Rum Ortodoks	-	-	2	2 grup
Toplam	5 grup	2 grup	6 grup	13 grup

2.2 Veri Toplama Araçları

Bu tez çalışması için, araştırma verilerinin toplanmasında, niteliksel araştırma yöntemlerinden biri olan odak grup görüşmesi yöntemi kullanılmıştır.

2.2.1 Odak Grup Görüşmesi

OGG (Odak Grup Görüşmesi), küçük gruplarla yapılan ve biçimsel olmayan görüşmelerdir. OGG, 'grupların, alt grupların, kendilerinin de bilinçli, yarı bilinçli veya bilinçsiz oldukları psikolojik ve sosyo-kültürel özellikler ve yaptıkları uygulamalar hakkında bilgi almayı, davranışları ve bu davranışların arkasındaki nedenleri öğrenmeyi amaçlayan' niteliksel bir yöntemdir. İnsanların aktiviteleri ile ilgili davranışları, fikirleri, güdülenmeleri, ilgi alanları ve problemlerinin dinamik ilişkisini anlamak açısından OGG, araştırma yapan kişiye önemli ipuçları verir. Belli niteliklere sahip bireylerin belli bir konuda odaklaşmış tartışma yapmaları sonucu verilerin elde edildiği OGG'nin 5 özelliğinden bahsetmek mümkündür. Bunlar:

- 1. OGG işin içine insanı katar. OGG genellikle 6-12 kişilik gruplardan oluşur. Gruplar oluşturulurken ne çok büyük ne de çok küçük olmamasına dikkat edilir. Herkesin fikirlerini belirtmesine fırsat bulması için çok büyük gruplar olmamalıdır. Aynı zaman değişik fikirlerin ortaya çıkabilmesi için gruplar çok küçük de olmamalıdır.*
- 2. Gruplar oluşturulurken katılımcıların homojen olmasına ve birbirlerini tanımalarına dikkat edilir. Genelleme yapılabilmesi için katılımcıların bazı özelliklerinin benzer olması gerekmektedir. Bazı özelliklerinin benzer olması faydalı olsa da birbirlerini tanımaları sakıncalı olmaktadır. Çünkü birbirini tanıyan katılımcılar önceki deneyimlerine dayalı olarak tepki gösterebilir ya da görüşme esnasında fikirlerini saklayabilmek isteyebilirler.*
- 3. OGG bir veri toplama sürecidir. OGG, araştırmacının ilgilendiği konu hakkında insanlar ne düşünüyorlar nasıl davranıyorlar ve neden böyle davranıyorlar konularında veri elde etmesini sağlar.*
- 4. OGG niteliksel verileri kullanılabilir hale getirir. OGG sonrasında elde edilen verilerle katılımcıların fikirlerinin, algılamalarının ve tutumlarının iç yüzü anlaşılabilir.*

5. *Odak gruplar odaklaşmış tartışmaya sahiptir. Görüşme sırasında tartışılacak konu başlık ve alt başlıkları daha önceden belirlenmiştir (Akşit, B.T., 2010).*

Odak Grup Görüşmeleri, bir kişinin tek başına davranışı ile grup içindeki davranışları arasında farklar vardır. Gruplar arasında kişi kendine özgü kalıpları yaratırken aynı zamanda da içinde buldukları kültür ve değerler sisteminin de grup içindeki temsilini sağlamaktadır. Bir konu, ürün veya hizmet hakkında kişilerin ne düşündüğünü ve ne hissettiğini anlamak, odak grup görüşmelerinin temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, kişilerin kendi görüşlerini başkalarının görüşlerini de dikkate alarak özgürce ifade ettikleri sosyal bir içerik ile yüksek nitelikli veri elde edilmektedir. Odak grupta kimlerin ve kaç kişinin yer alacağı sorusu araştırmanın konusu ile doğrudan ilişkilidir. Aynı sosyal gruptan, aynı eğitim düzeyinden ve benzer sosyal geçmişten gelen kişiler odak grupta yer alabilmektedir. Bazen de farklı sosyal geçmişten gelen kişiler odak grupta yer alabilmektedir. Çoğunlukla cinsiyet temelli eşleştirme, grup üyelerinin belli konu başlıklarında tartışmalarını kolaylaştırıcı olabilmektedir. Bir çok çalışmada gruba dahil edilen kişi sayısı araştırmanın konusuna göre dört ile on arasında değişmektedir (Sevencan ve Çilingiroğlu, 2007).

2.3 Veri Toplama ve Analizi

Araştırmada verilerin toplanması için odak grup görüşmesi yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerle görüşme için elverişli yerler okul yönetiminin izni alınarak belirlenmiştir. Görüşmeye katılan öğrenciler okul yönetimlerince rastgele olarak belirlenmiştir. Belirlenen öğrencilere bu akademik çalışma için odak grup görüşmesine katılmayı ve ses kaydı yapılarak görüşmenin kaydedilmesini kabul etmedikleri sorulmuş, kabul edenler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Odak grup görüşmeleri, en fazla 6 en az 5 kişilik gruplarla yapılmıştır. Görüşmenin başında akademik çalışma hakkında kısaca bilgiler verilmiş, öğrenciler hakkında kısa bilgiler alınmıştır. Daha sonra da hazırlanan görüşme çerçevesi kapsamında sorular sorularak görüşmeler tamamlanmıştır (Görüşme çerçevesi için bkz. Ek 1'e).

Odak grup görüşmeleri için hazırlanan görüşme çerçevesinde konu başlıklarına göre 10 soru belirlenmiştir (Ek 1). Görüşme esnasında ise öğrenciler tarafından anlaşılamayan sorular değiştirilerek sorulmuş veya ek sorularla desteklenerek anlaşır hale getirilmeye çalışılmıştır. Her odak grup görüşmesi, tamamlandıktan sonra senaryo halinde yazılmış, sonrasında her bir görüşmenin veri analizi detaylı olarak yapılmıştır (Veri analizi formu için bkz. Ek 3).

Yapılan her bir odak grup görüşmesinde öğrencilere önceden hazırlanarak sorulan 10 soruya verdikleri cevaplar ses kayıt yöntemi ile kaydedilmiş, sonrasında da her bir görüşme kütük formunda düzenlenip, numaralandırılarak referans verilmiş (Kütük geliştirme formu için bkz. Ek 2) ve öğrencilerin fikir, düşünce ve yorumları analiz edilerek bulgular ortaya çıkartılmıştır. Yapılan her bir görüşmede gruplar ve öğrenciler için kodlar belirlenmiş ve senaryoya bu şekilde yazılmıştır. Görüşme senaryolarında öğrencilerin kişisel bilgileri tablo halinde verilmiş (bkz. Ek 4), öğrencilerin mimik, jest ve hareketlerine dikkat edilerek aynen senaryoya işlenmiştir. Analiz yapılırken, bu senaryolar içinde öğrenciler tarafından söylenen ve önemli olduğu düşünülen cümleler, söyleyen öğrencilere referans verilerek kullanılmıştır. Bütün görüşme çözümlenmeleri senaryo haline getirildikten ve veri analizleri tamamlandıktan sonra, bütün görüşmelere ait veri analiz formları bir araya getirilerek analizler yapılmış ve bulgular meydana çıkarılmıştır.

2.4 Araştırmanın Sınırlılıkları, Karşılaşılan Güçlükler ve Etik Sorunlar

Farklı inançlara sahip lise öğrencilerinin din ve inanç kavramlarına bakış açısını, farklı inançlara karşı olan tutumlarını ve inanç, ibadet ve ifade özgürlükleri hakkındaki fikirlerinin araştırıldığı bu çalışma Türkiye'nin küçük bir prototipi olduğu düşünülen İstanbul'daki azınlık okullarında, özel ve genel liselerde lise öğrencileri ile yapılmıştır. Okulların seçiminde, Türkiye'de bulunan büyük dinsel grupları temsil ettiğini düşündüğümüz okullar tercih edilmiştir.

Yapılan tüm odak grup görüşmeleri için İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden ve İstanbul Valiliği'nden gerekli izinler alınmış olmasına rağmen bazı azınlık okullarında öğrencilerle görüşme konusunda okul yönetimleri katı bir tutum sergilemişler ve bu nedenle görüşmeler okul dışında yapılmak zorunda kalmıştır. Söz konusu bu okul yöneticileri daha ilk başvurudaki kesin tutumlarını hiç yumuşatmamışlar ve görüşme için rıza göstermemişlerdir. Bazıları da, öğrenci velilerinin seçilen konudan rahatsız olabileceklerini, onların rızası olmadan böylesi görüşmeyi gerçekleştirmenin mümkün olamayacağını beyan etmişlerdir. Velilerle bizzat görüşme talebini ilettiğimizde ise buna da şiddetle karşı çıkarak olumsuz tutumlarını devam ettirmişlerdir.

Görüşmelerin birçoğu üniversite seçme sınavı tarihine yakın bir zamanda gerçekleştirildiği için bazı okullarda son sınıf öğrencileri ile görüşülememiştir.

İmam-hatip lisesinde kız öğrencilerle bir odak grup görüşmesi gerçekleştirilmeye çalışılmış, ancak kız öğrencilerin bu konuda istekli davranmamaları nedeni ile görüşmeler erkek öğrenciler ile yapılmak zorunda kalmıştır.

Bütün odak grup görüşmeleri rahat ve özgür olduğu düşünölen ortamlarda gerçekleştirilmiştir ve görüşmeye kendi rızaları ile katılan öğrencilerin verdikleri cevapların samimi olduğu düşünölmektedir. Bu doğrultuda görüşmelerin de güvenilir olduğu düşünölmektedir.

Burada vurgulanması gereken önemli bir durum da; bu tez çalışmasının niteliksel bir araştırma olmasından dolayı, sonuçların genellenemeyeceğidir. Ancak çalışmanın, konu alanıyla ilgili olarak önemli ipuçları verebileceği düşünölmektedir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

İnsan hakları genel olarak, insan onurunu korumayı, maddi ve manevi gelişmesini sağlamayı amaçlamaktadır. İnsan hakları, bireylerin sadece insan olmalarından ötürü kazandıkları haklardır. Kanuni eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük, düşünce ve inanç özgürlüğü, siyasal haklar ve mülkiyet hakkı en temel insan haklarıdır. İnsan hakları ile demokrasi arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. Demokratik toplum, bireylerin topluluğun yaşaması için verdiği çabaya dayanır. Bu yüzden insan hakları böyle bir toplumun ön koşulu olmaktadır. Demokrasilerde, kişi ile toplum arasındaki ilişkilerin belirlenmesi aşamasına halkın tamamı ile katılması, azınlık haklarının saygılı bir çoğunluk yönetimi ile sağlanması, kişiye ait hak ve özgürlüklerin korunması, toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliğinin sağlanması gibi ilkeleri içerir (Çam, 2005).

Din veya inancın, inancını açıklayan birey için yaşam anlayışının temel unsurlarından olduğunun bilinmesi, bu din veya inanç özgürlüğünün tümüyle saygı görmesi ve güvence altına alınması gerekmektedir. İnanç, ibadet ve ifade konularında bugün ülkemizin bazı bölgelerinde, kurumlarında hala bazı hoşgörüsüzlük örneklerinin yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Hoşgörüsüzlük, engelleme veya yasaklamanın şekli ne olursa olsun, bu tür 'ayırıcı' uygulamaların önlenmesi tam demokratik bir ülke olmak adına önemli bir adım olacaktır.

"Türkiye'de yaşayan nüfusun inanç temelli dağılımı" konusunda, "Amerika Dışişleri Bakanlığı Dini Özgürlükler Raporu" (aktaran "Toplum ve Tarih", 2009) ve Kara'nın yaptığı araştırma (Kara, 2010) bizlere bazı ipuçları vermektedir. Buna göre Türkiye'de, 40.000.000 ile 50.000.000 arasında Sünni Müslüman

(10.000.000 ile 12.000.000 arası İstanbul'da), 10.000.000 ile 20.000.000 arasında Alevi Müslüman (3.000.000 ile 4.000.000 arasında İstanbul'da) yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunlar gibi büyük dinsel grupların dışında, 750.000 ile 1.000.000 arasında Roman (400.000 ile 500.000 arası İstanbul'da), 60.000 ile 70.000 arasında Ermeni (45.000 ile 47.000 arası İstanbul'da), 23.000 Yahudi (15.000 ile 20.000 arası İstanbul'da), 20.000 Sabetayist, 17.000 ile 18.000 arası Süryani (13.000 ile 15.000 arası İstanbul'da), 16.100 Rum-Ortodoks (4.000 kadarı İstanbul'da), 10.000 Bahai, 6.000 Protestan (4.000 civarı İstanbul'da), 5.000 Yezidi yaşamaktadır.

Ülkemiz nüfusunun büyük çoğunluğunun Sünni Müslüman olduğu bilinmektedir. Tablodan anlaşıldığı üzere, toplam 70 milyon nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı Sünni Müslüman'dır. Dolayısı ile ülkemizdeki nüfusun yüzde 40'ını da, Alevi, Hıristiyan, Yahudi ve bunlar gibi 'diğerleri' nin oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de inanç açısından tek söz sahibi gibi görünen çoğunluk, "asıl" olarak "diğer" grubun karşısında değerlendirildiğinde, ezici "çoğunluk" olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu bölümde, farklı inanç, amaç ve yaklaşımlarla eğitim veren 9 farklı liseden 76 öğrenci ile yapılan 13 odak grup görüşmesinin ışığında, araştırmaya katılan öğrenciler hakkında bilgi ve bu öğrencilerin inanç, ibadet ve ifade özgürlükleri hakkındaki tutum ve düşüncelerine ilişkin bulgular sunulmaktadır.

3.1 Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Aşağıdaki tabloda öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri özetlenmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri (N: 76, İstanbul, 2012)

Özellikler		Yüzde
Cinsiyet	Kadın	%41
	Erkek	%59
Yaş	16	%20
	17	%47
	18	%33
Doğum Yeri	Kent	%84
	Kır	%16
Şu An Yaşadığı Yer	Kent	%95
	Kır	%5
En Uzun Süre Yaşadığı Yer	Kent	%93
	Kır	%7
Anne Eğitimi	Üniversite	%21
	Lise	%45
	Ortaokul	%9
	İlkokul	%25
Baba Eğitimi	Üniversite	%42
	Lise	%38
	Ortaokul	%4
	İlkokul	%16
Kardeş Sayısı	0	%17
	1	%54
	2	%15
	3	%9
	3'ten fazla	%4

3.1.1 Görüşme Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin kız ve erkek olarak olabildiğince eşit dağılımı konusunda çaba harcanmıştır. Ancak, özellikle İmam-Hatip Liselerinde kız öğrencilerin görüşmeye katılma konusunda çok çekinik davranmaları nedeniyle erkeklere oranla daha az sayıda kız öğrenci ile görüşülebilmektedir. Ayrıca; İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden ve İstanbul Valiliği'nden alınan izinlere rağmen, yöneticilerinden görüşme için onay alınamayan okullardaki öğrencilerle dışarıda görüşme yapılabildiğinden dolayı, bu aşamada kız öğrencilerle irtibat kurma konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Özellikle azınlık liselerinde eğitim gören kız öğrenciler, tanımadığı bir kişi ile bu tarz bir görüşmeye katılma konusunda çekinceli davranmışlardır.

Bahsedilen sebeplerden ötürü bazı okullarda sadece erkek öğrencilerle görüşme yapılabilmektedir. Sadece erkek olan gruplarda erkeklerin düşüncelerini daha rahat bir biçimde aktardıkları gözlemlenmiştir. Karma gruplarda da aynı sınıftan olan kadın ve erkek öğrencilerin beyanlarında herhangi bir çekinme gözlemlenmemiştir.

Genel liselerde kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha çekingen bir tavır içinde oldukları belirlenmiş, özel lise ve azınlık liselerinde ise böyle bir durumla karşılaşılmemiştir. Aksine kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha girişken ve özgüven sahibi oldukları gözlemlenmiştir.

3.1.2 Görüşme Grubunun Yaşa Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı lise öğrencisi olduğundan yaşları 16-18 yaşlar arasında değişmektedir. 18 yaşında olan öğrenciler genellikle son sınıf öğrencileridir ve bu öğrencilerin büyük çoğunluğu üniversite giriş

sınavlarına hazırlanmaktadır. Görüşmemizin sınavlara yakın bir dönemde gerçekleşmesinden dolayı, bu öğrencilerden katılım daha az sayıdadır. 16 yaşındaki lise birinci sınıf öğrencileri ise genellikle okul yönetimlerinde “din” temalı bir görüşme için yeterli görülmediklerinden dolayı, diğer yaş gruplarına nazaran daha az sayıda kalmışlardır.

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı az sayıda olan 16 yaş grubu öğrencilerinin, kendilerinden daha büyük öğrenciler yanında görüş bildirirken rahat olmadıkları tespit edilmiştir. Aynı sınıftan olan aynı yaş grubu öğrencilerin ise görüşlerini daha rahat belirttikleri, sorulara daha rahat cevaplar verdikleri dikkat çekmiştir.

3.1.3 Görüşme Grubunun Doğum Yerine Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin çok büyük bir bölümü, özellikle özel lise ve azınlık okullarında okuyanlar, büyükşehirlerde doğmuşlardır. İstanbul’a uzakta, köylerde ve kasabalarda doğan öğrencilerin büyük bölümü ise küçük yaşlarda İstanbul’a ve şehir merkezlerine göç etmişlerdir. Görüşmeye katılan imam-hatip lisesi öğrencilerinin çoğunluğu İstanbul dışında ve köy ve kasabalarda doğmuşlar, okullarında ise yatılı olarak eğitimlerini sürdürmektedirler.

Azınlık liseleri ve özel lise öğrencileri büyükşehirlerde ve büyükşehirlerin sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olan, “lüks” olarak tabir edilen semtlerinde doğup, eğitim aldıkları için diğer öğrencilere göre daha özgüven sahibi oldukları, kendilerine daha fazla güvendikleri ve bilgi birikimi bakımından daha ileri seviyede oldukları gözlemlenmiştir. Anadolu’da, köy ve kasabalarda doğan öğrencilerin ise, büyükşehirde doğan öğrencilere nazaran daha çekingen oldukları, sorular karşısında heyecanlandıkları ve bocaladıkları tespit edilmiştir.

3.1.4 Görüşme Grubunun En Uzun Süre Yaşadığı Yere Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin, büyük çoğunluğu İstanbul'da ve şehir merkezlerinde yaşamaktadır. Yatılı olarak okuma imkânı veren İmam-Hatip okulları dışında öğrencilerin tamamına yakını şehirlerde yaşamaktadır. Özellikle özel lise ve azınlık liselerinde okuyan öğrenciler, İstanbul'un lüks sayılan semtlerinde oturmaktadırlar.

Uzun süre büyükşehirlerde yaşamış olan öğrencilerin, köy ve kasabada yaşayan öğrencilere göre bilgi birikimi ve sosyalleşme bakımından daha ileri seviyede oldukları gözlemlenmiştir. Hayatının büyük bölümünü köy ve kasabalarda geçiren öğrencilerin ise çekingen tavırları ve soruları anlama konusundaki yeteneklerinin daha düşük seviyede olduğu dikkat çekmiştir.

3.1.5 Görüşme Grubunun Ebeveynlerinin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin ebeveynlerinin büyük çoğunluğu lise ve üniversite mezunudur. Genel tabloya bakıldığında, üniversite mezunu annelerin oranı, üniversite mezunu babaların oranının yarısı kadardır. Özellikle imam-hatip, genel lise ve Alevi öğrenci gruplarının annelerinin büyük çoğunluğunun ilkokul mezunu oldukları görülmüş, en üst eğitim seviyesinin ise lise olduğu gözlemlenmiştir.

Görüşmelere katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun babaları ise üniversite mezunudur. Babaları üniversite mezunu olan öğrencilerin de büyük çoğunluğu azınlık liseleri ve özel liselerdir. Bu oranın imam-hatip liseleri ve genel liselerde çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Din ve inanç konusunda öğrencilerin en temel bilgilerini ve bugüne kadar edindikleri dini bilgilerin büyük çoğunluğunu ebeveynlerinden edindiklerini söylemiş olmaları göz önüne alındığında, öğrencilerin anne-baba eğitimlerinin, din, inanç ve özgürlükler konusunda öğrenciler üzerinde ne kadar etkili oldukları anlaşılacaktır. Öğrencilerin bu konulardaki fikirlerinin temelini anne-babalarının attıkları anlaşılmaktadır.

Eğitim seviyesi düşük ebeveynlerin çocuklarının, din, inanç ve özgürlükler konusunda diğer öğrencilere oranla daha tutucu oldukları ve dini daha dogmatik bir kavram olarak açıkladıkları anlaşılmıştır. Bu öğrenciler aynı zamanda soruları anlamakta da diğer öğrencilere göre daha fazla zorlanmış, cevaplarında da zaman zaman tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Ayrıca kavramları açıklarken doğru kelimeleri ve cümleleri bulmakta zorlandıkları görülmüştür.

3.2 Araştırma Sorularına Yönelik Tutum ve Düşünceler

Bu bölümde araştırma sorularına yönelik bulgular özetlenmekte ve araştırmaya katılanların orijinal cümleleri ile desteklenmektedir. Kısacası, söylenen her cümle doğrusu ve yanlışı ile olduğu gibi alıntılanmaktadır. Her cümleden sonra parantez içinde sırasıyla, grup numarası, grup özelliği ve gruptaki kişinin sıra numarası verilmektedir. Tüm katılımcılara ilişkin ayrıntılı bilgiler Ek 4'deki tabloda sunulmaktadır.

3.2.1 Öğrencilerin Din ve İnanç Algılarına İlişkin Bulgular

Görüşmelere katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu "din" kavramını tanrının insanlar için çizdiği bir yol, inancı da bu yolda yürürken uyulması gereken kurallar olarak tanımlamışlardır. Bir Rum öğrenci konuyla ilgili şu şekilde görüş bildirmiştir:

“Din, bizimle yani insanlarla Tanrı arasında bir köprüdür bence. İnanç da o köprüden geçmemiz için uymamız gereken Tanrı emirleridir.” (XII.ROG,3)

Buradaki “köprü”nün, dinin Tanrıya ve cennete ulaşmak için bir köprü vazifesi gördüğünü söyleyen güzel bir tasvir olarak dikkat çekmiştir. Musevi bir öğrenci ise dini:

“Öteki dünyaya gitmeden önce insanların bu dünyada yaptıkları hazırlıklar.”
(X.MOG,1)

olarak tanımlayarak, insanların Tanrının cennet vaadine ulaşmak için bu dünyada sıkıntılar çekerek, dünyevi isteklerine gem vurup sonsuz hayat için biriktirmesi gereken sevapları göz önüne aldığını vurgulamıştır.

Ünlü düşünür John Locke (2005); “din, zahiri bir ihtişam meydana getirmek veya ruhani egemenliği ele geçirmek yahut zorlayıcı kuvvet uygulamak için değil; insanların hayatını erdem ve dindarlık kurallarına göre düzenlemek için kurulmuştur” diyerek, dini hayatı düzenlemek için gönderilmiş bir olgu olarak tanımlayan öğrencilerin görüşlerine yakın bir tanımlama yapmıştır.

Dini, insanın yaratılışı, varoluşu ve sonunda yok olacak olmasının bir açıklaması olarak gören katılımcılar da olmuştur. Örneğin bir özel lise öğrencisi, varoluşundan bu yana insanın kafasını kurcalayan bu sorulara dinlerin bir açıklama getirebildiğini şu şekilde savunmuştur:

“Din insanın var oluşunu, nereden gelip nereye gittiğini, sonunda ne olacağını açıklayan, daha doğrusu açıkladığına inanılan şeylerdir” (III.ÖOG,3)

Bütün bu açıklamalara rağmen, katılımcılar arasında, aslında dinlerin Tanrı tarafından gönderilmediğini, dinleri; insanların toplulukları yönlendirmek için

planladığı sistemler olarak gören düşünceler de tespit edilmiştir. Yine özel liseden bir diğer öğrenci, Tanrının birliğine karşın dinlerin çokluğunu, hatta dinlerin bile kendi içlerinde farklı yorumlanmasını, dinlerin insanlar tarafından uydurulduğuna bir ispat olarak gördüğünü beyan etmiştir:

“Dinler bence Allah tarafından gönderilen bir şey değil. Ben inanmıyorum. Dinleri Allah gönderseydi eğer, bir tane Allah olduğuna göre bu kadar fazla din olmasına izin vermezdi” (III.ÖOG,5)

Bu görüşü destekleyen bir beyan da Alevi bir öğrenciden gelmiş, kendisi dini, toplumları kendi isteklerine göre şekillendirmek için insanlar tarafından çıkarılmış bir olgu olarak gördüğünü bildirmiştir:

“Bence insanlar dinleri kendileri kurmuşlar. Bir filozof ne demiş “din afyondur”, yani yöneticilerin halkı uyutmak için verdikleri bir şeydir.” (VI.AOG,5)

Bu doğrultuda, diğer bazı öğrenciler de şunları söylemiştir:

“Din fikri, insanları daha çok eski zamanlarda, böyle bir arada, düzen içerisinde tutma amaçlı ortaya atıldığını düşünüyorum”. (VIII.EOG,1)

“Eee... dinler insanların oluşturduğu şeylerdir. Sonuçta bir tane tanrı var, bir tane din olması gerekir. Ama insanlar aralarındaki kavgalar yüzünden dinler bile eee bölünmüş. O diyor “benim dinim doğru”, bu diyor “benim dinim doğru”. Bu yüzden anlaşamıyorlar.” (X.MOG,5)

Din ile inanç kavramlarını ayırt ederken bir Ermeni katılımcı, insanların zaten doğmadan önce belirlenmiş dinlerin içinde dünyaya geldiklerini, dolayısıyla dinlerini seçme gibi bir şanslarının olmadığını vurgulamış ama inançlı olup olmamanın kendi inisiyatiflerinde olduğunu belirten şu cümleleri kurmuştur:

“Din bize doğuştan verilen bir armağan gibi ama inanç öyle değil, herkes inançlı olmak zorunda değil.” (IX.EOG,1)

Görüldüğü üzere bu görüşe göre, insan dinini seçemez ama inançlı olup olmamayı seçebilir.

İmam-hatip lisesi öğrencilerin büyük çoğunluğu dini, uhrevi, ilahi ve psikolojik yönüyle de ele almaktadırlar. Bazı öğrenciler inancın insanı psikolojik buhranlardan arındırdığını, manevi huzura kavuşturan bir unsur olduğunu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Din olduğu zaman insanlar (kendilerini) daha çok rahat hissediyorlar, yani inanacakları bir şey olduğu için hem depresyondan hem de sıkıntılardan arınmış oluyorlar. Ne yapacaklarını biraz daha (iyi) biliyorlar, yani din çok önemli bir unsur.” (IV.İOG,5)

“Din ve inanç bence insana manevi boşlukta bir ihtiyaç, çünkü bakıyoruz Avrupalılara veya ateist olanlara, onların yaşamlarında bir boşluk var. Hem ruhsal hastalık hem ruhsal problemler çok elemanlarda, batıda da bu var. Mesela Müslümanlarda fazla yok yani, tam böyle Müslüman olanlarda yani Allah'a tevekkül eden insanlarda bu insanları manevi boşluktan kurtarıyor.” (IV.İOG,3)

Dinin ve din eğitiminin psikolojik önemini anlatır nitelikte olan bir görüş de şu şekildedir:

Bireyin ruh ve beden kabiliyetlerini bir arada geliştirmek eğitimin en temel amacıdır. Sahip olduğu kabiliyetlerinden sadece birkaçı geliştirilmiş, diğerleri ise ihmal edilmiş bir insanın iç aleminde huzuru bulması zordur. İşte din eğitimi, bireyin ruh, beden, duygu, zihin ve heyecan dinamizmini bozmadan, onu kendi iç dünyasında tutarlı, sorumluluklarının bilincinde başarılı bir kişi

olarak topluma kazandırmaya çalışır. Bu nedenle okul çağındaki bütün öğrencilere dini bilgileri öğretmenin gerekli olduğu düşüncesi fantezi bir görüş değil, antropolojik/insani, toplumsal, kültürel, felsefi ve evrensel bir gerçekliktir (Yılmaz, 2009, s.193).

Dinlerin insanları birleştirici bütünleştirici yönüyle ilgili görüş beyan edenler olmuştur. Hep birlikte yapılan ibadetlerin, ayinlerin ve ritüellerin insanları bütünleştirdiğini ve kaynaştırdığını belirtmişlerdir. Örneğin Müslümanlıkta Cuma namazı veya vakit namazlarında insanlar toplu halde ibadetlerini yerine getirirler. Ayrıca bu ibadetin öncesinde ve sonrasında ibadethane çevresinde insanlar toplanarak, birbirleriyle kaynaşarak sosyalleşmektedirler. Aynı şekilde hemen hemen bütün dinlerde bulunan oruç ibadeti, yine birçok dinde bulunan 'hac' ibadeti, "kurban" ibadeti, dini bayram kutlamaları, Alevilerdeki 'cem' ibadeti hep topluluk halinde yapılan ibadetlerdir. Özellikle Alevilerin cem ibadetinden önce, topluluk içinde dargın olanlar varsa barıştırılır, birbirine dargın insanlar barıştırılmadıkça ceme başlanmaz. Bu açıdan bakıldığında dini ibadetlerin aynı zamanda birer sosyalleşme unsuru olduğunu görebilmek mümkündür.

Araştırmaya katılan öğrencilere "din" ve "inanç" kavramları ile ilgili düşünceleri sorulduğunda farklı yanıtlarla karşılaşmıştır. Azınlık okulları öğrencileri "din" ve "inanç" kavramlarını daha çok gündelik hayatta kutsal saydıkları, saygı duydukları terimlerle açıklarlarken, özellikle İmam-Hatip lisesi öğrencileri ve Alevi kökenli öğrenciler "din" ve "inanç" kavramının daha çok ansiklopedik tanımlarını kullanarak, kitabi terimlerle açıklama yoluna gitmişlerdir. İmam-hatip lisesi öğrencisi bir katılımcının tanımı şu şekildedir:

“Din akıl sahiplerini doğru yola ulaştırmak için Allahu Teala'nın koyduğu kurallardır. İnanç da, görmese dahi, insanın bir şeyin varlığına inanmasıdır. Eee mesela aklımızı göremeyiz ama var olduğunu biliriz. Eee melekleri, cinleri göremeyiz ama varlıklarını biliriz ve inanırız.” (V.İOG,6)

Din konusunun Türk vatandaşları için tabu olan birçok konusu, eğitim sistemine de yansıdığından, öğrencilerin bu kavramları açıklarlarken zorlandıkları ve ansiklopedik tanımlar bulmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Azınlık okulları öğrencilerinde ağırlıklı olarak gözlemlenen ise; din ve inanç kavramlarını daha rahat bir şekilde, gündelik hayatlarındaki herhangi bir şeyi açıklıyor gibi davranmaları ve tabu olarak görülebilecek kavramları bile çok rahatlıkla açıklayabilmeleridir. Bu bağlamda bir Rum Lisesi öğrencisi şu tanımlı yapmıştır:

“Bence insanı Tanrıya yaklaştıran şeylerin hepsine din denebilir. Kiliseye gitmek, bayramları kutlamak, İncil okumak veya işte diğer kitapları (okumak), dua etmek, işte Türklere namaz kılmak falan...” (XIII.ROG)

Bunun dışında bir de Musevi bir öğrencinin yaptığı tanımın da aynı doğrultuda olduğu görülmektedir:

“Bana göre din, insanın kutsal gördüğü şeylerle olan ilişkisidir. Yani işte Tanrıyla, kitaplarla, sinagoglarla, camilerle, kiliselerle işte dualarla kitaplarla falan olan ilişkisi.” (XI.MOG,3)

Yaptığımız görüşmeler çerçevesinde, dinin sadece bireylerin iç huzurunu temin etmek, zorda kaldığı veya başı sıkıştığı zaman moral bulmak ve rahatlamak için yerine getirdiği bir olgu olmadığı anlaşılmıştır.

3.2.2 Öğrencilerin İnanç Özgürlüğü Algılarına İlişkin Bulgular

Görüşmeye katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu inanç özgürlüğü konusunu tanımlarken, insanların herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın dinlerini özgürce yaşamaları gerektiği görüşünde birleşmektedirler.

“Yani inanç özgürlüğü dinlerinin gereklerini yapmak isteyen insanların engellenmemesi. İnançlarını söylerken çekinmemeleri. Dilediğine inanmalı. Yani hep söylerler ya, Hintliler öküze tapıyor diye. Yani tapıyorsa tapsın bence kimse buna karışmamalı, o da onun inancı sonuçta.” (X.MOG,2)

“Ben de arkadaşlarıma katılıyorum. İnsanların korkmadan dinlerini yaşayabilmeleridir inanç özgürlüğü bence. Bugün isteyen “ben Hristiyanım, ben Yahudiyim” diyebiliyor. Kimse onlara bişey demiyor. Hatta onlar daha çok ee seviliyorlar diyebilirim... Ee Allaha şükür biz de ibadetlerimizi rahatça yapabiliyoruz.” (V.İOG,6)

Bu bağlamda Türkiye’de inanç özgürlükleri ile ilgili olarak herhangi bir sıkıntı veya olumsuz durumla direkt olarak karşılaştıkları söylenemez. Özellikle azınlık lisesi öğrencileri, tamamı kendi dinlerinden olan öğrencilerle birlikte okudukları ve genelde aynı dine mensup insanların yerleşmiş olduğu mahallelerde oturduklarından inançlarına herhangi bir müdahale durumu yaşamadıklarını beyan etmişlerdir.

“Herhangi bir sıkıntı yok bizde de. Ben bütün dinlere, ee inançlara, fikirlere saygılıyım. Herkesten de öyle davranmasını beklerim. Yani karşıdaki insana ne kadar saygı gösterirsen o da seninkine gösterecektir. Bugüne kadar da bu konuda bir sıkıntı yaşamadım.” (III.ÖOG,6)

Konuyla ilgili olarak Ermeni bir öğrencinin cevabı şu şekilde olmuştur:

“İnanç özgürlüğü yani benim aklıma gelen ee ilk şeyi söylüyüm açık söylemek gerekirse biz bir Müslüman ülkede yaşıyoruz ama dinim sonuçta

gayrimüslim sayılıyorum. Dinim Hıristiyan. Bu ülkede kendimi özgürce ifade edebilmekteyim. Kimi, yani bunu da özgürce ifade edebiliyorum da. Kiliseye gidiyorum, benim kendi Ermeni okulumda okuyabiliyorum, kendi dinimce gereği şeyleri yapabiliyorum. He! Kendi düşüncemi, inandığım şeyi özgürce ifade edebilmek olarak algılıyorum.” (IX.EOG,1)

İmam-hatip lisesi bir öğrencinin de inanç özgürlüğü konusunda, diğer bütün dinlerden olan insanların Türkiye’de rahatlıkla inançlarını yaşadıklarını tasdik eder niteliktedir:

“İnanç özgürlüğü.. Hayır yani ne bilim herkes isteyen camiye gidiyor, isteyen kiliseye gidiyor. Yani özgürce gidiyorlar yani. İsteddiği dini herkez yaşıyabiliyor. Kimse bu zamana kadar bizim devletimizde kimse kimseyi zorlamamış hani. Müslüman olun. Hıristiyan olun, işte Ermeni olun, işte kimse zorlamamış. Bence de işte böyle olunmalı zaten. Böyle olursa toplumda bir düzensizlik meydana gelir bence.” (I.GOG,5)

Tüm bunların dışında, inanç özgürlüğü ile ilgili olarak olumsuz görüş bildiren öğrenciler de olmuştur. Örneğin bir Musevi öğrenci şöyle demiştir:

“İnanç özgürlüğü dünyada hiçbir yerde yok bence. Olsaydı bu kadar insan ölmezdi her gün. Televizyonlarda görüyoruz. Eee... Her gün yüzlerce insan ölüyor. Kimse kimseye yani dinine saygı göstermiyor bence.” (X.MOG,3)

Özellikle İmam-Hatip ve genel lise öğrencilerinin verdiği yanıtlardan yapılan çıkarımlar sonucu, bu öğrencilerin Türkiye’de inanç özgürlüğü konusunda oldukça özgür bir yapı olduğunu düşündükleri sonucuna varılabilir. Aynı zamanda birçok azınlık okulu öğrencisi de, %99’u Müslüman olduğu söylenen bir ülkede inanç özgürlüğü konusunda herhangi bir olumsuzluk yaşamadıklarını söylemişlerdir.

Alevi öğrencilerin genel tepkisel yaklaşımını bu konuda da görmek mümkün. Alevi bir öğrenci Türkiye’de inanç özgürlüğü olmadığını, devletin genel olarak Alevileri yok saydığını, Alevi inancına saygı duymadığını belirtir nitelikte cümleler kurmuşlardır:

“Ee arkadaşlara katılıyorum ben de. Bugün Alevilerin inançları yok sayılıyor bu ülkede. Biz mesela ibadetlerimizi cemevinde yapmak istiyoruz ama devlet bize “camiye gideceksin” diyor illa. Yani cemevlerini bizim ibadethanemiz olarak görmüyorlar. Biz de camileri görmüyoruz. Neden bize illa camiyi şart koşuyorlar?” (VI.AOG,4)

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik düşünmektir. İnanç sistemleri ve ideolojiler de insanoğlunun binyıllar boyu düşünmesinin birer meyveleridir. Yeniçağda dünya seküler bir çizgiye yakın hareket ederken devletlerin, vatandaşlarının düşünme özgürlükleri konusunda hassas davranırken, inançlarını bireysel ya da toplu olarak ifade etmeleri konusunda o kadar istekli olmadıkları gözlemlenebilir.

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü insan hakları katalogunda “kolay bir örnek”tir. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkının ulusal ve uluslararası hukukta uzun bir geleneği vardır. Genel insan hakları fikrinin kökeninin, dinsel azınlıkların korunmasının uzun tarihinde bulunduğunu söylemek için nedenler bile var. Devletler, yurttaşlarına düşünmek konusunda özgürlük vermeyi zor saymamışlardır. Zorluklar, inancı ifade etme hakkına, dini veya inancı geliştirmek amacıyla bir topluluk olarak örgütlenme hakkına ve bir ulusal hukuk sistemi kişilerin farklı inanışlarına bakmaksızın bir örnek davranmayı talep ettiği durumlarda bile vicdanına uygun davranma hakkına gelince başlıyor. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne ilişkin gerçek sorunlar, bu hakkın çekirdeğiyle (bir iç düşünce durumu olarak özgürlükle) değil, başka insan haklarıyla da ilgili olan konularla bağlantılıdır... ‘Düşünce’, ‘vicdan’, ‘din’ terimleri birlikte, “kişilerin dünyaya karşı, topluma karşı ve ister tanrısal bir

varlık, üstün bir varlık ya da sırf akıl ve rasyonelizm veya rastlantı olsun, kendi alinyazısını ve dünyanın kaderini belirleyene karşı olanaklı bütün tutumlarını” kapsar (Kuçuradi, 2007).

Din, inanç ve vicdan özgürlüğü bağlamında birçok ülkede konuyla ilgili ciddi kurallar ve yasalar olduğu görülmektedir. Tüm ülke anayasaları incelendiğinde karşımıza çıkan tablo şu şekilde olmaktadır;

¹ *A-Din ve Vicdan Hürriyeti*

- *İnanç, kanaat ve din özgürlüğü dokunulmazdır/garanti altına alınmıştır/Din seçme özgürlüğü konularını anayasalarında belirten ülkeler: Almanya (4), Bulgaristan (37,13), Belçika (19), Estonya (40), Finlandiya (6,11), Slovenya (41), İrlanda (44), Letonya (99,116), Litvanya (26), Lüksemburg (19), Macaristan (60), Malta (40), Polonya (53), Portekiz (41), Romanya (29), Slovakya (24), Yunanistan (13), Çek Cumhuriyeti (16), Danimarka (71), İspanya (16), İtalya (8), Hollanda (6), İngiltere (31).*
- *“Kimse dini inancını açıklamaya/terk etmeye zorlanamaz.”*
Almanya (136), Finlandiya (11), Malta (40), Polonya (53), Portekiz (41), Romanya (29), Litvanya (26,16), İsveç (2.bölüm 2), Slovenya (41).
- *“Tek başına ya da topluca dini ayin yapmak serbesttir.”*
Estonya (40), Bulgaristan (1), İspanya (6), İsveç (2 ve 4.13), Macaristan (60), Polonya (53), Slovenya (41).
- *“Vatandaşlar dinlerini rahatça yaşarlar/İnançlarından dolayı farklı muameleye tabi tutulamazlar.”*
Almanya (4 ve 136), Litvanya (27), Finlandiya (11), İrlanda (44).

¹ (Not: Parantez içindeki rakamlar ilgili ülke anayasa maddesini vermektedir.)

- “Devlet kilisesi/dini yoktur.”
Estonya (40), Almanya (137), Litvanya (43), İspanya (16), Çek Cumhuriyeti (1).
- “Devlet-Kilise (Din) birbirinden ayrılmıştır.”
Bulgaristan (13), Letonya (99), İsveç (4.13), Macaristan (60), Portekiz (41,288), Slovenya (7), Slovakya (24).
- “Devlet dine karışamaz/Din-devlet birbirinden bağımsızdır.”
Lüksemburg (22), Belçika (21), Romanya (29), Polonya (25).
- “Din, siyasete alet edilemez.”
Bulgaristan (13), Portekiz (51).
- “Dini cemaatler serbestçe teşkilatlanır.”
İtalya (8), Almanya (137), Belçika (19), Litvanya (43), Portekiz (41), Romanya (29), Slovenya (7).
- “Kanunun öngördüğü bir görevden dini inanç nedeniyle feragat edilemez.”
Bulgaristan (58), Hollanda (6), Yunanistan (13), Litvanya (29), Danimarka (70), Portekiz (41).
- “Tüm mezhepler kanun önünde eşittir.”
İtalya (8,20), Polonya (25).
- Ebeveynlerin çocuklarına din dersi aldırma hakları vardır.
Almanya (7), İrlanda (42), Litvanya (26), Polonya (53), Portekiz (41), Romanya (29), Slovakya (24), Slovenya (41), Belçika (24), İspanya (27).
- “Okullara öğrenci kabulünde ve devlet yardımıyla dil ve din farkı gözetilmez.”
Avusturya (14).
- “Devlet, okullarda serbest/tarafsız eğitimi esas alır.”
Belçika (24), İrlanda (42).

- “Devlet okullarında din dersine katılmayan öğrencilere ayrımcılık yapılamaz.”

İrlanda (44). (Yılmaz, 2007).

Görüldüğü gibi bu haklar, medeni dünya için bir lütuf olmaktan çıkmış, bir ihtiyaç ve zorunluluk haline gelmiştir. Medeni haklar cümlesinden sayılan din özgürlüğünde ‘batının hakkını teslim etmek gerekir (Yılmaz, 2007).

Yine özellikle imam-hatip lisesi ve genel lise öğrencilerinin üzerinde durdukları üniversitelerde türban yasağı ile ilgili olarak görüş bildirdikleri gözlemlenmiştir. Türbanlı öğrencilerin okullara alınmamasına şiddetle karşı çıktıkları tespit edilmiştir.

Son zamanlarda birçok platformda konuşulup tartışılan alevi toplumunun taleplerinden doğal olarak etkilenen öğrencilerin bu soru karşısında son derece hassas ve duygusal davrandıkları gözlemlenmiştir. Ülkemizin kronik bir sorunu haline gelen Alevi sorunu, “Aleviliğin İslamiyet içindeki konumu”, “cemevlerinin statüsü”, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Türkiye’deki dinler ve mezhepler yelpazesindeki rolü”, “zorunlu din dersleri” gibi problemlere çözüm bulunamadığından, siyasette, medya ve sosyal ortamlarda bu konular sürekli konuşulup tartışıldığından, Alevi öğrencilerin de bunlardan etkilenmiş olmasını görmemek mümkün değil elbette.

3.2.3 Öğrencilerin İfade Özgürlüğü Algılarına İlişkin Bulgular

Her insan sahip olduğu fikirlerini, düşüncelerini, davranış biçimlerini hayata geçirebildiği sürece kendini mutlu hisseder. Düşüncesi, davranışları ve hareketleri engellenen insan mutsuz olur. Mutsuz insanların oluşturduğu toplum

da kendi dengeli olamaz. Çevresine karşı sorumlu olan insanlar uyumlu insanlardır. Bireylerin demokrasi anlayışı bu uyumluluk sayesinde gelişir. Demokrasilerin gelişmesi de bu demokrat kimlik sahibi insanların çoğalmasıyla gerçekleşir.

Odak grup görüşmelerine katılan öğrencilerden bazıları, özellikle Alevi olan öğrenciler, Türkiye’de ifade özgürlüğü olmadığını, ülkedeki durumun ifade konusunda giderek daha vahim bir hal aldığını söylemektedirler. Örneğin bir alevi öğrenci bu görüşünü şu sözlerle belirtmiştir:

“İfade özgürlüğü bugün Türkiye’de olmayan bir şeydir. İnsanların fikirlerini söylemek için korktukları bir ülkede ifade özgürlüğünden bahsedilemez. Yazarlar içerde, gasteciler içerde, profesörler içerde. Neden? Hükümetten farklı düşündükleri için. Adamlar neden yattıklarını bile bilmiyorlar ama senelerdir hapisteler. Bi Ergenekon çıkardılar, herkesi terörist yaptılar. Ee böyle olunca da tabi meydan hacılara hocalara kalmaya başladı.” (VI.AOG,5)

Bir diğer katılımcı da bu görüşle paralel olarak şöyle açıklamada bulunmuştur:

“Yani bunlar kendisi gibi düşünmeyen herkesi içeri atıyorlar. Bugün insanlar kitap yazarken, dergi basarken korkuyorlar acaba içeri girer miyim diye. Kitaplar, dergiler yasaklanıyor başbakanın keyfine göre. Parasız eğitim istediler diye, eylem yaptılar diye öğrenciler içeri atılıyor. Cihan Kırmızıgül’ü poşu takıyor diye terörist ilan ettiler adamı, içeri attılar. Yani hükümet içeri atmak istediklerini bir şekilde içeri atıyor, bir kılıf buluyor yani.” (VII.AOG,4)

İfade özgürlüğü kavramı ile ilgili olarak da azınlık okulu öğrencileri ve Alevi öğrenciler diğer öğrencilere göre olumsuz fikir beyan etmişlerdir. Son dönemlerde yaşanan gazetecilerin ve yazarların tutuklu yargılanmaları konusunda ve kitaplarının yasaklanması konusunda eleştirilerde bulunan

öğrenciler Türkiye'deki "ifade özgürlüğü" nün tam anlamıyla yaşanmadığını savunmuşlardır.

"Mesela Türkiye'de bugün görüyoruz, gazeteciler hapse giriyor düşünceleri yüzünden eee yazarlar falan. Bunlar yanlış bence, insanlar istediğini yazabilmeli, istediğini söyleyebilmeli bence. Böyle bir ortam olduğunda insanlar yazmaktan da ee söylemekten de çekiniyor ee korkuyor bi nevi."
(XI.MOG,6)

Avrupa'daki Katolik ülkeler dahil dünyanın geri kalan tüm bölgelerinden ülkelerde büyük bir çoğunluk, dindarlık arttıkça hoşgörünün azaldığı düşüncesindedir (Çarkoğlu, 2009, s.15). Bu görüşü destekleyen Alevi öğrencilerden biri şunları söylemiştir:

"Adam beş vakit namaz kılıyor, hacca gidiyor bilmem ne, ama öbür taraftan kaçak elektrik kullanıyor, kul hakkı yiyor, haram yiyor. Bu insanlara sırf sakalı var diye dindar deniyor. Her sakallı dindar olmuyor ama bu millet öğrenemedi bunu." (VI.AOG,4)

Bir Rum öğrenci de aşırı dindarlığın zamanla fanatikliğe dönüştüğünü ve bu durumdaki insanların, diğer dinlere mensup insanlara bakış açılarıyla ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur:

"Yani Müslümanlarda da böyle çok aşırı dindar olanlar var. Bizde de var. Dindar diyince benim aklıma onlar geliyor genelde. Yani böyle her şeye dini karıştıranlar eee aşırı davrananlar yani. Ben bunları doğru bulmuyorum. İnsan dinini sevebilir, inançlı olabilir ama dindar diyince ben daha böyle ee katı olduklarını düşünüyorum. Yani diğer insanlarla aralarına bir mesafe koyuyorlar ve ee sanki onlara tepeden bakıyorlar biraz diye düşünüyorum." (XIII.ROG,1)

Türkiye’de %89 ölçüsünde bir çoğunluğun kendi inanışlarında olmayan dinlere de saygı gösterilmesi gerektiğini düşündüğü görülmektedir. Türkiye’de dinlere saygı gösterilmesi ifadesini kabul etmenin uygulamada ne anlama geldiği pek açık değildir. Olsa olsa, başka dinden olanların kendi evlerinde veya mabetlerinde ibadet etmeleri mümkün olmalı diye düşünülmemekte, fakat bu, kitap yazıp yayınlamaları veya fikirlerini açıklamalarını, yani dini düşüncenin açıklanmasını, din ve vicdan özgürlüklerinin tanınmasına saygıyı içermemelidir gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Din sadece tinsel bir olgu olmayıp aynı zamanda örgütlü bir toplumsal gruplaşma ve yaşam biçimi de oluşturmaktadır. Bu özellikleriyle dinin algılanması ve dini cemaatlerin ilişkileri konusuna eğildiğimiz zaman, Türkiye’de yine tüm dini grup ve cemaatlerin eşit haklara sahip olmaları gereğini vurgulayan %80 gibi bir görüş ortaya çıkmaktadır (Çarkoğlu, 2009, s.17). Buna yakın bir değerlendirme yapan Alevi bir öğrenci de şunları belirtmiştir:

“Okulda kimin Alevi kimin Sünni olduğu biliniyor ama kimse kimseye karışmıyor pek, yani bir gruplaşma var gibi. Mahallemizde Alevi çok olduğundan rahatız, cemevimiz de var, isteyen gidebiliyor yani... (“Okuldaki gruplaşmadan rahatsız mısınız?” sorusuna cevaben) Elbette ki rahatsızsınız yani. Onlar (Sünniler) bize nasıl bakıyorsa bizimkiler de onlara öyle bakıyor. Aslında kaynaşmak lazım yani. Sonuçta hepimiz aynı okulun öğrencileriyiz. Onlar kendilerini sanki biraz üstün görür gibiler ama aslında hepimiz eşitiz. Zaten yani öyle olmalı, ben Alevi olduğum için işte o Kürt olduğu için işte ne biliyim o Hıristiyan olduğu için farklı davranışlarla karşılaşmamalı. Sonuçta herkez bu ülkenin vatandaşı.” (VII.AOG,2)

Bir Ermeni öğrenci, farklı bir inanca sahip olduğu anlaşıldığında, farklı davranışlarla karşılaştığını şu şekilde açıklamıştır:

“Rahat söylüyoruz ama bazen gene de oluyor. Bence insanlardan kaynaklı, ismin atıyorum Nora, değiştirip başka isim söylüyorlar. Mesela İsmim Rose Marie başka bir isim söylüyorsun. Bu da bence yanlış, bizim de bir hatamız böyle yaptıkça insanlar hani eee dışlanır. Hani özgürce ifade edebilmek gerekir bence biz gayet de ediyoruz yani.” (IX.EOG,1)

Bazı öğrenciler ifade özgürlüğünün kesinlikle olması gerektiğini, ancak ifade özgürlüklerinin de bir sınırı olması gerektiğinin altını çizer nitelikte yorumlarda bulunmuşlardır. İmam-hatip lisesi öğrencisi bir katılımcı konuyla ilgili olarak şunları belirtmiştir:

“Şimdi ifade özgürlüğü diyince geçmişe baktığımızda eski filozoflardan Sokrates falan işte mesela Galileo düşüncesini ifade ettiği için adam mesela dünya dönüyor dediği için engizisyon mahkemesine gidiyor. Yani buradaki ifade özgürlüğünü sadece dini olarak görmeyiz. Aynı zamanda bilimsel yönde de her türlü düşüncede bir özgürlük olması lazım ama fazla da ileri gidilmemesi lazım. Hani herkese saygılı olmak lazım, diğer karşı dinlere de olsun hani ideolojilere falan hani hiç kimseye bulaşmadan ama saygı çerçevesinde konuşulması ifade özgürlüğünün verilmesi lazım insanlara.” (IV.İOG,5)

Buna karşılık, çoğunluğu İmam-hatip liseleri ve genel liselerdeki öğrencilerin bir bölümü de ifade konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını, Türkiye’de bu konuda bir refah ortamının oluşturulmaya çalışıldığı yönünde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

“Eskiden arkadaşımın dediği gibi kötü olaylar yaşanmış. Ama Allah’a şükür şimdi bir sıkıntı yok. İnsanlar dilediği gibi ibadetlerini yapıyor, okuluna gidebiliyor yani bir huzur ortamı var bugün Türkiye’de.” (V.İOG,3)

3.2.4 Dinin, Öğrencilerin Hayatlarındaki Öneme İlişkin Bulgular

Dinin belirlediği hayat tarzı, belli coğrafi, sosyo-politik ve ekonomik durumlardan etkilenir. Bu yüzden de farklı dini kesimler farklı ideallere sahip olabilir ve farklı yaşayış tarzlarına sahip olabilirler. Bir sınıfa, bir zümre veya gruba aidiyet durumu insanların düşünme, seçme, algılama ve şekillendirme seviyelerine etki etmektedir. Bu nedenle de farklı inanç ve farklı kültüre sahip olan öğrenciler için dinin hayatlarındaki önemi ve teşkil ettiği yer de değişik olabilmektedir. Örneğin bir imam-hatip lisesi öğrencisi için din hayatının bütün dönemlerine ve alanlarına sızmışken, azınlık lisesi bir öğrenci için bu kadar belirleyici olmayabilmektedir. Aşağıda verilen cevaplardan birkaçı bu duruma örnek teşkil edebilir:

“Din bizim bütün hayatımızı kaplar. Allaha şükür elimizden geldiği kadar ee namazımızı, orucumuzu aksatmıyoruz. Ailem de aynı şekilde. Babam da annem de hacıdır. Dini bilgilerimi küçükken evde, şimdi de okulumuzda öğreniyoruz.” (V.İOG,5)

“Din benim için böyle hayatımı yönlendirme de en büyük etken daha doğrusu benim kırmızı çizgilerim. Ailemde babam imam olmasından dolayı küçüklükten beri de bu okula geldikten sonra fazla bir şey değişmedi.” (4.İOG,2)

“Din bizim hayatımızda önemlidir yani önemli bir yere sahip. Ben her hafta kiliseye giderim neredeyse. Ailem de... Yani zaten annem kilisede sekreter olarak çalışıyor. Kadıköy’de Surp Takavor Kilisesi’nde, orda... Yani inanırız biz Hristiyan olarak, Tanrıya da inanırım.” (VIII.EOG,5)

Dinlerin insanoğlunun hayatında ne denli önemli bir rol oynadığını Jung’dan alıntılanan şu paragraftan çıkarmak mümkün olmaktadır:

Şu gerçeğe dikkatinizi çekmek istiyorum. Son 30 yıldır tüm medeni ülkelerden insanlar bana müracaat ettiler. Yüzlerce hasta gördüm. Bunlardan çoğu Protestan, bir kısmı Yahudi ve beş-altı kadarı da inançlı Katolik idi. Hayatının ikinci devresini yaşayan 35 yaş üzerindeki tüm hastalarım arasında nihai noktadaki problemi hayata dini bir bakış açısı bulamamaktan kaynaklanmayan yoktu. Şunu gayet rahatlıkla söyleyebilirim ki, hastalarımın her biri dinlerin takipçilerine vermiş olduğu şeyi (anlamı) kaybettiklerinden dolayı rahatsızlanmışlardı. Tabi bu anlamı, yani hayata dini bakış açısını tekrar elde edemeyenlerin hiçbirisi iyileşemedi (C. G. Jung'tan aktaran Köse, 2005).

Dinsel toplumsallaşma, çocukluk döneminde çok hızlı gerçekleşir. Önce ailede başlar, sonra akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, köy-kent, meslek çevreleri, okul cami, Kuran kursu, kitle iletişim araçları gibi etmenler önemli rol oynar. Dinsel tutumlar, aile içinde edinilen ilk dinsel deneyimlere sıkı sıkıya bağlıdır. Ana-baba, dinsel yaşayış konusunda çocuklarına örnek oluşturur. Çocuklar aile içerisinde ilk dinsel bilgilerini alırlar, dinsel törenler, dualar, aile içinde öğrenilir. Varsa büyükanne büyükbabalar etkili olur. Bu konuda annenin rolü daha fazladır (Tezcan, 1999). İçinde büyüdükleri evde, anne-baba veya büyükanne-büyükbabalarının dini eğitim konusunda her zaman kendilerine öncü olduklarını, kendilerine küçük yaşta ibadethanelere götürmek suretiyle ibadet alışkanlıkları kazandırdıklarını belirten öğrenciler çoğunluktadır. Bu doğrultuda, her dinden öğrencilerin benzer beyanları olmuştur:

“Ben dini bilgilerimi ailemden öğrendim genelde. Eee başta da dediğim gibi büyükannem ve dedem çok dindardır. Yani her şeylerini kitaba göre yaparlar, sürekli dua ederler. Büyükannem hep bizi sinagoga götürürdü, şimdi babam da götürüyor bazen ama eskisi kadar değil. Yani böyle. Çok sık ibadet edemiyoruz açıkçası.” (XI.MOG,1)

“Dini bilgilerimi ailede öğrendim ben. Eee özellikle büyükannem ve teyzem inançlıdır. Onlardan birçok şey öğrendim. Tabi okulda da öğrendik ama büyükannemin anlattıkları daha çok aklımda kalmıştır. Eee pek ibadet edemiyorum, ediyorum dersem yalan olur. Ailemde de ibadet eden pek kimse yok.” (III.ÖOG,1)

“Benim dinle tanışmam 7-8 yaşlarında oldu anneannem beni kiliseye götürmüştü o zaman daha çocuktum bir şey sorgulayamıyordum. İşte okuyordum kilise duaları falan. Daha sonra büyünce filan dine olan bağlılığım şu an azalmış durumda hani bayramdan bayrama bazen o bile olmuyor (Gülerek) kiliseye gidişim ama ailemde genelde herkes dine eee bağlıdır. Özellikle anneannem. Dinle dini bilgilerimi işte anneannem ve okulda öğretilenler kadar var bu yani.” (IX.EOG,3)

“Ben bugüne kadarki bilgilerimi ananemden ve annemden öğrendim ama daha çok ananemden. Kendisi çok dindar bir insandı, hep namaz kılar, dua ederdi. Küçükken ananemle çok kaldım, o zamanlar hep bana peygamber hikâyelerini anlatırdı işte Kuran nasıl indi, Hz.Muhammed’in zamanını, yaşadıklarını falan anlatırdı. Namaz kılmayı falan da öğretti bana.” (III.ÖOG,6)

Ailenin, çocuklarının din konusunda eğitimleri ile ilgili olarak birincil faktör olduğu gözlemlendikten sonra, ikincil olarak dini eğitim konusunda okulun da etkili olduğunu söyleyen öğrenciler vardır. İmam-hatip lisesi öğrencilerinden bir katılımcı konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Benim ailem dindar yani babam namazını falan kılar. Normal ben de tabi böyle benim inancımla ilgili hiçbir sıkıntım yok. Ben istediğim gibi tabi. Dini yaşıyacağım kadar bana şey yapıyorlar tabi. Hiçbir şekilde beni kısıtlamıyorlar buraya geldim ben de buraya gelmeden önce açıkçası din adına böyle yani Kuran-ı kerim okumayı tam olarak bilmiyorum veya dini bilgilerim tam değildi.

Ama buraya geldikten sonra tabi daha da böyle geliştim. Dinin hayatımdaki yeri çok büyük bence yani. Ben ağırlıklı olarak dini bilgilerimi okulda edindim yani. Dinin hayatımdaki yeri şöyle bir şey, ben mesela bu okula gelmeden önce böyle çok sıkıntılıydım çok strese girerdim eee sınavlardan falan ama mesela bu liseye geçtikten sonra böyle Allah'a gveneme tevekkül etme yani dini öğrendikçe benim böyle stresim falan kalktı yani. Böyle Allah'a güvenerek daha bir istekli çalışıyorum. O kadar böyle ruhsal sıkıntılar falan çekmiyorum yani. Din beni hayatımda bu şekilde etkiledi yani.” (IV.İOG,3)

Bir diğer ğrenci ise dini eğitimde okulun rolü konusuyla ilgili şunları belirtmiştir:

“Ben, açıkçası buraya gelmeden önce İslam’la pek bi alakam yoktu bilmiyordum hani özellikle Kuran okumayı bilmiyordum. Burada çok şükür öğrendim yani en baştan. Allahtan mahrelerim iyiydi. Sonradan arkadaşla olsun hocalarla olsun özellikle çalışarak geliştirdim kendimi. Arapçayla ilgili de bilgim yoktu. Daha nce Kuran kursuna gitmemiştim. Öyle camilere falan giden olurdu öyle böyle ama ben hiç denemedim. İşte mesela evde ablalarım bilirdi babam falan da bilirdi. Onlardan ğrenirdim sonra işte buraya geldikten sonra namaza başladım en başta tabi 5 vakit hiç aksatmamaya başladım.”
(IV.İOG,5)

İbadet, dini tecrübelerin pratik anlatımıdır. Burada ibadetin sosyolojik anlamlarına değinmek gerekecek. Zihinsel nitelikte olan iman, grup veya bireyleri daha geniş bir cemaat içerisinde ayrışmaya götürürken, ibadet, dini grubu kurmaya, birleştirmeye ve geliştirmeye yarar. İbadet, dini bencilliği ve bölünmeleri engeller. İbadet ve ayinler, sadece katılımcıların tecrübelerini anlatmakta kalmaz, aynı zamanda grubu şekillendirmeye de yardımcı olur. Grup olarak bütünleşmeleri değerli gören ve bu bağlamda ibadetlerin önemini bilen Rum öğrencilerden biri şunları belirtmiştir:

“Benim ailem dindardır. Bana onlar öğretti din bilgilerini. Eee kiliseye de hep beraber gideriz ee bayramlarımızı kutlarız eee İncil okuruz, birlikte ibadet etmek daha kıymetli yani.” (XIII.ROG,3)

“Benim dedem ‘dede’dir. Bizde dedeler var bilirsiniz. Eee bana o öğretti dini bilgilerimi genelde. Onun dışında nenem de tabi. Okulda da öğrendik ama en çok ailede öğreniliyor. Biz cemevine gideriz. Dedelere saygımız vardır her zaman. Ben Muharrem orucunu Hızır orucunu tutarım yani.” (VI.AOG,4)

Dinin ve ibadet biçimlerinin birleştiriciliği ile ilgili olarak Taplamacioğlu; “İsrail, Yunan, Roma, Hint, Çin, Meksika ve eski doğunun şehir devletlerinde özel ve genel tapınmalar iman ve doktrinden daha çok yaşayış ve davranış birliği sağlıyordu. Bugün eğer Doğu Roma, İngiliz Katolikliği, Budizmin Mahayana kolu, Hinduizm, Parsizm, Yahudilik ve İslamlığın bazı dallarında dinin ibadet yönlerine önem veriliyorsa bunu kısmen tapınma yahut din törenlerinde saklı birleştirme gücünün anlaşılması olmasına yormak gerekir (Taplamacioğlu, 1963).” demektedir.

İbadet etmek, dua etmeyi de içeren bir eylem olduğundan, öğrencilerin dua etmeyi de önemli bir ibadet saydıkları gözlemlenmiştir. Öğrencilerin, hatta ebeveynlerinin birçok şeyle ilgili dua ettikleri belirlenmiştir. Aileleri için, sınavları için, felaketlerden korunmak için, başarı ve sağlık için dua ettikleri anlaşılmıştır.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin birçoğunun ibadet konusunda aileleri ile birlikte hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Özellikle gayrimüslim öğrenciler, dini ritüel ve ayinlerini aileleri ile birlikte yerine getirmektedirler. İmam-Hatip Lisesi öğrencileri ve Alevi öğrenciler ağırlıklı olarak ibadetlerini ailesi olmadan yapmaktadırlar. Tabi bu durum dinlerin yapısıyla yakından ilişkilidir. Semavi dinlerdeki cemaat anlayışı gereği toplulukla yapılan ibadetlerin daha makbul

olduğuna dair inanıştan 6t6r6 ibadetler genel anlamda kilise, cami, veya sinagogda toplulukla birlikte yapılmaktadır. G6r6şmeye katılan 6đrenciler genellikle ibadet ile ilgili davranış ve alışkanlıklarını k6ç6k yaşlarda edindiklerini belirtmiş, hemen hemen tamamı ebeveynlerinin dinine bağlı insanlar olduklarını s6ylemişlerdir.

İbadet etme sıklığı yeni ve gen6k kuşaklarda azalan bir g6r6n6m sergilemektedir. 6đrencilerin hen6z 6ocukken, anne-baba, b6y6kane-b6y6kbaba aracılığı ile dini bilgilerle donatıldığı ancak daha sonra eğitim hayatlarına başladıklarında, 6zellikle lise sona doğru ibadet etme konusunda daha az hassas davrandıkları verdikleri cevaplar doğrultusunda tespit edilmiştir:

“Ben de gitmiyorum sinagoga, inanmıyorum pek b6yle şeylere. Zaten istesem de gitmeye vakit de yok. Dersler, sınavlar falan... Ama pek gidesim de gelmiyor yani. Ne biliyim yani hep yaşlılar falan var orda zaten.” (XI.MOG,6)

“Artık b6yle hayat hızlandığı i6in okuldan dersaneye, dersaneden okula... Ya da derslerden vakit kaldık6a, okul varken ben gitmiyorum yani kiliseye. Mesela hayat 6ok fazla hızlandı ama benim babaannem her Pazartesi gidiyor. Ben dini bilgilerimi daha 6ok ondan 6đreniyorum. B6yle hikaye şeklinde anlatıyordu bana.” (VIII.EOG,3)

“Ya aslında dini 6nemsiyorum ama uygulama kısmında zayıfız hepimiz. Ee sanırım s6rekli derslerle, sınavlarla haşır neşir olduğumuz i6in herhalde. Ee benim de dedem ve babaannem hacıdır, ibadetlerini yapar ama annem-babam 6yle değiller. Dini bilgilerimin 6oğunu da dedem ve babaannem 6đretti, bazılarını da okulda 6đrendik.” (III.6OG,3)

“Ya bizim orucumuz 6ok zor. On iki imamlarda bizde hi6 su i6ilmez mesela sulu şeyler yenebilir ama su i6ilmez Hz. H6seyin Kerbela’da susuz kaldığı i6in.

Eee ailem de tutar oruçlarını ama ben tutamıyorum yani, annem her seferinde kesinlikle aşure falan dağıtır. Kurbanda kurbanlarını da kesmeye çalışırlar.”
(VII.AOG,3)

Dinin ve dini unsurların hayatlarında önemli bir yer teşkil etmediğini ve belirleyici bir unsur olmadığını söyleyen öğrencilerden bazıları ise şu şekilde yanıtlar vermişlerdir:

“Benim için pek önemi yok dinin. Ee hayatımı dine göre yaşamıyorum ben. Ailem de pek dindar değil. Yani benim hayatımda çok bir yeri yok dinin.”
(XII.ROG,2)

“Ben çok inançlı değilim ama... Ailem de değil. Kültür olarak var tabi, bayramlarda vesaire olsun. Ailenin daha büyüklerinde kiliseye gidenler var ama kendi açımdan yok. Benim ebeveynlerimde giden yok. Yani, çok fazla bi dini bilgim de yok. Olanları da işte okuldan, arkadaşlardan falan...”
(VIII.EOG,6)

3.2.5 Öğrencilerin Dindarlık ve Dindar İnsan Algılarına İlişkin Bulgular

Din her toplumda aynı anlama gelmemektedir. Her dini gelenek içinde bile birçok değişik anlayışlar mevcuttur. Mesele din olduğunda, insanların nasıl farklı farklı düşündüklerinin örneğini her gün görmekteyiz. Bu nedenle dinin tam tanımını yapabilmek oldukça zor gözükmemektedir. Aynı şekilde kimin dindar sayılıp, kimin sayılmayacağı, kişinin dindarlığına hangi faktörlerin etki edeceğini tespit edebilmek de kolay değildir. Tez kapsamında görüşülen öğrencilerin büyük çoğunluğu dindarlıkla ilgili kafalarındaki şablonu; “Tanrının emirlerine uymak, yasakladıklarından kaçınmak, iyi insan olmak, kötülük yapmamak, yardımsever olmak” gibi erdemleri sayarak ortaya koymuşlardır:

“İşte dindar insan benim ananem gibi bir insandır bana göre. Allahın yolundan giden, kötülük yapmayan, ibadetlerini yapan insanlardır.” (III.ÖOG,6)

“Dindar ee dini yaşayan kişi demektir. Eee hayatını dine göre yaşayan kişilere dindar denir. İnsan Allah'ın istediği gibi bir kul olmak için ee namazını kılıyorsa, ibadetlerini yapıyorsa, kötülük yapmıyorsa, haram yemiyorsa, Allah'ın adını zikrediyorsa ee dindar insandır o kişi.” (V.İOG,6)

“İşte ibadetlerini yapan, sinagoga giden, dua eden, Tevrat'a göre yaşayan, yediklerine dikkat eden, yani yasak şeyleri yemeyen, büyüklerine saygılı olan...” (XI.MOG,1)

Çeşitli dinler incelendiğinde, uygulamalarındaki farklılıklar hemen göze çarpmaktadır. Örneğin Katolik ve Protestanlardan, düzenli olarak kutsal komünyon ayinine katılmaları beklenirken, Müslümanlardan hayatlarında bir kere hacca gitmeleri veya kurban kesmeleri beklenir. Dünya dinleri arasındaki farklılıklara rağmen, bu dinlerde, dindarlığın kendini gösterdiği genel boyutlar bakımından bir uzlaşma bulunmaktadır. Dini tecrübe boyutunda, bütün dinlerin, dindar insanın herhangi bir zamanda nihai gerçeklikle doğrudan temas ettiğini veya dini bir duyguyu tecrübe ettiğini az-çok açıkça kabul ettikleri düşünülür. İnanç boyutunda, dindar her insanın belli inanç ilkelerini kabul etmeleri beklenmektedir. Her din, kendi içerisinde belli ilkeler doğrultusunda bir sistem kurar ve inananlardan bu ilkelere inanmalarını bekler. İbadet boyutunda, bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik dini pratikler kast edilmektedir. Her türlü ayin, dua, perhiz ve benzeri ibadetler de dahildir. Bir diğer boyut bilgi boyutudur. Bütün dinlerde dindar insanlardan, inancının temel öğretilerini ve kutsal metinleri bilmesi ve onlara güvenmesinin beklendiği hususunu düşünüyoruz. Bir inancı bilmek, onu kabul etmek için gerekli şart olduğu için,

bilgi boyutu ile inanç boyutu arasında sıkı bir bağlantı vardır. Bununla birlikte inanç, bilginin zorunlu sonucu değildir ve her dini bilgi de doğrudan inançla sonuçlanmaz (Glock'tan aktaran Aktay, 2007, s.252).

Özel lise öğrencisi bir katılımcı, dindar insanın tanımını değişik bir şekilde yapmış, kendi keyfiyetlerine göre dinin emirlerini, yasaklarını, farzlarını yorumlayan insanlara karşı cevap niteliğinde bir cümle kurmuştur:

“Gerçek dindar insan, Allah'ın belirlediği kurallara göre hayatını yaşayan insandır. Dini hayatına değil de hayatını dine uygulayarak yaşayandır. Çünkü bazı dindar görünenler hayatlarını dine uygulamıyorlar ee dini hayatlarına göre uyduruyorlar.” (III.ÖOG,4)

Dindarlığı bir de kıyafet, işaret, görüntü gibi dini sembollere göre tanımlayan katılımcılar olmuştur.

“Müslüman ülkelerde dindar insanlar belli oluyor zaten... Eee kıyafetleriyle, giydikleriyle... Eee sakal bırakmalarıyla vesaire. İı her Cuma camiye gitmeleri falan... Bunlar işte belli eden şeyler yani.” (VIII.EOG,2)

“Dindar insanlar her şeyini dine göre yapmaya çalışan insanlardır bence. Böyle durmadan ibadet yapan, Allahın adını ağızından düşürmeyen ee böyle İslami kıyafetler giyen, Kuran okuyan ya da işte kendi kitaplarını...” (III.ÖOG,5)

Dini sembolleri, gerçek dindar insanları aldatmak veya kötü karakterini gizlemek için kullanılan unsurlar olarak gören öğrencilerin sayısı da azımsanmayacak kadar azdır. Örneğin imam-hatip lisesi öğrencisi bir genç bu konu hakkında şunları söylemiştir:

“Genelde bizde aslında dindarlık kıyafetlerle veya işte sakalla falan ölçülür. Mesela hacı sakalı giyenler, işte sarık takanlar, cübbe giyenler, tespih çekenler dindar olarak görülür. Eee ama asıl dindarlık bence insanın içindedir. Cübbe giyip, sarık takıp, başörtüsü takıp kötülük yapanlar yok mu? Var. Eee tabi bunları giymeyip çok sahih Müslüman olanlar da var.” (V.İOG,3)

Alevi bir öğrenci de konuyla ilgili olarak şu şekilde görüş bildirmiştir:

“Adam beş vakit namaz kılıyor, hacca gidiyor bilmem ne, ama öbür taraftan kaçak elektrik kullanıyor, kul hakkı yiyor, haram yiyor. Bu insanlara sırf sakalı var diye dindar deniyor. Her sakallı dindar olmuyor ama bu millet öğrenemedi bunu.” (VI.AOG,4)

“Bence kıyafetle falan ilgisi yok dindarlığın. İnsanın içinden gelen bir şey bence dindarlık. Eee öyle dini kıyafetlerle gezenler falan yani bence çok ta böyle şey değiller... Yani biraz gösteriş için yapıyorlar gibi geliyor bana. Bence insan içinden hissetmeli bazı şeyleri, dışa yansıtmaya çalışmamalı.” (XI.MOG,4)

“Dindarlık ile yobazlığı birbirinden ayırmak lazım. Dindar insan görüntüsü ile olmasa da ee bence yaşam tarzıyla dine bağlılığını belli eder. Ama yobazlar ee görüntü olarak dindar gibi gözükürler ama aslında yani içleri fesattır yani dinle alakaları yoktur.” (III.ÖOG,3)

“Ben de arkadaşla katılıyorum. İnsan gerçekten tanrıyla bir bağ kuracaksa bunu bence ee başkalarına hissettirmeden de yapabilir. Ama özellikle diğerleri görsün diye böyle simsiyah giyinenler, sakal bırakanlar işte ne bileyim Tevratla dolaşanlar falan var yani. Bana da samimi gelmiyor onlar. İnsanın kıyafetleri, saçı, sakalı çok da önemli değil bence, önemli olan kalp. Yani nasıl bir insan olduğu. Sen istediğin kadar dindar gözükmeye çalış, için kötüyse gerçek dindar olamazsın bence.” (XI.MOG,5)

Aynı dinin farklı kesimlerince ayrı algılanışı konusunda Weber'in oldukça geniş tespitleri vardır. Weber, köylü sınıfının dini, ilk dönem Hıristiyanlığının taşralık karakteri, soyluluk-din ilişkisi, orta sınıfların farklı karakteri vb. gibi konuları işlerken ana tema olarak hep sosyal tabakalaşma-din ilişkisini alır. Yine Weber, imtiyazlı olmayan sınıfların ve esnafın dini yaklaşımlarını, kurtuluş dinindeki sınıf ve kast imtiyazlığını, Yahudi ve Hinduizmdeki Parya dinini incelemek suretiyle dinin, dayandığı hakim zümreye göre şekil aldığı gerçeğini ortaya koymuştur. Hatta Weber, entelektüel sınıfların din üzerindeki etkisi, tarikat dindarlığı gibi konuları da bu bağlamda değerlendirmektedir (Arslan, 2002, s.162). Aynı şekilde İslam dininde de hakim zümre olarak zikredilen Sünnilerin, İslam tarihi boyunca dini farklı farklı şekillerde yorumlayarak dört farklı büyük mezhebin kurulmasına ve çeşitli tarikatların doğmalarına neden oldukları bilinmektedir. İmam hatip lisesi öğrencisi bir katılımcı, ailesinin tarikatlı olduğunu söylemiş ve şunları belirtmiştir:

“Benim ailem de çok dindardır. Tarikatlıdırlar. Dine göre yaşarlar, kardeşlerim de aynı şekilde. Ee ben de zaten okulumuzda sürekli ibadet ediyoruz. Eee her zaman ibadetlerimizi yerine getiriyoruz. Allahu Teala'nın istediği gibi ee yaşamak ee yaşamaya özen gösteriyoruz.” (V.İOG,4)

Tabakalaşma-din ilişkisi bağlamında Weber, dindarlığı ikili bir ayrıma tabi tutar. O bu ayrımı “statü tabakalaşması” şeklinde kavramlaştırır ve şu ayrımı yapar: “virtüöz dindarlığı” ve “kitle dindarlığı”. Burada Weber “kitle”den kastettiğimiz dinsel “müzikalite”ye sahip olmayanlardır, yoksa dünyevi-maddi statü sıralamasında altta kalanları kastetmiyoruz” der. Weber'in de belirttiği gibi burada sözü edilen tabaka, ekonomik ve siyasal faktörlerden çok “kültürel farklılıklardan” kaynaklanan ve sonuçta kendisini belli bir din anlayışı ile şekillendiren genel kapsamlı bir kavramdır. Virtüöz-kitle ifadeleri ile “ulema-halk” farklılığı anlatılmak istenmektedir. Nitekim Weber, ulema-halk karşıtlığına da

değir. Weber, din bilginlerinin halkın tipik arzularına, onlardan destek bulabilmek için taviz verdiğini söyler: “din virtüözleri, kitlelerin manevi ve maddi desteğini sağlamak ve elde tutabilmek için, isteklerini günlük hayatın elverdiği dinselliğe uydurmak zorunda kalmışlardır. Hemen bütün doğulu dinlerde virtüözite, kitlelerin büyüsel bir gelenek içinde saplanıp kalmasına rıza göstermişlerdir” (Arslan, 2002, s.162).

Araştırmamıza katılan öğrencilerin verdiği cevapları Glock’un bu beş kategorisi doğrultusunda açıklamaya çalışırsak, birçok öğrencinin dindar insanı tanımlamadaki kullandıkları kriterlerin bunlara yakın olduğunu görebiliriz. Öğrencilerin verdikleri; “ibadetlerini yapan insanlar dindar insandır” cevabı Glock’un işaret ettiği “ibadet boyutu” ile “Tanrının emir ve kurallara uyma ve uygulama” yönündeki cevapları “etkileme boyutu” ve “inanç boyutu” ile “Kutsal kitapları okumaları” yönündeki cevapları da “bilgi boyutu” ile örtüşmektedir. Bu doğrultuda araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık ile ilgili yaptıkları tanımların doğru olduğunu düşünebiliriz.

Araştırmaya katılan öğrenciler “dindar insan” tanımlarına bakacak olursak, en çok tercih edilen dindarlık tanımlaması; “tanrının kurallarına uyan, söylediklerini, emirlerini layıkıyla uygulayan, iyi insan olmak için çabalayan insanlardır” tanımıdır. Ancak, bunlara ek olarak, öğrencilerin ‘dindar’ olabilmek için varsaydıkları en önemli kriterin, Glock’un da belirttiği bu boyutları insanın kendi içinde yaşaması gerektiğidir. Ayrıca öğrencilerin belirttiği kutsal mekânların, ibadethanelerin resimleri, kutsal simgeler, işaretler ve eşyalar da bir diğer dindarlık göstergesi olarak sayılmaktadırlar. Yine türbe, mezarlık ve diğer kutsal mekânların ziyaret edilmesi de öğrenciler tarafından dindarlık göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Özellikle imam-hatip lisesinde okuyan öğrencilerde, 'türban' konusunda hassasiyetleri ön plana çıkmaktadır. Görüşmelerimiz esnasında bir öğrencinin belirttiği "Avrupa'da, Almanya'da isteyen türbanla okuyabiliyor, eğitim verebiliyor ama Türkiye'de yasak!" söylemine karşılık, Avrupa devletlerinin bu konuda Türkiye'ye paralel bir anlayış içinde olduğu ve yasaklayıcı önlemler aldığı gözlemlenmektedir;

Türban, Avrupa ülkelerinde bir inancın simgesi olarak algılanmakta, öbür inançlara baskı ögesi olarak kullanılması yasaklanmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, okullarda türbanla ders yapılması yönünde Lamiye Bulut ve Şenay Karaduman tarafından yapılan iki başvuruyu, 3 Mayıs 1993 tarihli yazısı ile reddetmiştir. 1998'de Afgan kökenli Alman yurttaşı Bayan Fedeshta Ludin, öğretmenlik yaptığı Berlin'deki Özel İslam Koleji'nde derslere türbanla girmek isteyince, Baden Württemberg Okullar Dairesi bu isteği kabul etmemiştir. Bayan Ludin isteğini mahkemeye taşımıştır. Stuttgart İdare Mahkemesi de "türban normal bir kıyafet değil, belirgin bir dinsel simgedir." diyerek ret kararı vermiştir. Son örnek Şubat 2004'te Fransa'da somut biçimde gündeme gelmiş, Fransa parlamentosu 3 Mart 2004 günkü toplantısında türban, haç kolyesi, kippa beresi gibi dinsel simgelerin okullarda takılmasını 20 "evet" oyuna karşılık 276 "hayır" oyla yasaklamıştır (Kaleli, 2004).

Bunların dışında bazı öğrenciler "dindar" kisvesi altında özünde kötü insanlar olduğunu, bunların gerçek dindar insanlara zarar verdiğini söylemişlerdir. Örneğin bazı öğrenciler, kendini dindar olarak gören bazı insanların, dini kıyafetler içerisinde gezerek, ellerinde dini kitaplarını dolaştırarak gösteriş yaptıklarını, asıl dindarlığın insanın içerisinde olduğunu, bunu gösteriş malzemesi yapmanın yanlış olduğunu vurgulamışlardır.

3.2.6 Öğrencilerin Farklı İnanç Sistemleri ve Dinler Hakkında Bilgi ve Düşüncelerine İlişkin Bulgular

Bu konu kapsamında görüşmeye katılan öğrencilerin birçoğunun, sadece Semavi dinler hakkında ve az düzeyde bilgi sahibi oldukları gözlemlenen bir durumdur. Sadece diğer dinler hakkındaki bilgilerinde değil, kendi dinlerine ait mezhepler konusunda da birçok öğrencinin eksikliği olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Uzakdoğu dinleri veya semavi olmayan dinler konusunda ise öğrencilerin neredeyse hiç bilgi sahibi olmadıkları gözlemlenmiştir.

“Yani ben Ortodoks’um, bana ben Ortodoks olduğum için bana Ortodoksluğun en mantıklısı olduğu geliyo. Yani diğerleri mesela Protestanlık hiç bi zaman anlayamadım anlayamayacağım yani. (Burada bi aşırı tepki varmış gibi bir izlenime kapıldık!) Zaten Sünni, Alevi... Onlarla ilgili çok da fazla bilgim yok. Ama Protestanlığı hiç bi zaman anlamadım, Katolikliğe de çok fazla anlam vermiyorum yine de Ortodoksluğu ben kendimin olduğu için daha mantıklı buluyorum.” (VIII.EOG,3)

Yapılan odak grup görüşmelerinde de tespit edildiği üzere, içerik olarak tüm dinlere eşit olması gereken din dersleri kitaplarında diğer inanç sistemlerine ancak belli başlı ünitelerde ve az yer verildiği görülmektedir.

Ortaöğretimde okutulan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan ders kitapları incelendiğinde; Lise I DKAB (Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi) ders kitabında ‘Dinler ve Özellikleri’ adlı bir üniteye yer verildiği görülmektedir. Genel hatlarıyla dinlerin anlatıldığı bu üniteye İlkel dinler, Çin Dinleri, Hint Dinleri, Eski Türk Dinî İnançları, Musevîlik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık temel özellikleriyle tanıtıldıktan sonra, ilâhî kaynaklı dinlerin ortak yönleri üzerinde durulmuştur. Lise II DKAB ders kitabında diğer dinlerle ilgili bilgiler yer almamaktadır. Lise III’de ise, ‘Yeryüzündeki Dinler ve İslâm Dini’ adlı üniteye dinlerin coğrafi dağılımı ile ilgili bilgiler, Hint Dinleri (Hinduizm, Budizm, Jainizm), Çin-Japon dinleri, (Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm, Zerdüştlük),

Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi konular bulunmaktadır. Bununla birlikte insanın yaratılışı, din-bilim ilişkisi, İslâm'ın bazı ilke ve prensipler açısından diğer dinlerle mukayesesi diğer dinlere karşı saygı ve hoşgörü gibi konulara yer verilmiştir. Lise ve meslek liselerinde okutulan DKAB ders kitaplarındaki diğer dinlerle ilgili bölümler değerlendirildiğinde, mensuplarıyla karşılaşılması muhtemel olan dinler hakkında yeterince bilgi verilmediği söylenebilir. Örneğin mensuplarıyla belki de hiç karşılaşılmayacak olan Jainizm ile gerek yurt içi ve gerekse yurt dışında her an yüz yüze bulunan Hıristiyanlık neredeyse aynı düzeyde tanıtılmıştır. Oysa eğitimde hayatîlik ilkesinin de bir gereği olarak, Hıristiyanlık hatta Yahudilik hakkında daha geniş bilgi verilebilirdi. Çünkü günümüz dünyasındaki evrensel nitelikli konularda bu iki din mensuplarının etkinliği açıkça görülmektedir. İmam-hatip liselerinde diğer dinlerle ilgili bilgiler daha ziyade lise III'te okutulan 'Dinler Tarihi' dersinde verilmektedir. Bu derste günümüzdeki dinler tarihsel gelişim, temel inanç esasları, mezhepler, ibadet anlayışı ve dünya görüşü gibi özellikleriyle tanıtılmaktadır. Dinlerdeki benzer ve farklı yönler karşılaştırmalı olarak işlenmekte, ortak ilkeler üzerinde durulmaktadır (Yılmaz, 2004).

Ermeni olan bir başka öğrenci, diğer dinler ve Hıristiyanlık mezhepleriyle ilgili pek bilgi sahibi olmadığını şu şekilde açıklamıştır:

"Ya mesela bizde de var öyle, mesela Müslümanlığın Sünni, Alevi sanırım dimi hani öyle mezhepleri varsa bizde Hıristiyanlarda Katolik'i var Gregoryeni var hani Ortodoks'u var. Bizde de mezhepler var diğer dinlerinde mezhepleri var ama hani onların inançları böyle hani hiçbir şey değiştiremeyiz. Hani ben pek bilgi sahibi değilim bunlarla ilgili ama hiçbir şekilde onları da dışlamam." (IX.EOG,1)

Dinlerle ilgili çok az bilgi sahibi olan öğrencilerin dışında, az sayıda da olsa diğer dinler ve inanç sistemleri hakkında bilgi sahibi olan öğrenciler olduğu da bir gerçektir. Örneğin bir Alevi öğrenci konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Eee diğer dinler... Yani Hıristiyanlığı yakından biliyoruz ee birçok Hıristiyan arkadaşımız var. İşte Noelleri var, Paskalyaları falan var bayram olarak. Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlar. Eee işte kitapları İncil ee dört tane İncil var yani daha fazla varmış aslında ama şimdi Hıristiyanların kabul ettiği dört tane İncil var. Yahudilerin peygamberi de ee Hz. Musa, kitapları da Tevrat. Aslında Musa ve İsa'ya biz de inanıyoruz aslında ama onlar bizim peygamberimize inanmıyorlar. Kuranı da kabul etmiyorlar tabi... Ee başkaaa... He Budizm falan var işte. Onlar da ölümden sonra dünyaya başka bir canlı olarak tekrar geldiğimize inanıyorlar.” (VI.AOG,1)

Bir Rum öğrenci ise dinlerin arasında küçük nüanslar olduğunu vurgulayarak şunları belirtmiştir:

“Her dinde küçük farklılıklar var işte Budistler mesela reenkarnasyona inanıyor yani öldükten sonra yeniden geleceklerine inanıyorlar. Onlarda da sevgi ve diğer canlılara saygı dinin esası. İşte Müslümanlar Muhammed peygambere, Hıristiyanlar İsa peygambere inanıyor. Mesela ikisi de ikisinde de hac yapmak var. Hatta Hıristiyanlığın hac yerleri var Türkiye'de falan. Müslümanlarınki Arabistan'da. İki dinde de oruç tutmak var. Hatta Yahudilerde de var sanıyorum. Eee, Yahudiler, biraz şeyler... İçlerine kapanıklar, kapalıları yani. Onlar da Tevrat'a inanıyorlar. Musa peygambere inanıyorlar.” (XII.ROG,5)

Daha detaylı bilgi sahibi olduğu düşünülen bir diğer Alevi öğrenci ise diğer dinlerle ilgili şu bilgileri vermiştir:

“Doğu Hıristiyanları Ortodoks, Batı Hıristiyanları Katolik. Ee batıdakiler papaya, doğudakiler patriğe inanıyorlar. Mesela Ermeniler, Yunanlılar, Bulgarlar falan... Batı Avrupa ülkeleri ise papaya inanıyorlar. İngilizler,

Amerikalılar falan da genel olarak Protestanlar diye biliyorum. Onlar papayı da patriği de ee takmıyorlar. (Gülerek) Bizde de işte bunun gibi Alevi-Sünni şeyi ee bölünmesi var. Aleviler Hz.Ali'ye inanıyorlar ee onun yolundan gidiyorlar. Sünniler işte zaten Türkiye'nin yüzde 90'ı Sünni ee onlar da peygamberin izinden gidiyorlar.” (VI.AOG,3)

Birçok azınlık okulu öğrencisinin “Müslümanlık” ile Türklük” kavramını bir tuttuğu belirlenmiş. Bu, bir Rum ve bir Musevi öğrencinin şu cümlelerinden anlaşılabilir:

“Bizim mahallede Türkler de var, Hristiyanlar da var. Herkes istediği gibi yaşıyor. Kimse karışmıyor. Eee.. Bence insanlar isterlerse bütün dünyada zaten din yüzünden savaşlar olmaz. Çünkü herkes tanrıya inanıyor aslında. Ama yine de savaşlar oluyo. Kimse kimsenin özgürlüğüne karışmasa, herkes istediği inanca, istediğine inansa... İnanç özgürlüğü o zaman olur yani.” (XIII.ROG,1)

“Artık herkes birbirine saygılı davranıyor. Mesela Türkler oruç tutarken ee biz yemek yemeyiz yani onların yanında. Onlar da bize aynı şekilde. Mesela bayramlarımızı kutlarlar. Biz de onların kutlarız.” (XI.MOG,5)

Rum Lisesi öğrencisi bir katılımcının Türk terimini tam olarak Hıristiyanlığın karşıtı olarak gördüğü şu cümlelerinden tespit edilebilmektedir:

“Yani ben ateist olduğum için bu konular ciddi bana göre değil. Ben çok saçma buluyorum dinleri de hani dinler tamam hani sen Türk (sün) veya Hıristiyan (sın), veya şey tamam ama sonuç olarak herkes Allah'a inanıyor, bi şeye inanıyor. Bence bu ee dinler adamların çıkardığı bir şey.” (XII.ROG,2)

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde azınlık olarak yaşayan, ancak Rum, Ermeni ve Musevi vatandaşlarla aynı haklara sahip olmayan azınlık grupları da mevcuttur.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan gayrimüslimlerden Rum, Ermeni ve Yahudi olanların insan hakları bakımından tâbi oldukları mevzuatın çerçevesi Lozan Antlaşması'yla çizilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak, Türkiye'de Lozan Antlaşması'nın –ve dolayısıyla sınırlı bir güvencenin- dışında kalan gayrimüslimler de vardır. Bunlar arasında Süryaniler, Yezidiler, Asuriler, Keldaniler ve Nusayriler sayılabilir. Lozan ile tanınan azınlıkların hakları antlaşma ile güvence altına alınmış olmakla birlikte, bu antlaşmaya göre oluşturulan mevzuat -veya bu mevzuatın yorumlanış ve uygulanış biçimi- insan hakları doktrini bakımından tatmin edici değildir. Antlaşmaya göre tanınan gayrimüslim gruplara dil, din, kültür ve eğitim alanlarında hak tanınarak bu haklar garanti altına alınmış; ancak, daha sonra, okullarda kendi dillerinde eğitim yapan azınlıklara Türkçe eğitim yapmaları konusunda “telkinler” yapılmaya başlanmıştır. Telkinler baskıya dönüşmüş ve örneğin İspanya'dan gelen Sefarad Yahudileri'nden İspanyolca yerine Türkçe kullanmaları istenmiştir (Liberal Düşünce Topluluğu, 2005).

3.2.7 Farklı Bir İnanca Sahip Olmanın Avantaj ve Dezavantajlarına İlişkin Bulgular

Farklı bir inanca sahip olmanın avantaj veya dezavantaj olması konusunda öğrencilerin farklı görüşleri mevcuttur. Bazı öğrenciler azınlık inanca sahip olmanın dezavantaj olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin bir Musevi öğrenci konuyla ilgili şöyle görüş bildirmiştir:

“Bence dezavantajdır. Çünkü insanlar sizi dışlayabiliyorlar. Bazı kötü olaylar yaşanabiliyor işte dininden ötürü. Bazen adını bile duyunca herkes ters ters bakıyor.” (X.MOG,1)

İmam-hatip lisesi öğrencisi de azınlık bir inanca sahip olmanın manevi açıdan dezavantaj olduğunu şu şekilde belirtmiştir:

“Ben şahsen İslam dinine dindar biri olduğum için karşıdakinin İslam dinene inanmadığı için ben üzülrüm açıkçası. Çünkü doğru yolda olmadığını düşünürüm. Onun için tabi dua ederim. Yardımcı olurum yani mümkünse bence dezavantaj gibi görülebilir yani ama avantajı da var dezavantajı da var. Kişiyeye bağlı bence bu.” (IV.İOG,5)

2001 yılında Ermeni bir öğrenci kendisi ile yapılan röportajda, dininin farklı olması nedeniyle haksızlığa uğradığını şu şekilde anlatmıştır:

“Okulumuz özel yetenek sınavıyla girilen bir okul. Benim yeteneğim, önceden yaptıklarımın biliniyor. Okula girmek için yetenek sınavına girdiğimde, oradaki puanlamayla uğraşanlardan biri bana adımı sordu. İki-üç kez adımı sorduktan sonra “ama burada Hıristiyan yazıyor, nasıl olur?” dediler. Ben de “ben Hıristiyan’ım, orada ne yazıyorsa odur,” yanıtını verdim. Sonra beni izleyen yüzlerce kişiye rağmen puanımla oynandı ve yetenek sınavını kazanamadım. Benim okula girmemi engellediler (aktaran Koçoğlu, 2001, 180).

Bir genel lise öğrencisi konuyla ilgili olarak farklı bir tespitle bulunarak, azınlık inanca sahip insanların yaşadığı ülkelerin, azınlık inançtakilerle aynı inanca sahip ülkeler arasında yaşanan gerginliklerin, söz konusu ülkede yaşayan azınlık vatandaşlara, diğer vatandaşlardan olumsuz tepki çekmelerini tetiklemektedir. Örneğin; 11 Eylül terör saldırılarından sonra, Hıristiyan ülkelerde yaşayan Müslümanların, Filistin’de yaşanan olaylardan sonra Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudilerin dışlanması gibi.

“İşte eee İsrail’in yaptıklarından dolayı Yahudilere Türkler şimdi iyi davranmaz. Yani iyi davranmazlar dediğim Hıristiyanlara davrandıkları gibi davranmaz.

Hıristiyanlarda çok cana yakın çünkü Hıristiyanların hani düşmanlıkları yok ama Yahudiler öyle değil. Düşmanca dediğim hani ııı yani eskiden Filistinlilere yaptıklarından dolayı tepki topluyorlardı, şimdi de işte Marmara gemisi baskını falan işte “One Minute” olayı falan oldu... Böyle olunca da Türkiye’de veya başka ülkelerde yaşayan Yahudiler dışlanıyor tabii.” (I.GOG,4)

Azınlık inanca sahip olarak yaşamamanın avantaj olduğunu düşünen öğrenciler de azımsanamayacak sayıda. Örneğin bir Musevi öğrenci bu konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Ben de katılıyorum. Sonuçta adımız onlardan farklı, eee hareketlerimiz farklı, inançlarımız farklı, her şeyimiz farklı. Böyle olması normal. Aslında farklı olduğumuz için bizi daha çok merak ediyorlar. Mesela bana sürekli soru soruyo arkadaşlarım. İşte “adinın anlamı ne”, “Yahudilik nasıl”, “sinagoglar nasıl” falan diye. Bayramlarımızda bizi tebrik ediyorlar. Hatta komşularımız, arkadaşlarımız biz oruçluyken ee yanımızda yemek bile yemiyorlar. Onlar oruçluyken de biz onlara saygılı davranıyoruz.” (X.MOG,3)

Nerde avantaj olabilir... Mesela şu anda bu okulda okumamamın okuyabilmemizin şeyi yani ben dinim sayesinde bu okulda okuyabiliyorum mesela. Bu bi avantaj olabilir. Bu okula gelmek için Ermeni olmanız gerekiyor. Dezavantaj olarak da yani bilmiyorum benim için aslında pek bi dezavantaj yok yani. Sonuçta bi eşitlik de var yani. Sonuçta bi Müslüman da ibadethanesi var benim de var. Benim de okulum var onun da okulu var. Benim de hastanem var onun da hastanesi var. İşte hepimiz aynı üniversitelere girebiliyoruz. Aynı bölümleri okuyabiliyoruz. Bu konuda bi sıkıntı yok yani.” (XIII.EOG,5)

Bir de bunların dışında azınlık inanca sahip olarak yaşamının hem avantaj hem de dezavantaj olarak görenler de vardır. Musevi bir öğrenci bu durumu hem avantaj hem de dezavantaj olarak gördüğünü söylemiştir:

“Yani bence ee avantaj olduğu yerler de var olmadığı yerler de. Bizi merak etmeleri tanımak istemeleri falan güzel ama bizi mesela cimri olarak görüyorlar. (Gülerek) Bu kötü bence, biz aslında cimri değiliz.” (X.MOG,5)

Araştırmaya katılan gayrimüslim öğrenciler, farklı inanca sahip insanlar olarak bugüne kadar önemli sıkıntılar yaşamadıklarını ancak azınlık inanca sahip olarak da Türkiye’de yaşamının zorluklarından yakınmışlardır. Henüz Alevi derneklerinin, devlet yetkililerinin veya entelektüel kesimin bile Aleviliği tam olarak yerine oturtamadıkları bir ortamda, Alevi öğrenciler ise bu ülkede Alevi olarak yaşamının kesinlikle dezavantaj olduğunu belirtmiş, gerek sosyal hayatlarında gerekse eğitim hayatlarında birçok sıkıntı ile karşılaştıklarını vurgulamışlardır.

3.2.8 Öğrencilerin Ötekileştirme ve Ötekileştirilme Algılarına İlişkin Bulgular

Sosyal bir varlık olması dolayısıyla insan, bireysel kimliğini olduğu kadar kolektif kimliğini de toplumsal ilişkiler içinde ve başkalarının da yer aldığı bir süreçte kurmaktadır. Bu anlamıyla kimlik; bir öz farkındalık biçimi olduğu gibi başkalarının da, yani ‘öteki’nin farkında olma biçimidir. Dolayısıyla farkında olunan bu ‘öteki’, aynı zamanda bireyin kendi farkındalığının bilincine varmada araçsal bir işlev kazanmaktadır (Yoğurtçu, 2007).

Bilim insanları bilişsel ve güdüsel olarak bireylerin kendilerini üstün görme eğiliminden kaynaklı, ait oldukları grupları da üstün görme eğilimde olduklarını

ifade etmektedirler. Bireylerin ait oldukları grubun özelliklerini olumsuzlamalarına ve bu olumlu özelliklerin tipik olduğunu dile getirmelerine; buna karşın öteki grubun fiziksel özelliklerini, dilini, dinini, cinsel yönelimini, kültürel kodlarını, normlarını, alışkanlıklarını olumsuzlamalarına neden olmaktadır (Oktar'dan aktaran Kılıç, 2011). Dinler ve inanç sistemleri arasındaki ötekileştirme ile ilgili olarak bir imam-hatip lisesi öğrencisi şunları söylemiştir:

“Ötekileştirme dinler arasında hiçbir zaman bitmeyecektir. Çünkü bir insan bir dine mensup olduğunda onu en üstün görür. Neticede Kuran-ı kerimde “onlar sizi dinden çevirmedikçe kendi işlerinden vazgeçmeyeceklerdir” buyruluyor. Yani onlar hiçbir zaman bizleri Müslümanlıktan ayırmaktan kendilerini alıkoymayacaklar. Bu yeni eğitim sistemine gelecek olursak eee bence dini eğitim görmesi bence bir insanın özgürlüğüdür. Yani sonuçta eklenen dersler hiçbir insana zorunlu olarak verilmeyecek insan dini bir eğitim modelini seçtiyse bu derslerin neden almayacağını ben merak ediyorum. Niçin bunu istemiyorlar özgürlüktür yani bu İslam'a değer veren bir aile için dini bir öğretim görmesi çok kolay oldu yeni eğitim sisteminde.” (IV.İOG,1)

İnsanoğlu her zaman içinde hissettiği inancın yegâne olduğunu, bunun da inancın temel prensiplerinden biri olduğunu düşünür ve buna göre de çevresindekileri isimlendirir, gruplara ayırarak kategorize etmeye çalışır.

Ayrımcılık günümüzde daha çok öne çıkan ‘sözde özgürlükçü, liberal’ tutumlarla ve tam karşı kutbu olan totaliter tutumlarla neredeyse keyfilik içinde daha da pekişmektedir. Var olduğu sanılan değişmez öze göre kişiler ve gruplar değerlendirilmekte, aslında kişilere ve gruplara değer yüklenmekte; kişiler ve gruplar ötekileştirilmektedir (www.betulcotuksoken.com, 2011).

Dinler arası diyalogun oluşturulabilmesi veya dinler arasında hoşgörünün pekiştirilebilmesi için aslında farklı inanç sistemlerini ve ideolojileri, arasındaki ortak noktalar bulunarak ayırıştırmaktan vazgeçip yakınlaştırmak esas olmalıdır.

Dini boyutlar, aynı zamanda dini toplulukları ve bu toplulukların ayırt edici özelliklerini betimlemede faydalı bir araç olabilir. Çeşitli topluluklar burada tartışılan boyutlardan her birine farklı bir vurgu yapmaktadır. Dünyadaki dinler, inanca, doktrine, dini hayata, ritüellere ve tecrübeye aynı önemi vermemektedir. Örneğin, Katolikliğin genel olarak Protestanlıktan daha fazla ritüel-yönelimli olduğu söylenmektedir ve İslam çoğunlukla ritüellerin ve yaşam tarzının üzerinde duran bir din olarak tanımlanmaktadır. Farklı geleneklerdeki dindarlık boyutları karşılaştırılarak bu geleneklerdeki ortak özellikler bulunabilir (Furseth ve Repstad, 2011).

Bireylerin içinde bulunduğu toplumların belli normları bulunmaktadır. Bu normlar, o toplumun üyelerine neyi, ne zaman ve nasıl yapacaklarını söylemektedir. Bireyler bu normlara uygun tutum ve davranışlar sergiledikleri ölçüde kabul görüp, ait oldukları grubun onayını alabilirler (Karaduman'dan aktaran Kılıç, 2011).

Bir diğer imam-hatip öğrencisi ise şu şekilde görüşünü bildirmiştir:

“Aslında bir olan vardır bir de olması gereken vardır. Şöyle ki mesela biz olması gereken şudur ötekileştirme değil bi toplum içerisinde hep beraber yaşayabiliriz. Müslümanlar Müslümanlığını yaşasın Hıristiyanlar Hıristiyanlığı eee yaşasın. Ötekileştirmenin eskiye oranla çok daha azaldığını düşünüyorum ben çünkü aynı şey Müslümanlar için başka ülkede geçerliydi. Bunlar da başka ülkelerde azalmaya başladı. Müslümanlar yani parmakla gösterilirken artık şimdi Müslümanlar başa geçmeye başladıkça ötekileştirme azalmıştır.”
(IV.İOG,6)

Elbette diğerlerinden farklı olma ve ötekilerce tehdit altında olma üzerinden kurulan kimlik, anlamını toplumsal ilişkiler içerisinde oluşturmaktadır. Yani 'biz' ve onun karşısında 'öteki'nin yaratılması toplumsal bir süreçtir. Ve toplumsal bir grubun diğer toplumsal gruplar hakkında geliştirdiği ortak önyargılara dayanarak kurulan 'öteki' genellikle olumsuzluk yüklüdür. Etnik merkezcilik, tek kültürcülük, ırkçılık, soykırım ve yabancı düşmanlığı 'öteki' kavramına dayanarak yaratılmış toplumsal olgulardır. Aslında kendisinin üstünlük iddiasını desteklemek için öteki kavramını yaratan bir toplumsal grup kendisini de bir kalıp tipe (stereotip) ve ötekiyle belli bir ilişki biçimine hapsedmiş durumdadır. Bu doğrultuda 'öteki'nin olmadığı bir toplumu düşünmek zordur. Ötekinin olmadığı bir toplumda kimlikten, toplumsal gruplardan söz etmek de olanaksızdır. Öteki çatışmaya neden olduğu kadar, yaratıcılığın mekanizmalarını oluşturan işbirliğine de kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla 'öteki'nin olmadığı bir toplum arayışı anlamsızdır. Anlamli olan arayış bir toplumda çatışma yaratmayan, dışlayıcı olmayan 'öteki' anlayışlarının nasıl kurulacağıdır (Tekeli'den aktaran Yoğurtçu, 2007).

Ayrıştırmanın ve ötekileştirmenin önüne geçilmesi adına en büyük sorumluluk devletindir. Devlet, azınlığın inançlarını çoğunluğa ezdirmemeli, kurumları aracılığıyla farklı inançlara olan saygıyı tahsis etmelidir. Odak grup görüşmelerine katılan alevi öğrencilerden biri konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Sadece insanlar birbirinin inancını değil yani aynı zamanda devletler de farklı olan inançları ve ona inanan insanları küçümsememeli. İnsanlar özgürce ibadetlerini yapabilmeli, çocuklarını istedikleri gibi yetiştirebilmeli bence. Ee yani başbakanın dediği gibi “dindar bir nesil” yetiştirmek önemli değil, aileler kendileri karar vermeli bence çocuklarını yetiştirirken.” (VI.AOG,5)

Ünlü düşünür Sever Tanilli konuyla inanç özgürlüğünün korunması gereken hak ve özgürlükler arasında olduğunu şu cümlelerle vurgulamıştır:

Kökeni ne olursa olsun, bir gerçek şu: Din, toplumlarda en yaygın kurumlar arasında. Milyonlarca insan, Tanrıya ya da bir başka “kutsal” a inanıyor; şu ya da bu ölçüde, dininin emirlerine uyup ibadetini yerine getiriyor. Çağdaş devlet bunu yasaklamak şöyle dursun, inanç ve din özgürlüğü adıyla temel hak ve özgürlükler arasında sayıyor; anayasa ve kanunlarıyla koruyor. İnanç özgürlüğü, inanmama özgürlüğünü de kapsıyor, inandığını ya da inanmadığını öğretme ve yayma etkinlikleri de, korunması gerekli hak ve özgürlükler arasında. Hemen hatırlatmalı: Çağımızda devletin görevi, bütün hak ve özgürlükler için olduğu gibi, bunları da hiçbir ayırım gözetmeksizin “koruma”dır. Böylece, devletin, genellikle din, özel olarak da belli bir din ve mezhep adına tavır koyması hoş görülemez; aksi halde davranışı, başka din ve mezheplerin aleyhine bir sonuç yaratır ki, “inanç ve din özgürlüğü” nü, başka bir deyişle “vicdan özgürlüğü” nü çiğneme sonucuna varır (2006, s.223).

Bu boyutu ile ele alındığında dinlerin insanları ayrıştırıcı değil birleştirici bir dinamik olması daha kolay gözükmemektedir ancak insanoğlunun bireysel ego ve hırslarının buna engel olması, dinlerin pozitif noktaları yerine negatif yönlerinin sürekli ön planda tutulması dünyayı dinsel savaflara, mezhep savaflarına itmiştir.

XXI. Yüzyılda iki farklı eğilim benimsemiş gibi görünen din, bir yandan gizli örgütlenmelere, ayrılıkçı hareketlere ve savaflara neden olup dünyayı bölüp ayrıştırırken, diğer yandan ise sevgi, hoşgörü, ahlâk ve barış mesajları ile toplumların ve kültürlerin kucaklaşmasını, yakınlaşmasını sağlayarak huzur ve güven veren, bütünleştirici bir unsur rolüne talip olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece din bazılarına göre küresel ve yerel çatışma ve zıtlıkların başlıca sorumlusu, bazılarına göre ise çöken ahlâk sisteminin, çürüten değerlerin

onarıcısı ve kurtarıcısı olup küresel sorunlardan çıkışta insanlara yol göstericisi görevi üstlenmektedir. Fakat din nasıl algılanırsa algılsın, toplumların sosyal, kültürel ve siyasal yaşamında önemli bir unsur olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir (Berktaş ve Atasoy, 2007).

“Öteki” olarak nitelendirilen kesimin inançlarını kabullenme ve sindirebilme insanoğlunun var olduğu her dönemde sıkıntılara neden olmuştur. Ancak günümüzde bu durum en temel insan haklarından biri olarak önümüze çıkmaktadır.

Tüzel kişilik olan devletin dininin saygı görmesi ile çağdaş anlamda bireyi inanç özgürlüğünün tanınması şüphesiz çok farklı olgulardır. Ancak, birinci problematik ile ikincisi arasındaki ilişki tarihi süreç içinde gözlemlenebilmektedir. Devlet olsun, birey olsun, “öteki”nin inancının var olma ve saygı görme hakkı farklı düzlemlerde paralel olarak tezahür edeceklerdir. “Öteki”ni kabulleniş ve “öteki” ile beraber barışçıl yaşam sürme anlayışı, bir yandan uluslararası hukukun özneleri olarak devletlerin eşit egemenliği ilkesine, diğer yandan bireyin özerk alanını koruyan çoğulculuk söylemi ve insan hakları ideolojisine giden yolun ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Her iki düzlemde görülen evrim, ne felsefi tercihlerden bağımsız düşünülebilir ne de Yeniçağın getirdiği hem ekonomik hem de düşünsel düzeyde iletişim imkânlarından. (Öktem, 2002).

Odak grup görüşmelerine katılan hemen hemen tüm öğrenciler, diğer dini gruplara eşit mesafede olunması gerektiğini etik olarak savunma eğilimindedirler. Bununla birlikte söylemlerinde diğer grupları “ötekileştirme” eğilimi içinde olmuşlar ve bunu bazen örtük bir şekilde, bazen de açıkça belirtmişlerdir.

3.2.9 Öğrencilerin Laiklik ve Laik Eğitim Algılarına İlişkin Bulgular

Laiklik; yönetimin, politikanın, eğitimin, devlet yönetimi ve toplum hayatının, hukuk kurallarının dine değil, akla ve bilime dayandırılmasıdır. Laik devlet, “ bütün vatandaşların dini akidelerine hürmet eden, fakat hiçbir dini diğer dinlere tercih etmeyen, her dine karşı aynı muameleyi yapan, din ve itikat sahasını fertlerin hususi işi telakki ettiği için dini zümrelerin dini işlerine müdahale etmeyen, hiçbir dini men etmediği gibi hiçbir dine hiçbir türlü muavenet dahi etmeyen, dinlere karşı bitaraf kalan devlettir” (Arsal’dan aktaran Çınar, 2005).

Laiklik; dinsel etkinliklerin, devlet, fikir ve ekonomik yaşamdan ayrı olarak ele alınmasını, devletin dinsel esaslara ve güce dayanmasını, gücünü doğrudan doğruya ulustan almasını öngören bir kavramdır. Laiklik dünyayla ilgili işleri ve otoriteyi dinsel işlerden ve otoriteden ayırmaktadır. Devlet, gücünü ulustan aldığından, en büyük dünyevi otoritedir. Bu yönden laiklik, dinin diğer dünyayla ilgili kurumları kontrol etmemesi ve dinin yalnız dünyayla ilgili etkinliklerin ötesindeki, gerçek dinsel hususlarla ilgilenmesini sağlayan, dinin hakkını dine, devletin hakkını devlete veren bir kavramdır (Çınar, 2005).

Somer’e göre laikler, laiklikten din ve devletin ayrışmasını, İslamcılar ise din özgürlüğünü anlamaktadırlar. Laik çevrelerin en büyük kaygısı, birdenbire değişecek bir rejim hareketi değil aksine yavaş yavaş İslamlaşacak bir devlet yapısıdır (Akşit, 2012, s.56).

Laikliğin tanımı konusunda öğrencilerin yaptığı genel tanımlar “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” tanımına yakın açıklamalardır.

“Bize lügatta öğretilen yani ‘din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması’, yani bildiğimiz kadarıyla ama bazen dinle siyasetin ayrılması mümkün olmuyor, illa ki müdahale ettiği oluyo. Mesela haçlı ordularında papanın siyasete hükmettiği görülüyö. Mesela kralı aforoz edebiliyor. Burda ondan üstün olduğu belli ediliyor. Yani orda din ve siyasetin ayrılması çok zordur bence. Bizim bildiğimiz laiklik bildiğim kadarıyla Fransa’dan geliyor. Yunanca da anlam olarak ülkemizde de uygulanabilirse Fransa’da olduğu gibi düşünce özgürlüğünün olduğu kimseye sataşılmadan kişi kendi ibadetini yapabiliyorsa bence sorun yoktur yani.” (IV.İOG,1)

Bir başka imam-hatip lisesi öğrencisi ise laikliğin bize Avrupalılar tarafından dayatılan bir ilke olduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Laiklik ee bize Amerikalıların işte Avrupalıların dayattığı bişey. Biz ee daha önce Osmanlılar zamanında laiklik diye bir şey yoktu ama insanlar huzur içinde yaşayabiliyordu. Herkes zaten birbirine saygılı davranıyordu.” (V.İOG,6)

İnsan hakları eğitiminin en önemli mekanı kuşkusuz okullardır. Burada da öğretmenlerin ve yöneticilerin tutum ve davranışları başroldedir. Okullarda çift yönlü bir anlayışa ve saygıya dayanan bir iletişim kurulur ise, bu, karşılıklı olarak topluluğun gelişiminde olumlu bir etken olacaktır.

Okullarımızda yapılması gereken, işbirliğine dayalı bir öğrenme ortamı yaratmaktır. Öğrencilerin birbirlerini daha iyi anlamaları için, düşünce ve fikirlerine değer verilmesi, haklarına saygı duyulması, yeni fikirler üretmeye teşvik edilmesi, öğrenme sürecini biraz da kendisinin kontrol edebilmesini sağlanması için sorumluluk verilmesi gerekmektedir. En önemlisi de okullarımızda verilen eğitimin insanı hayata hazırlayabilecek kalitede ve yeterlilikte olmasını sağlamaktır.

Din aynı zamanda bir eğitim-öğretim sorunudur. Bütün toplumlarda eğitim uzun yıllar boyunca dinsel bir karakter taşımıştır. Din eğitimi aile içinde başlar ve örgün eğitimde de devam eder. İlkokul dördüncü sınıftan başlayarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri öğretilmektedir. Ayrıca imam-hatip liseleri, ilahiyat fakülteleri de diğer din eğitimi verilen kurumlar arasındadır. Bunlardan başka Kuran kurslarından da özel din derleri almak mümkündür. Buradan anlaşılıyor ki dinsel eğitim iki yoldan verilmektedir. Birincisi yaygın dinsel eğitim (aile, çevre, iletişim araçları, dinsel kurumlar), ikincisi örgün dinsel eğitim (Kuran kursları, okullardaki dinsel eğitim) (Tezcan, 1999).

Laikliğin en temel ilkelerinden biri olan “tüm dinlere eşit mesafede olma” ilkesi ülkemizde henüz yerli yerine oturtulabilmiş değildir. Nitekim devletin bir kuruluşu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Sünni İslam'ın bir kurumu gibi hareket etmekte olduğu, diğer inançlara tam anlamıyla eşit mesafede duramadığı ve dolayısıyla söz konusu diğer inanç mensubu vatandaşlara hakça davranmak konusunda yetersiz kaldığı durumların olduğu düşünülmektedir. Konuyla ilgili olarak bir Alevi öğrenci şunları söylemiştir:

Diyanet işleri ve zorunlu din dersleri kapsamında sayıları yüz elli bini aşan imam ve imam-öğretmene devlet bütçesinden maaş verilmektedir. Aynı şekilde, beş bakanlığın toplam bütçesinden daha büyük olan Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesiyle devlet, belirli bir dinsel mezhebin devleti gibi davranmaktadır. Son dönemlerde gelişen Avrupa Birliği'ne entegrasyon süreci, bu çarpık durumu daha da belirgin hale getirdi (Aydın, 2009).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve devletin dini özgürlükler noktasında en çok eleştirilen uygulamalarından biri içeriği ağırlıklı olarak Sünni İslam konuları olan din derslerinin tüm inançlardaki öğrenciler için zorunlu tutulmasıdır.

Eğitim sistemi içerisindeki bir diğer ayrımcı pratik ise eğitimin içeriğine dair: zorunlu din dersleri. Her ne kadar diğer dinler ile ilgili bilgiler müfredata eklense de, Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın raporunda belirtildiği gibi, zorunlu din derslerinde Sünni İslam yorumu üzerine kurulu bir müfredat yine bu yaklaşımda eğitim almış öğretmen kadroları tarafından uygulanıyor. Çeşitli nedenlerle çocuklarına bu yaklaşımda bir din eğitimi vermek istemeyen yurttaşların, zorunlu din eğitim uygulamasına hukuki yollarla karşı çıktıkları ve çocuklarının bu dersten muaf olmalarını sağladıkları görülüyor. Fakat toplumun önemli bir kesimini oluşturan Alevi yurttaşlar için çocuklarının zorunlu din dersinden muaf tutulmasının kişisel inisiyatiflere bırakılmış olması kendi başına bir ayrımcılık pratiği olarak görülebilir. Bu durumun Alevi yurttaşların çocuklarının, öğretmenlerin olası ayrımcı tutumları ile karşılaşma ihtimalini arttırdığını ve çocukların tepki çekme korkusuyla Alevi olduklarını gizleme yoluna itebileceğini söyleyebiliriz (BÜSPF, 2010).

Hristiyan ve Yahudi Türkiye yurttaşlarının da din eğitimi konusunda sorunları bulunuyor. Farklı dinlere mensup Türkiye yurttaşlarının kendi din adamlarını yetiştirme taleplerinin henüz yanıt bulamaması bu sorunlar arasında önemli bir yer tutuyor. Bu bağlamda, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu'nun Heybeliada'daki (Halki) Rum Ortodoks ruhban okulunun kapalı tutulmasına dair eleştirisini de dikkate almak gerekiyor (BÜSPF, 2010).

Araştırmaya katılan öğrenciler laiklik kavramını “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” anlamıyla değerlendirmişler ve laik devletin vatandaşlarına, inançlarına göre ayrı muamele yapmasını yanlış bulduklarını dile getirmişlerdir.

Laik eğitim konusu kapsamında bilimin esas olması gereken kurumlar olan okullar ve özellikle de üniversitelerde öğrencilerin kılık kıyafeti, öğrenim görmelerine engel teşkil edecek uygulamalara maruz kalmasına neden olmamalıdır. Ülkemizin kronik sorunu "türban" siyasal bir simge olduğu için üniversitelerde yasaklanmıştır. Bu uygulama ile türbanı yalnız ve yalnız inancı için takan vatandaşların mağdur edildiği düşünülmektedir. Siyasal bir simge olduğu gerekçesiyle üniversitelerde bir şeyi yasaklamak ne kadar anlamlıdır, tartışmaya açıktır. Nitekim üniversitelerde siyaset yapmak yasak değildir. Öyle ise siyasal bilimlerle ilgili birçok bölüm ve fakültelerin neden kurulduğu sorusu akla gelmektedir.

Türk Hukukunda üniversitelerde "kılık ve kıyafeti" açıkça serbest bırakan bir kanun hükmü bulunmakta (2547 sayılı Kanun, Ek m.17), ancak Türk Anayasa Mahkemesi bu kanun hükmünün türban serbestisini içermediğine hükmetmekte ve Türk Danıştay'ı da üniversite idarelerinin idari düzenlemelerle türban yasağı koymalarını hukuka uygun bulmaktadır. O halde AİHM'nin bu noktada tartışması gereken hukuk problemi şu olmalıdır: AİHS'ye taraf bir devlette bir yargı organı bir kanun hükmünü hatalı yorumlayarak AİHS ile güvence altına alınan bir temel hak ve özgürlüğün kısıtlanmasına neden olursa, AİHM'nin ulusal mahkemenin bu "açık ve bariz yorumlama hatasını" tartışmaya açma ve değerlendirme yetkisi var mıdır? Kanımızca bu soruya olumlu yanıt vermek gerekmektedir ve AİHM'nin prensip olarak, sözleşmeye taraf devletlerin idari makamlarının olsun, yargı mercilerinin olsun ve hatta yasama organlarının olsun, her türlü işlem ve uygulamalarının AİHS ' ne uygunluğunu değerlendirme yetkisi bulunmaktadır. Bu özellik esasen AİHM'nin "ulusalüstü" veya "uluslarüstü" niteliğinin de bir gereğidir (Ulusoy, 2004).

Konuyla ilgili olarak imam-hatip lisesi öğrencileri, okullarda türbanın yasaklanmasına karşı görüş bildirirken şunları söylemişlerdir:

Şimdi son zamanlarda bizim devlet yani Türkiye de biraz inançlarımız veya önümüz kapatılıyordu. Şimdi yeni yeni biraz açıldı yani inanç dinimizin önü. Ama şey var bi şey var başörtüsü sorun yani. Bizim için değil de kızlar için diyorum. Hani yine de onlar bizim kardeşimiz, yani onlar için kaldı bence inanç özgürlüğüne aykırı olarak yani kısıtlama olarak. (IV.İOG,6)

Türkiye'den de diğer ülkelerden de. Mesela bundan kısa süre öncesine kadar Müslüman kadınlar üniversiteye giremiyorlardı. Avrupa'da, Almanya'da türban sorunu yok, orada hocalar da öğrenciler de ee derslerde derslere girebiliyorlar rahatça ama Türkiye'de yasak. Eee imam-hatipler kapatıldı eee eskiden de büyüklerimiz bir sürü sıkıntı çekmiş. Bu sıkıntılar ee bazı yerlerde halen devam ediyor. (V.İOG,2)

3.2.10 Öğrencilerin Zorunlu Din Dersleri Algılarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamına yakını zorunlu din dersleri uygulamasını yanlış bulduklarını, her öğrencinin kendi dini ile ilgili bilgileri alması gerektiğini, ülkenin çoğunluğunun inandığı dinin dersinin o dinin mensubu olmayanlara da zorunlu olarak okutulmasının yanlış olduğu konusunda hemfikirdirler. Musevi Lisesi öğrencilerinden bir katılımcı zorunlu din dersleri ile ilgili şunları söylemiştir:

"Bence tüm dersler gibi din dersini de isteyenler almalı. Temel dersler dışındaki diğer dersleri nasıl seçmeli alabiliyorsak, eee din dersi de seçmeli olabilir." (XI.MOG,5)

12 Eylül 1980 darbesinden sonra yönetim, laik cumhuriyet okullarında din derslerini zorunlu hale getirmiş, bütün okullarda ister Alevi, ister Hıristiyan, ister Yahudi olsun hiçbir ayırım gözetmeksizin Sünni eğitim dayatılmasının önünü açmıştır. Zorunlu din dersleri, Sünni olmayan, farklı inançlara sahip öğrencilerin

inançlarına yönelik bir problem teşkil etmektedir. Gerçek şu ki, diğer inançlara sahip öğrencilere bu dersleri dayatmak anayasaya da aykırı olmasına rağmen, bu tarz uygulamaların önüne geçmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Musevi bir öğrenci de, Müslüman olmayanların Müslüman eğitimi ağırlıklı bir din dersinin, Müslüman olmayan öğrencilere zorunlu tutulmasını doğru bulmadığını belirtmiştir:

“Bence de kimse zorla din dersi almamalı. Hele Müslüman değilse ya da ne bileyim inanmıyorsa o dersi almak zorunda değil tabi ki. Böyle bir zorlama olmamalı.” (XI.MOG,6)

“Türban ne denli bir inancın öbür inançlar üzerinde bir baskı ögesi ise, zorunlu din dersleri de o ölçüde, hatta ondan daha büyük ölçüde öbür inançlar üzerinde bir baskı ögesidir” (Kaleli, 2004). 23 Mart 2001 tarihli dilekçeyle İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne başvuran bir Alevi yurttaş, henüz reşit olmayan kızına zorunlu din dersleriyle Sünni inancın dayatılmasını istememiş ve bu uygulamaya son verilmesini talep etmiştir. Dilekçeye verilen 2 Nisan 2001 tarih ve B.08.04. MEM. 4. 34.00.12-510/685 sayılı yanıtta, zorunlu din derslerinin anayasanın 24. Maddesi gereğince amir hüküm olduğu vurgulanmıştır. Alevi yurttaş İstanbul 2, İdare Mahkemesi’nde dava açmış, mahkeme 28.12.2001 tarih ve 2001/537 E. 2001/1736 K. Sayılı karar ile davayı reddetmiştir. Bu kez Danıştay’a başvuran Alevi yurttaş, Danıştay 8. Dairesi’nin 14 Nisan 2003 tarih ve 2002/2939 E. 2003/1720 K. Sayılı kararı ile yine ret yanıtı alınca, Türkiye’de yargı yolu tükendiğinden davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne götürmüştür (Kaleli, 2004).

Din derslerinin zorunlu tutulması yönündeki eleştirilerden başka biri de bu din derslerinin ve ders kitaplarının içeriği bu bağlamda toplumda huzursuzluk yarattığıdır. Sünni İslam inancının benimsendiği yönündeki izlenimlere aleni bir

şekilde rastlanılmaktadır. Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vatandaşları yalnızca Müslümanlardan ibaret değildir. Ülkemizde, Hıristiyanlar başta olmak üzere diğer din mensupları da yaşamaktadır. Devletin onların çocuklarına din dersi hizmeti verememesi, istismara açık bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

DKİH-II (Ders Kitaplarında İnsan Hakları) projesine göre, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında sadece Kuran'a atıfta bulunulması, onun her çağ ve her toplum için geçerli evrensel bir kitap olarak tanımlanması, dinimiz ve peygamberimiz ifadelerinin kullanılması, helal, haram, sevap, günah gibi kavramların dinimiz ifadesiyle birlikte zikredilmesi, Hz. Muhammed'in Allah'ın seçtiği son peygamber, Kur'an-ı Kerim'in ise O'nun gönderdiği son kitap şeklinde nitelendirilmesi, ülkemizin İslam'dan başka dinlere mensup olan vatandaşlarını ötekileştirme, farklı inanç ve kültürleri görmezden gelme ve onlara karşı ayrımcılık yapma anlamı taşımaktadır. Bu tür yaklaşımlar, dinler arası hoşgörü ve iletişim bakımından son derece örseleyici/ketleyici niteliktedir. Kitaplarda, Atatürk'ün İslam'ın akıl ve mantıkla uyuşan bir din olduğunu belirten cümlelerinin kullanılması bile din ayrımcılığıdır. Dinlerin ilahi ve ilahi olmayan, büyük ve küçük olarak sınıflandırılması, çok tanrıcılık inancının, daha çok ilkel toplumlarda ortaya çıktığının söylenmesi ve İslam'dan önce Arabistan'da hüküm süren putperestliğin kötülenmesi de yine aynı şekilde değerlendirilmektedir (Gül, 2010).

Bir genel lise öğrencisi, zorunlu din dersleri ile ilgili olumsuz görüşünü şu şekilde belirtmiştir:

"Yani hani seçmeli bir ders olması daha iyi olur hani o zaman bir zorunluluk kalmaz ortada. Zaten Müslüman olan da zaten hani din dersine girer yani. Çünkü kendi kültürünü öğrenme söz konusu." (I.GOG,4)

Anayasanın 24. Maddesi her ne denli, “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültür ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır” demiş olsa da, aynı madde “herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Hiç kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.” açık hükümlerini de getirerek kendi içinde çelişki taşımaktadır (Kaleli, 2004).

Özel lise öğrencisi olan bir katılımcı, zorunlu din dersleri ile ilgili olarak şu şekilde görüş bildirmiştir:

“Yani bizim gördüğümüz din dersi onlara hitap etmiyor tabi. Bence ee onlara kendi dinleri ile ilgili din dersi verilmeli. Zaten laik eğitim bunu gerektirir bence.”
(III.ÖOG,5)

Bir Ermeni öğrenci şu şekilde görüş bildirmiştir:

“Ama sonuçta laik olarak hani dini falan katmadan anlatılması gerekiyor bence hani dini katılarak anlatılırsa hani bize de hakaret olur. Mesela atıyorum başka okullarda Müslümanlara da hakaret olabilir yani. Bu gayet bişey yani direk eee dışarıdan objektif gözle bakmak lazım diye düşünüyorum. Din dersleri zorunlu olup olmaması da hani bence olmalı çünkü bi insan bişeye inanıyorsa onun arkasındaysa onu da öğrenmeli okulda. Niye kalsın ki.” (IX.EOG,1)

Dünyadaki dinler inanca, doktrine, dini hayata, ritüellere ve tecrübeye aynı önemi vermemektedir. Örneğin, Katolikliğin genel olarak Protestanlıktan daha fazla ritüel yönelimli olduğu söylenmektedir ve İslam çoğunlukla ritüellerin ve yaşam tarzının üzerinde duran bir din olarak tanımlanmaktadır. Fakat geleneklerdeki dindarlık boyutları karşılaştırılarak bu geleneklerdeki ortak özellikler bulunabilir. Buna ilişkin ilk örnek Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlıktaki liberal

Protestanlık gibi farklı dogmatik geleneklerde dini şevk ve duyguya yönelik yakınlık ortak bir özelliktir.

3.3 Diğer bulgular:

Araştırma çerçevesinde odak grup görüşmelerine katılan öğrencilerin verdiği cevaplar doğrultusunda elde edilen bulgulardan bir tanesi de, öğrencilere göre din özgürlüğünün kapsamının sınırlıdır. Birçok öğrencinin verdiği cevaplardan yola çıkılarak, din özgürlüklerinin herkes için geçerli olması gerektiği ancak onun da bir sınırının olması gerektiğine vurgu yapıldığı söylenebilir.

Bir diğer bulgu, birçok azınlık okulu öğrencisinin “Müslümanlık” ile Türklük” kavramını bir gördüğü tespit edilmiş, cevaplarında Türk kavramını kullanırken Müslümanları kastettiği anlaşılmıştır. Bunu, Rum Lisesi öğrencisi bir katılımcının şu cümlesinde görebilmekteyiz:

“Bence insanı Tanrıya yaklaştıran şeylerin hepsine din denebilir. Kiliseye gitmek, bayramları kutlamak, İncil okumak veya işte diğer kitapları (okumak), dua etmek, işte Türklükte namaz kılmak falan...” (XIII.ROG)

Bazı öğrencilerin de “Müslüman” kelimesi yerine “Türk” kelimesini kullanarak şunları söylemişlerdir:

“Arnavutköy’de Musevi ve Hristiyan çok var. Herkes birbirinin inancına saygılıdır. Eeee Hristiyanlar kilisesine gider, biz sinagoga gideriz, Türkler camiye gider. Herkes bayramlarda birbirini tebrik eder. Yani biz onların bayramını, onlar da bizimkileri. Kimse kimseye karışmaz yani.” (X.MOG,5)

“Bazen görüyoruz.. Türkler namaz kılıyo, yollarda falan. Eee.. Kimse onlara bişey diyemez, çünkü onların inançları öyle. Biz de kiliseye gidiyoruz istediğimiz zaman.. Yani inanç özgürlüğümüzü yaşıyabiliyoruz.” (XIII.ROG,2)

Tez kapsamında gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin uygulanma aşamasında elde edinilen bir bulgu da özel lise yöneticilerinin daha önceki olumsuz deneyimleri gündeme getirerek, okullarında bu tür bir görüşmenin yapılmasına sıcak bakmadıklarının ortaya çıkmasıdır. Özellikle azınlık gruplara ait liselerdeki yöneticiler, daha önce yapılan akademik çalışmalar ve gazete röportajları sonrasında okullarının rencide edildiğini söylemiş ve bu konuda daha fazla titizlik göstermişlerdir.

Özel lise ve azınlık liselerinin bu dışa kapalı yapılarından dolayı öğrencilerin farklı olana karşı tepkisel yaklaştıkları, kendilerine yabancı olan kültür ve inançları yeteri kadar tanımadıkları, tanımak için de herhangi bir çaba sarf etmedikleri görülmüştür. Halbuki kendilerinden farklı inanca sahip insanları tanımaları, onlarla ortak projelerde yer almaları, ortak zeminlerde hareket etmelerinin, birbirlerini tanıma adına ve karşılıklı hoşgörü oluşturma adına önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Ayrıca, yine özellikle azınlık okul yöneticileri, öğrencilerin ailelerinin bu tarz grup görüşmeleri ve anketlere olumlu bakmadıklarını belirterek, ailelerinden onay almadan böyle görüşmelere izin veremeyeceklerini söylemişlerdir. Kendilerine gerekirse aileleri ile bizzat görüşebileceğimiz söylenmiş, ancak buna da karşı çıkarak görüşme fırsatı yaratmaktan kaçınmışlardır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışması, İstanbul'daki farklı liselerde eğitimlerini sürdüren öğrencilerin, "din", "inanç" ve "ifade" özgürlükleri hakkında düşüncelerini tespit etmek, dini inançlar, ifade yöntemleri, ibadet ve diğer dinlerle ilgili bilgi ve düşüncelerini konusundaki fikirlerini öğrenmek amacıyla yapılmıştır. Farklı lise türlerinde eğitimlerini sürdüren öğrencilerle 13 odak grup görüşmesi yapılmıştır. Tezle ilgili hazırlanma ve yazma süreci yaklaşık olarak on ay kadar sürmüştür ve 2012 yılında tamamlanmıştır.

Çalışmanın başlangıcında, beklenen en temel sonuçlardan biri olarak belirtildiği gibi, **azınlık inanca sahip öğrenciler, inançlarını yaşayabilme, ifade edebilme ve ibadetlerini yapabilme konusunda zaman zaman zorluklarla karşılaşmaktadırlar.** Bazı gayrimüslim öğrencilerin görüşme sorularına verdikleri cevaplardan, örneğin isimlerinden dolayı farklı dine mensup olduklarının anlaşıldığı, bazen çevrelerindeki insanlar tarafından rencide edici söz ve uygulamalara maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Özellikle Alevi öğrencilerin, inançlarını özgürce ifade edebilme ve ibadetlerini özgürce yapabilme konularında sıkıntıları olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Başlangıçta ortaya konulan, **"Devlet ve eğitim kurumlarının, farklı inançlara sahip öğrencilere, inanç ve ibadet özgürlükleri bakımından eşit olanaklar sunmadıkları"** yönündeki düşünce de, çalışma sonuçlarına göre doğrulanmıştır. Özellikle devlet liselerinde eğitim gören gayrimüslim ve Alevi öğrencilerin kendi inançları doğrultusunda eğitim alamadıkları belirlenmiştir. Birçok genel lisede öğrencilerin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi kapsamında Sünni-İslam inancı uygulamalarına teşvik edildikleri, Sünni-İslam inancının ritüel ve uygulamalarına

yönelik özendirme faaliyetlerine ve kimi zaman da baskıya maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Azınlık lisesi öğrencilerinde ise, okullarında sadece kendi dinlerinden öğrencilerle birlikte eğitim gördüklerinden dolayı, inanç, ibadet ve ifade ile ilgili olarak eşit olanaklar sunulmaması gibi bir durumun söz konusu olabileceği düşünülmemektedir. Bu okullarda, ancak ateist olduğunu söyleyen öğrencilerin problem yaşayabileceği düşünülse de, din ve din dersleri konusunda çok hassas olan okul yönetimleri ve öğrenci aileleri sayesinde onların da bu düşüncelerinin garanti altında olduğu gözlemlenmiştir.

Yine araştırma öncesinde ortaya konan **“öğrencilerin, inanç özgürlükleri ile ilgili kaygılarının bulunduğu”** yönündeki düşünce de, çalışma sonuçlarına göre doğrulanmıştır. Görüşmelere katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu inançlarını özgür bir şekilde ifade edebildiklerini, bu konuda gerek okullarında, gerek evlerinde veya yaşadıkları semtlerde herhangi bir problem ile karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Yaşadıkları semtlerdeki komşuluk ilişkilerinde din kaynaklı herhangi bir önyargı olmadığını söylemişlerdir. Bilindiği gibi, Yahudilerin ağırlıklı olarak yaşadıkları Ulus, Ortaköy, Balat gibi semtler ile Ermeni ve Rumların ağırlıklı olarak yaşadıkları Beyoğlu, Beşiktaş gibi semtler sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi ile refah seviyesi yüksek semtlerdir. Öğrencilerin bu düşünceleri yanında, ülke bazında genel olarak ifade özgürlüğü olup olmadığı konusunda ise endişeleri olduğu tespit edilmiştir. Son zamanlarda yaşanan gazeteci ve yazar tutuklamalarının; yazıların, kitapların, çeşitli yayınların ve internet sitelerinin yasaklanmasının, öğrenciler üzerinde gelecekle ilgili çeşitli kaygılara neden olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, özellikle Alevi öğrencilerin gelecekle ilgili tedirgin oldukları görüşmeler sırasındaki cevaplarına yansımıştır.

“Eğitim gördükleri okul ve bölümlerin, öğrencilerin din, özgürlük, laiklik ile ilgili görüşlerinde farklılıklara neden olduğu” Őeklindeki düşünce de, beklenen diğer sonuç olarak doğrulanmıştır. Özellikle imam-hatip lisesi öğrencileri din ile ilgili kavramları tanımlarken çok daha kesin ve teslimiyetçi cmler kurmuşlardır. Alevi ğrenciler ise, tam tersi bir tutum sergileyerek olaylara ve tanımlara daha eleştirel yaklaşmış ve daha eleştirel bir tavır sergilemişlerdir. Alevi cemaatinin Türkiye’de uzun yıllar dışlanma ve baskıya maruz kalmalarından, 1938 Dersim ayaklanmasının ardından topraklarından çıkarılarak, yurdun dört bir yanına dağıtılan Alevi vatandaşların olaylara tepkisel yaklaşmalarından dolayı Sünni nüfusa ve Sünni yönetime karşı bir önyargı oluştuğu gözlemlenmiştir. Doğal olarak da nesilden nesile aktarılan bu tepkisel yaklaşım günümüze kadar gelmiş ve eğitim hayatına ve eğitim anlayışına da etki etmiştir.

Odak grup görüşmelerine katılan öğrencilerin büyük bir kısmının, dine önem atfeden açıklamalarda bulunmaları dikkat çekicidir. Birçok ğrenci, ibadethanelere gittiklerini, dua ettiklerini, dini ritüellere ellerinden geldikleri kadar katılmaya çalıştıklarını söylemişlerdir. Ermeni ve Yahudi ğrenciler özellikle aileleri ile birlikte ayinlere katıldıklarını ifade etmişlerdir. İmam-hatip lisesi öğrencileri de, ibadetlerini kesinlikle aksatmadıklarını söylerken, genel lise ğrencilerinin ibadet konusunda çok da hassas olmadıkları gözlemlenmiştir. Ancak inancının zayıf olduğunu hisseden ve dinlerin insanoğlu tarafından yaratıldığını söyleyen öğrenciler de olmuştur. Bu ğrenciler de inandıkları bu değerler çerçevesinde mantıklı açıklamalar yapmaya çalışmışlardır.

Odak grup görüşmelerine katılan öğrencilerin verdiği cevaplardan yola çıkarak varılan sonuçlar ışığında şu öneriler üzerinde durulabileceği düşünülmektedir:

- Öğrencilerin, inançlarını yaşayabilme, ifade edebilme ve ibadetlerini yapabilme konusunda zorluklarla karşılaşmalarını engellemek için ilk olarak kendisinden farklı olana karşı tepkisel ve tutucu yaklaşımlarını değiştirmek, kendilerine karşı olan önyargıları da kırmak gerektiği düşünülmektedir. Bunun için yapılması gereken en önemli uygulamalardan birinin okulların şeffaflaştırılmasıdır. Özellikle azınlık liseleri ve özel liselerin kendilerini 'dışarı'dan soyutladıkları, tez çalışması sırasında yaşananlarla da gözlemlenmiştir. Alınması gereken bütün yazılı izinlerin alınarak odak grup görüşmeleri için okullara başvurulduğunda, özellikle azınlık liseleri ve özel liselerin yöneticilerinin birçoğunun, böylesi bir akademik çalışmaya bile son derece tepkisel yaklaşımları ve görüşme olanağı sunmamaları, bu okulların ne kadar kuralcı ve dışa kapalı bir yapısının olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, böylesine dışa kapalı bir yapıda eğitimlerini sürdüren öğrencilerin "dışarı" ve "diğerleri" ile bağlarının son derece zayıf olması, beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı şekilde, azınlık ve özel liselerin dışında kalan diğer okullardaki öğrencilerin de bu okullara bakış açılarının negatif yönde olduğu tespit edilmiştir. Öğrencileri, azınlık ve özel liselerin kendi içlerinde son derece rahatken, dışarıda rahat olmamalarının sebebi olarak, dışarıya kapalı bu yapı neden olarak verilebilmektedir. Söz konusu bu okulların internet siteleri incelendiğinde, orada (özellikle azınlık liselerinde) bile yeteri kadar tanıtım bulunmadığı gözlemlenmiştir. Öncelikli olarak bu okulların, diğer okullardan farklı bir eğitim sistemlerinin ve yapılarının olmadığını, normal bir lise olduklarının her iki tarafa da, topluma da doğru

bir şekilde anlatılması gerektiği düşünülmektedir. Aynı şekilde bu okulların yöneticilerinin, okullarıyla ilgili olarak bu katı ve tutucu çemberi kırmak adına ellerinden geleni yapmaları gerekmektedir. Örneğin ilk olarak okulları ile ilgili haber yapılmasından, akademik çalışmalara ve diğer çeşitli etkinlik ve aktivitelere katılmaktan çekinmemeleri, aksine bu konularda daha girişimci bir tutum içinde olmaları gerektiği düşünülmektedir. Kendilerinden farklı olanla kaynaşma adına önlerine çıkan bu tarz fırsatları iyi değerlendirmeli ve öğrencilerini de bu yönde teşvik etmeleri beklenmektedir.

- Bu konuda eksiklikler olduğu anlaşıldığından, devlet ve eğitim kurumlarının, farklı inançlara sahip öğrencilere inanç ve ibadet özgürlükleri bakımından eşit imkânlar sunması ve hakça bir tutum içerisinde olması gerektiği açıktır. Özellikle Alevi öğrencilerin ve herhangi bir dine inanmayan öğrencilerin bu konuyla ilgili olarak sıkıntılarını dile getirdikleri gözlemlenmiştir. Günümüzde din eğitiminin, okul içerisinde kendine yer bulabilmek için çağdaş eğitim anlayışı ve seküler dünya görüşleri ile paralel ve çelişmeyen bir yapıda olması gerektiği düşünülmektedir. Örneğin laik eğitim çerçevesinde öncelikli olarak liselerde verilen din derslerinin bütün dinleri kapsayıcı bir yapıda olmaları sağlanmalıdır. Ayrıca bu tarz bir din eğitimi almak istemeyen öğrencilerin bu derslerden muaf tutulabilmelerinin önünün açılması gerektiği düşünülmektedir. İnsan hakları ve demokrasi düşüncesinin eğitime, özellikle de din eğitimine yansıtılması gerekmekte, okulların farklı inanç ve mezheplerin birbirleriyle mücadele alanına dönüşmesinin engellenmesi, bilimin ışığında bir eğitim sisteminin benimsenmesi gerekmektedir. Avrupa'daki inanç özgürlükleri ile ilgili verilen örnekler ve tespitler bağlamında bu konuda, Avrupa standartlarında laik bir eğitim anlayışını benimsemiş yöneticilerin okul kadrolarında bulunmasıyla daha özgür bir

eğitim ve inanç zemini hazırlanacağı düşünölmektedir. Konuyla ilgili olarak, devletin din derslerinde ve ders kitaplarının içeriğinde yapacağı bir takım değişiklikler problemlerin çözümü noktasında önemli bir adım olacaktır.

Sabancı Üniversitesi tarafından hazırlanan belgede yayınlanan şu kararlar bu görüşü destekleyici niteliktedir.

Din hürriyetinin eğitim alanında da korunması için, anayasada din eğitimi ile ilgili bir düzenlemenin dinle ilgili dersleri zorunlu kılmayacak şekilde yer alması gereklidir. Böyle bir anayasa maddesine göre hazırlanacak yasal düzenlemeler kapsamında, dinle ilgili iki ayrı ders türü düşünülebilir. Bunlardan biri din kültürleri ve ahlak bilgisi dersi, diğeri ise din dersidir. Yeni anayasa maddesine göre yapılacak yasal düzenlemelerde, din kültürleri ve ahlak bilgisi dersleri seçmeli olarak verilmelidir. Bu yasal düzenlemelerde:

- 1. Dersin din, görüş ve inanç özgürlüğüne ve çoğulculuğuna saygı ile dinler arası anlayışı temel ilkeler olarak alması gerektiği,*
- 2. Amacının öğrencinin yaşayan dinlerin tümü hakkında tanıtıcı temel bilgiler öğrenmesi olduğu,*
- 3. Böyle bir eğitimin her dine ve mezhebe eşit uzaklıkta duran bir temele oturtulması gerektiği vurgulanmalıdır.*

Velilerin, çocuklarının din ve ahlak eğitimi konusunda belirleyici olduklarının vurgulanması yine din hürriyeti açısından önemlidir. Din kültürleri ve ahlak bilgisi dersinin, seçme süreci açısından diğer seçmeli derslerle aynı uygulamaya sahip olması ve dilekçe temelli ayrı bir düzenlemeye gidilmemesi din temelli baskılardan bireyin korunmasını sağlayacaktır. Yeni bir anayasa maddesine göre yapılacak yasal düzenlemelerde, din eğitimi ise zorunlu veya seçmeli değil, isteğe bağlı olarak verilmelidir. Böyle bir düzenleme, ailelerin çocuklarına kendi dini inançları doğrultusunda din eğitimi verilmesi yönündeki taleplerine örgün eğitim sistemi içinde yanıt verilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamdaki bir din eğitiminin dinsel baskının aracı olmaması gerektiği ve

dinler arası anlayışı zedelememesi gerektiği ayrıca vurgulanabilir. İsteğe bağlı bir din dersinin uygulama ve finansman modellerine ilişkin birçok seçenek mevcuttur. Bu seçeneklerin ülkemizdeki inanç çeşitliliğini yansıtan katılımcı bir süreç içerisinde tartışılması ve kabul edilebilir, uygulanabilir ve sürdürülebilir bir öneri geliştirilmesi gerekecektir (SÜ- ERG 2011).

- Alevi öğrencilerin, güncel Alevilik tartışmalarından etkilenmekte oldukları ve devlete karşı negatif bir tutum içerisinde olmaları, bu aşamada normal karşılanmalıdır. Çünkü Alevilik konusu ile ilgili olarak devletin ve Alevi kuruluş ve derneklerinin ortak bir mutabakata varamadıkları bilinen bir gerçektir. Devlet ve Alevi cemaati arasındaki bu gerginlik ve anlaşmazlığın ister istemez öğrencilere de yansımakta olduğu görülmektedir. Alevi cemaatinin sorunları giderildiğinde öğrencilerin de zamanla ılımlı bir tavır takınacağı düşünülmektedir. “Diyanet işlerinin yapısının değişmesi”, “cemevlerinin statüsü”, “Aleviliğin resmi olarak tanınması”, “zorunlu din dersleri” başlıklı problemler giderildiğinde, otomatik olarak öğrencilerin de konuyla ilgili sıkıntılarının giderilmiş olacağı akla gelmektedir.
- Öğrencinin okuduğu okulun türünün veya bölümünün “inanç”, “ibadet”, “ifade” özgürlükleriyle ilgili söylemlerini etkilediği gerçeğinden hareketle, laik eğitim sisteminin gereği olarak öğrencilerin din, inanç, özgürlükler ve haklar konusundaki düşünceleri arasında uçurumlar bulunmaması gerekmektedir. Her dine ve inanç sistemine eşit mesafede verilecek din eğitiminin, öğrencileri yaklaşım olarak daha ılımlı ve hoşgörülü olmaya iteğine inanılmaktadır.

- Öğrencilerin dini bilgilerini edinmedeki en aktif rolü, ebeveynlerinin üstlendikleri saptanmıştır. Özellikle büyükanne ve annenin çocukların dini bilgilerini edinmede başrolü oynadıkları yapılan görüşmeler neticesinde tespit edilmiştir. Öğrencilerin özgürlükler ve haklar konusunda daha adil ve hakça bir tutum izlemeleri adına en büyük görevin ailelere düştüğü buradan anlaşılmaktadır. Öğrencilere henüz çocukken verilen dogmatik ve bağnaz bilgilerin, ilerideki düşüncelerini negatif etkilediği ve tutucu bir yaklaşıma ittiği düşünülmektedir. Bu sebeple, daha adil olarak, diğer dinlerin de sadece “farklı bir yol” olduğunu vurgular nitelikte, hoşgörü çerçevesinde verilecek eğitimlerin ise, öğrencileri ileride kendi inancından olmayan insanlara karşı daha olumlu tavır ve tutum sergilemeye iteğine inanılmaktadır.
- Öğrenciler, genel anlamda diğer dinler ve inanç sistemleri ile ilgili olarak çok fazla bilgi sahibi değildirler. Ailelerin tutucu yapısından ve liselerde tek yönlü ve yüzeysel olarak verilen din dersi neticesinde öğrencilerin diğer dinleri yeteri kadar tanıyamadıkları gözlemlenmiştir. Bu konuda öğrencilerin, sadece uzak doğu veya kabile dinleri ile ilgili değil, kendi dinlerinin mezheplerini dahi yeteri kadar tanımadıkları ve hakkında fikir sahibi olmadıkları belirlenmiştir. Durum böyle olduğunda elbette ki öğrencilerden diğer dinlere karşı anlayış, hoşgörü veya müsamaha göstermelerini beklemenin çok da anlamlı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Diğer dinler, inanç sistemleri veya kendi dinlerine ait diğer mezheplere karşı anlayış ve ılımlı bir tutum geliştirmelerinin ilk adımı olarak, öğrencilere bu yaşlarda söz konusu diğer dinlerle ilgili gereken bilgilerin doğru şekilde verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Öğrencilerin, kendi dinleri ile diğer dinler arasındaki ortak olan ve ayrışan noktaları tespit ettikten sonra ortaya bir tavır koymalarının daha doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

- İnsan hakları düşüncesi öncelikle okullarda oluşturulmalı, pekiştirilmeli ve geliştirilmelidir. Birçoğumuzun şahit olduğu gibi, öğrenciler okul yönetimlerinden çekinmekte ve onu kendisine karşı bir tehdit olarak algılamaktadır. Demokratik bir şekilde idare edilen okullarda, öğrenci okul yönetimini karşısında değil yanında hissetmektedir. Okul yönetimleri ve öğretmenler tarafından, öğrenciler arasında din, dil, ırk, mezhep, sosyal sınıf ayrımı gözetilmemesi gerekmektedir. Öğrencilerin, okul ortamında birbirlerinin fikirlerine saygı gösteren, kendi haklarını koruduğu gibi birbirlerinin haklarını da koruyan bir anlayışla yetişebilmeleri için eğitimcilerin ilkeli hareket etmesinin öğrencilere de yansıtacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1998). *Mutluluk Ahlakı (Ahlak Öğretileri-1)*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Akçay, Y., Köktaş M.E. (2007). *Din Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Akşit B. (2012). *Türkiye’de Dindarlık Muhafazakarlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Akşit, B.T., (2010). Sosyal Bilimlerde Niteliksel Araştırma Teknikleri II dersi ders notları, Maltepe üniversitesi, İstanbul.
- Albayrak, A. (2006). *Caferilerde Dini ve Sosyal Hayat (Ankara Keçiören Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Arslan, M. (2002). Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı, Faktör Analitik Bir Çalışma, İnönü, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II., Sayı:4.*
- Atalay, Y.Ö. (2008). *Felsefi Açından Tolerans ve Hoşgörü*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Avcı, Ö. (2012). *İki Dünya Arasında İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2010). *Dinler Tarihine Giriş*, Konya: Literatürk Yayınları.
- Başdemir, H.Y. (2011). *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Berktaş, F., Atasoy, E. (2007). Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(BAUSBED), Cilt:10, Sayı: 18, 18-44.*
- Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu (BÜSPF), (2010). *Türkiye’de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bir Bakış*, Ayşen Candaş (Proje Yön.), Volkan Yılmaz, Sevda Günseli, Burcu Yakut Çakar (Proje Ekibi).
- Botton, A. (2011). *Ateistler İçin Din*, İstanbul: Sel Yayınları.
- Bozkurt, V. (2011). *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Bursa: Ekin Yayınevi.

- Büyükkaragöz, S. (1998). *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi*, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Cevizci, A. (1997). *Felsefe Sözlüğü, 2.b.*, Ankara: Ekin Yayınları.
- Çam, E. (2005). *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çarkoğlu, A., Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*, Sabancı Üniversitesi.
- Çınar, İ. (2005). Laiklik, Laik eğitim ve Siyaset, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:6, Sayı:9*.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Dumortier, B. (2007). *Dinler Atlası*, İstanbul: NTV Yayınları.
- Eco, U. (2005). *İnanç ya da İnançsızlık*, İstanbul: 1001 Kitap Yayınları.
- Furseth I., Repstad P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş*, Ankara: Birleşik Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gomian, D. ve Haris, D. (1998). *Düşünce, İnanç, Vicdan ve İfade Özgürlüğü*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Gül, A.R. (2010). Dinin İşlevleri ve İnsan Hakları Ekseninde Devlet Eliyle Din Öğretimi, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, 137-177*.
- Kaleli, L. (2004). Zorunlu Din Dersleri Kaldırılmalıdır, *Türk Dili Dergisi, Yıl: 18, Cilt: 18, Sayı: 104, Eylül-Ekim 2004*.
- Kara, M. (2010). İstanbul’daki Gayrimüslim Toplulukların Tarihsel Serüveni ve Günümüzdeki Sosyo-Ekonomik Durumları: Coğrafi Bir Analiz, *Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 10, 1-20*.
- Kaymakcan, R. (2006). Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler, *EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 27, Erzurum*.
- Kılıç, D. (2011). Bir Ötekileştirme Pratiği olarak Basında Eşcinselliğin Sunumu: Hürriyet ve Sabah Örneği (2008-2009), *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Sayı:1*.
- Koç, M. (2003). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VII/1, s.373-397*.

- Koçak, T., Doğan, T. ve Kutluata, Z. (2009). *Türkiye’de İfade Özgürlüğü*, İstanbul: BGST Yayınları.
- Koçoğlu, Y. (2004). *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kongar, E. (1999). *Yamyamlara Oy Yok*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- Köse, A. (2005). *Freud ve Din*, İstanbul: İz Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2007). *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Küçük, A. (1996). Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 35*, Ankara.
- Locke, J. (2005). *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (1999). *Alman İdeolojisi*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (2008). *Din Üzerine*, Ankara: Sol yayınları
- Mirza, B. (2005). *Dinleri Tartışmak*, İstanbul: İz Yayınları.
- Öktem, A. E. (2002). *Uluslar arası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Önen, E. (2002). Geçmişten Günümüze Özgürlük, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1-2*, s.114-126.
- Özkalp, E. (2010). *Sosyolojiye Giriş*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Öztürk, Y. N. (2010). *İnsanlığı Kemiren İhanet: Dincilik*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Ricœur, P. (2010). *Eleştiri ve İnanç*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2004). *Toplum Sözleşmesi yada Siyasi Hukuk İlkeleri*, İstanbul, Betik Yayınları.
- Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi (SÜ-ERG), (2011). Türkiye’de Din ve Eğitim: Son Dönemdeki Gelişmeler ve Değişim Süreci, Ayтуğ Şaşmaz, Batuhan Aydagül, Işık Tüzün ve İrem Aktaşlı (Ed.), İstanbul.
- Sambur, B. (2011) *Din Özgürlüğü: Felsefi Bir Bakış, Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Hasan Yücel Başdemir (Ed), Ankara: Liberte Yayınları.
- Sevencan, F., Çilingiroğlu N. (2007). Sağlık Alanındaki Araştırmalarda Kullanılan Niteliksel Veri Toplama Yöntemleri, *Toplum Hekimliği Bülteni, Cilt 2006, Sayı:1*.

- Sezen, Y. (1998). *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sönmez, B. (2007). *İnanç, Değer ve Şiddet*, Uluslararası Felsefe Günleri Bildirisi, Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.
- Tanilli, S. (2005). *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Tanilli, S. (2006). *Yaratıcı Aklın Sentezi*, İstanbul: Alkim Yayınları.
- Taplamacioğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Temren, B. (1998) Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:38, Sayı:1.2.*
- Tezcan, M. (1999), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara, Şafak Matbaacılık.
- Toprak, B., Bozan, İ., Morgül, T. ve Şener, N. (2010). *Türkiye’de Farklı Olmak Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (2005). Türkçe Sözlük, Ankara
- Tümer, G., Küçük, A. (1997). *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Ulusoy, A. (2004). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Üniversitelerde Türban Yasağına İlişkin Kararları Üzerine Notlar, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi(AUHFD), Sayı:4, 125 -134.*
- Vergote, A. (1999). *Din İnanç ve İnançsızlık*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, H. (2004). AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi İle İlgili Öğrencilerin Düşünceleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII/2, 101 - 127.*
- Yılmaz, H. (2009). Alevilik-Sünnilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII/2, 189-209.*
- Yılmaz, Ö. (2007). Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında “Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1 – 2007, 299-315.*
- Yoğurtçu, G. (2007). Kimlik ve Öteki: Demokratikleşme Sürecinde Kırgızistan’da Ulusal Kimlik Yaklaşımları, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Manas.

Weber, A. (1993). *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Sosyal Yayınları.

Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Vadi Yayınları.

İnternet Kaynakları:

Çotuksöken, B., (<http://www.betulcotuksoken.com/kategori/makaleler/page/2/>,
alıntılanma tarihi: 22.11.2011).

DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı),

(<http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/DiniBilgilerDetay.aspx?ID=2106>, alıntılanma
tarihi: 07.12.2011).

Freyer, H., (1964) *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi,

(<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/663.pdf>, alıntılanma tarihi: 31.03.2012)

(İHM) İnsan Hakları Merkezi

(<http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/411/MEDEN%C4%B0%20VE%20S%C4%B0YAS%C4%B0%20HAKLARA%204%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N%20ULUSLARARASI%20S%C3%96ZLE%C5%9EME.doc>, alıntılanma tarihi: 18.11.2011).

Karaman, H., Tahammül Mü Hoş Görmek Mi, Yeni Şafak Gazetesi 07 Ağustos 2011
tarihli köşe yazısı, (<http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=28484&y=HayrettinKaraman>,
alıntılanma tarihi 30.03.2012).

Liberal Düşünce Topluluğu, (2005) *Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu-2005*,
(<http://www.liberal.org.tr/incele.php?kategori=MTg=&id=NjUz>, alıntılanma tarihi:
30.11.2011).

Murdoch, J., *Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. Maddesinin Uygulanmasına Dair Kılavuz Kitap*, İnsan Hakları El kitapları, Sayı 9.
(http://www.yargitay.gov.tr/abproje/belge/kitaplar/AIHS_Mad9DusunceVicdanDin.pdf,
alıntılanma tarihi: 10.11.2011).

Toplum ve Tarih, (2009) *Dini Özgürlükler Raporu*, ABD Dışişleri Bakanlığı,

(<http://toplumvetarih.blogcu.com/turkiye-nin-din-haritasi/6310330>, alıntılanma tarihi:
07.12.2011).

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE)

(<http://www.todaie.gov.tr/ihadm/avrupa/aihs.pdf>, alıntılanma tarihi: 18.11.2011).

UNICANKARA (BM Enformasyon Merkezi),

(http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin137.pdf, alıntılanma tarihi: 22.11.2011).

UNICEF, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi,

(http://www.unicef.org/turkey/pdf/_gi17.pdf, alıntılanma tarihi: 18.11.2011).

6. EKLER

EK-1 Odak Grup Görüşmeleri için Görüşme Çerçevesi

T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans Programı

ÖĞRENCİLERİN İNANÇ, İBADET VE İFADE ÖZGÜRLÜKLERİ İLE İLGİLİ
DÜŞÜNCELERİ: İSTANBULDAKİ FARKLI NİTELİKLERE SAHİP LİSELERDE
YAPILAN NİTELİKSEL ARAŞTIRMA, 2012

Görüşmenin yapıldığı lise türü ve adresi:
Görüşme lise dışında yapıldıysa nerede yapıldığı:
Görüşmenin tarihi:
Görüşmeyi yapan Moderatör ve Gözlemci:
Oturma düzeni:

Tanışma:

Yaş:

Cinsiyeti:

Doğum yeri (şehir, kasaba, köy):

Şu an oturduğu yer (semt):

En uzun süre yaşadığı yer (şehir, kasaba, köy):

Anne-baba eğitimi:

Anne-baba mesleği:

Kardeşlerle ilgili bilgi (Sayısı, Cinsiyeti, Eğitim durumları gibi.)

Konu Başlıkları:

1. “Din/inanç” kavramı size ne ifade ediyor?
2. “İnanç özgürlüğü” kavramı size ne ifade ediyor?
3. Peki, “ifade özgürlüğü” konusunda ne düşünüyorsunuz?
4. Siz inancınızı özgürce ifade edebildiğinizi düşünüyor musunuz?
 - a. Evetse de hayırsa da neden?
 - b. Nerelerde?
 - i. Evde, aile arasında, mahallede... (Özel alan)
 - ii. Okulda, okul arkadaşları arasında... (Kamusal alan)
 - iii. Diğer
 - c. Nasıl?
5. Biraz da dinin hayatınızdaki önemi hakkında konuşalım.
 - a. Din ile ilgili bilgileri nereden öğrendiniz? Nereden öğrenmek istersiniz?
 - b. İbadet eder misiniz? Nasıl? Ne sıklıkta?
 - c. Ailenizdeki üyeler?
6. Sizce dindar olmak ne demektir? Kimler dindardır?
7. Farklı inanç sistemleri ve dinlerle ilgili düşünceleriniz nedir?
 - a. Sünni
 - b. Alevi
 - c. Ermeni
 - d. Musevi
 - e. Rum Ortodoks
 - f. Diğer
8. Farklı bir dinin mensubu olmak sizce bir avantaj mı yoksa dezavantaj mı?
 - a. Ötekileştirme? (Ötekileştiriyor mu, ötekileştiriliyor mu?)
9. “Laiklik” kavramından ne anlıyorsunuz? Laik eğitim sizce nasıl olmalı? Zorunlu ders din dersleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
10. Sizin bizimle bu konuda paylaşmak istediğiniz başka şeyler var mı?

EK-2 Kütük Geliştirme Formu

T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans Programı

ÖĞRENCİLERİN İNANÇ, İBADET VE İFADE ÖZGÜRLÜKLERİ İLE İLGİLİ
DÜŞÜNCELERİ: İSTANBULDAKİ FARKLI NİTELİKLERE SAHİP LİSELERDE
YAPILAN NİTELİKSEL ARAŞTIRMA, 2012

Kütük/görüşme numarası:
Görüşmenin yapıldığı lise adı:
Görüşmenin yapıldığı yer (Okul dışında yapılıyorsa belirtilecek, kafe, ev vb. gibi):
Görüşmeyi yapan ekip üyeleri, moderatör ve gözlemci:
Görüşmenin teybe kaydedilip kaydedilmediği:
Görüşmenin tarihi ve saati (süresi):
Çözümlemeyi yapan (kütüğü geliştiren) ekip üyeleri:
Çözümleme tarihi:
Görüşmeye katılan kişiler hakkında kısa bilgi ve oturma düzeni (Oturma düzeni kroki çizilerek ve her bir katılımcı işaret edilecektir.):

Her katılımcı için aşağıdaki özellikleri hakkında bilgi verilecektir:

- Yaşı:
- Cinsiyeti:
- Doğum Yeri (Kır/Kent):
- Oturduğu Yer (Kır/Kent):
- En Uzun Süre Yaşadığı Yer (Kır/Kent):
- Anne-Baba Eğitimi:
- Anne-Baba Mesleği:
- Kardeşlerle İlgili Bilgi (Sayısı, eğitimleri vb. gibi):

TAM SENARYO

Çözümlemeyi yapanların (kütüğü geliştirenlerin) dikkatine: Görüşme çözümlenirken, sahada tutulan notlar, gözlemler ve ses kayıt cihazı yardımı ile geliştirilen senaryo, bütün ayrıntıları ile yazılacaktır. Tam olarak ne söylenmişse –yanlış telaffuzlar da dahil olmak üzere- her şey aynen aktarılacaktır. Hatırlanabildiği ölçüde, kişilerin jestleri ve mimikleri de senaryoya yansıtılmaya çalışılacaktır.

Moderatör: Öncelikle isterseniz sizi tanıyalım.

Rosemarie: (Çekingen bir ses tonu ile) İsmim Rosemarie İstanbullu. 17 yaşındayım.

Moderatör: Peki nerede doğdunuz?

Rosemarie: İstanbul'da Moda'da.

Moderatör: Hep Moda'da mı yaşadınız?

Rosemarie: Evet. Moda'da yaşıyorum doğduğumdan beri.

Tüm konuşmalar...

Moderatör: Peki arkadaşlar. Hepinize ayrı ayrı çok teşekkürler vakit ayırdığınız için.

Görüşmenin yapıldığı ortam hakkında bilgi ve gözlemler:

Görüşmenin güven verici olup olmadığı ve değilse nedenleri:

EK-3 Odak Grup Görüşmeleri Değerlendirme (Veri Analiz) Formu

T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans Programı

ÖĞRENCİLERİN İNANÇ, İBADET VE İFADE ÖZGÜRLÜKLERİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ: İSTANBULDAKİ FARKLI NİTELİKLERE SAHİP LİSELERDE YAPILAN NİTELİKSEL ARAŞTIRMA, 2012

Kütük/görüşme numarası:

Görüşmenin yapıldığı lisenin adı:

Görüşmenin yapıldığı yer (Okul dışında yapılıyorsa belirtilecek, kafe, ev vb. gibi):

Görüşmenin tarihi:

Görüşmeyi yapan ekip üyeleri, moderatör ve gözlemci:

Görüşmenin teybe kaydedilmediği:

Görüşmenin tarihi ve saati (süresi):

Çözümlemeyi yapan (kütüğü geliştiren) ekip üyeleri:

Çözümleme tarihi:

Veri analizini yapan ekip üyeleri:

Veri analiz tarihi:

Görüşmeye katılan kişiler hakkında kısa bilgi ve oturma düzeni (Kroki):

1. **Rosemarie:** 18 yaş, kadın, İstanbul doğumlu, doğduğundan beri Moda'da oturuyor, anne üniversite mezunu, baba üniversite terk, anne çalışmıyor, baba organizatör, kardeşi yok.
2. **Maral:**
- 3.

- Yaş:
- Cinsiyet:
- Doğum yeri (Kır/Kent):
- Şu an oturduğu yer (Semt):
- En uzun süre yaşadığı yer (Kır/Kent):
- Anne-baba eğitimi:
- Anne-baba mesleği:
- Kardeşlerle ilgili bilgi (Sayısı, eğitim durumları vb.):

Veri analizi yapan kişinin dikkatine: Aşağıda yer alan konu başlıkları çerçevesinde, görüşme sırasında dikkati çeken en önemli fikirler, yaklaşımlar nelerdir? Özetleyiniz. Bu başlıklar altında çok önemseydiğiniz cümleleri tırnak içine alarak yazınız.

Konu Başlıkları:

1. **“Din/inanç” kavramı size ne ifade ediyor?**

3: Din bizimle yani insanlarla Tanrı arasında bir köprüdür bence. İnanç da ee o köprüden düşmememiz için uymamız gereken Tanrının emirlerine ee uymadır.

5: Eee.. Ben “din” deyince, insanın içten hissettiği, kendisini tanrıya yakın hissettiği duyguları anlıyorum.

2. "İnanç özgürlüğü" kavramı size ne ifade ediyor?
3. Peki, "ifade özgürlüğü" konusunda ne düşünüyorsunuz?
4. Siz inancınızı özgürce ifade edebildiğinizi düşünüyor musunuz?
 - a. Evetse de hayırsa da neden?
 - b. Nerelerde?
 - i. Evde, aile arasında, mahallede... (Özel alan)
 - ii. Okulda, okul arkadaşları arasında... (Kamusal alan)
 - iii. Diğer
 - c. Nasıl?
5. Biraz da dinin hayatınızdaki önemi hakkında konuşalım.
 - a. Din ile ilgili bilgileri nereden öğrendiniz? Nereden öğrenmek istersiniz?
 - b. İbadet eder misiniz? Nasıl? Ne sıklıkta?
 - c. Ailenizdeki üyeler?
6. Sizce dindar olmak ne demektir? Kimler dindardır?
7. Farklı inanç sistemleri ve dinlerle ilgili düşünceleriniz nedir?
 - a. Sünni
 - b. Alevi
 - c. Ermeni
 - d. Musevi
 - e. Rum Ortodoks
 - f. Diğer
8. Farklı bir dinin mensubu olmak sizce bir avantaj mı yoksa dezavantaj mı?
 - a. Ötekileştirme? (Ötekileştiriyor mu, ötekileştiriliyor mu?)
9. "Laiklik" kavramından ne anlıyorsunuz? Laik eğitim sizce nasıl olmalı? Zorunlu ders din dersleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
10. Sizin bizimle bu konuda paylaşmak istediğiniz başka şeyler var mı?

Görüşmenin yapıldığı ortam hakkında bilgi ve gözlemler:

Görüşmenin güven verici olup olmadığı ve değilse nedenleri:

EK-4 GÖRÜŞÜLEN GRUPLARIN VE ÖĞRENCİLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Kütük Kodu		I.GOG (Genel lise öğrencileri ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Genel Lise 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okulda bir sınıf							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		24.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Memur	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim
2	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/İşçi	Ortaokul/Ev hanımı	-	-
3	17	Kadın	Kır	Kent	Kent	Üniversite/Bankacı	Lise/Ev hanımı	1	Üniversite
4	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Ortaokul/Ev hanımı	1	Evli
5	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Emekli	Ortaokul/Ev hanımı	1	İlkokul
6	16	Erkek	Kır	Kent	Kır	Üniversite/Öğretmen	Lise/Ev hanımı	4	Bir evli, Üç çalışan

Kütük Kodu		II.GOG (Genel lise öğrencileri ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Genel Lise 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okulda bir sınıf							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		24.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/ Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	İlkokul/Taksici	İlkokul/Ev hanımı	1	Evli
2	16	Erkek	Kır	Kent	Kent	İlkokul/ Esnaf	İlkokul/Ev hanımı	1	İlköğretim
3	16	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/ Emekli	İlkokul/Ev hanımı	2	Bir evli, bir ev hanımı
4	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	İlkokul/ İşçi	İlkokul/Ev hanımı	2	İlkokul
5	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	İlkokul/ İnşaat işçisi	İlkokul/Konfeksiyon İşçisi	1	Üniversite
6	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	İlkokul/ Market işçisi	Lise/Ev hanımı	3	Bir evli, iki lise

Kütük Kodu		III.ÖOG (Özel lise öğrencileri ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Özel Lise 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Burak Bölükbaşı							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okul yakınında bir kafe							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		18.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/ Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Dış Hekimi	Üniversite/Dış Hekimi	1	İlköğretim
2	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/İnşaat Mühendisi	Üniversite/Eczacı	1	İlköğretim
3	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Avukat	Lise/Ev hanımı	-	-
4	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Öğretmen	Üniversite/Öğretmen	2	Bir lise, bir ilköğretim
5	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Yönetici	Lise/Ev hanımı	1	Üniversite
6	17	Erkek	Kent (Yurtdışı)	Kent	Kent	Üniversite/Şirket sahibi	Lise/Ev hanımı	-	-

Kütük Kodu		IV.İOG (İmam-hatip lisesi öğrencileri ile yapılan odak grup görüşmesi)							
İmam-Hatip Lisesi 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okulda bir sınıf							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		09.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	17	Erkek	Kent	Kent (Yatılı)	Kent	Lise/İşçi	Ortaokul/Ev hanımı	1	Evli
2	17	Erkek	Kır	Kır (Yatılı)	Kır	Lise/Memur	İlkokul/Ev hanımı	1	Evli
3	17	Erkek	Kır	Kır (Yatılı)	Kır	İlkokul/Çiftçi	İlkokul/Ev hanımı	3	Bir çalışan, bir evli, bir lise
4	17	Erkek	Kır	Kır (Yatılı)	Kır	İlkokul/Çiftçi	İlkokul/Ev hanımı	5	İki evli, iki lise, bir ilkokul
5	17	Erkek	Kent	Kent (Yatılı)	Kent	Üniversite/Memur	Lise/Ev hanımı	3	Üç üniversite
6	17	Erkek	Kent	Kent (Yatılı)	Kent	Üniversite/İş adamı	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim

Kütük Kodu			V.İOG (İmam-hatip lisesi öğrencileri ile yapılan odak grup görüşmesi)						
İmam-Hatip Lisesi 2.Grup									
Moderatör / Gözlemci:			Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak						
Görüşmenin Yapıldığı Yer			Okulda bir sınıf						
Görüşmenin Yapıldığı Tarih			09.05.2012						
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	17	Erkek	Kent	Kent (Yatılı)	Kent	Lise/Esnaf	İlkokul/Ev hanımı	2	İki ilköğretim
2	18	Erkek	Kır	Kent	Kent	Üniversite/İmam	Lise/Ev hanımı	1	Lise
3	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Memur	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim
4	17	Erkek	Kır	Kır (Yatılı)	Kır	Lise/Emekli	İlkokul/Ev hanımı	3	Bir evli, bir lise, bir üniversite
5	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Müteahhit	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim
6	18	Erkek	Kent	Kent (Yatılı)	Kent	Lise/Emekli	Lise/Ev hanımı	1	Üniversite

Kütük Kodu			VI.AOG (Alevi öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)						
Alevi 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:			Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak						
Görüşmenin Yapıldığı Yer			Okulda bir sınıf						
Görüşmenin Yapıldığı Tarih			24.05.2012						
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/İşçi	İlkokul/Ev hanımı	3	İki ilköğretim bir evli
2	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	İlkokul/Temizlikçi	İlkokul/Ev hanımı	1	İlköğretim
3	17	Kadın	Kır	Kent	Kent	Lise/İşçi	İlkokul/Ev hanımı	1	Lise
4	18	Erkek	Kır	Kent	Kent	Lise/Memur	Ortaokul/Ev hanımı	2	Bir lise, bir ilköğretim
5	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	-	İlkokul/Aşçı	1	Evli
6	18	Erkek	Kır	Kent	Kent	İlkokul/İnşaat işçisi	İlkokul/Ev hanımı	4	Bir evli, bir ev hanımı, iki ilköğretim

Kütük Kodu		VII.AOG (Alevi öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Alevi 2.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okul bahçesi							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		25.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Ortaokul/Ev hanımı	1	Lise
2	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	İlkokul/İşçi	İlkokul/İşçi	2	İki ilköğretim
3	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Ortaokul/Berber	İlkokul/Ev hanımı	1	Üniversite
4	17	Kadın	Kır	Kent	Kent	Üniversite/Memur	Lise/Ev hanımı	2	Bir üniversite, bir ilköğretim
5	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	İlkokul/İşçi	İlkokul/Ev hanımı	1	İlköğretim
6	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Memur	Lise/Ev hanımı	3	Bir lise, iki ilköğretim.

Kütük Kodu		VIII.EOG (Ermeni öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Ermeni Lisesi 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okulda bir sınıf							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		09.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/İş adamı	Üniversite/Öğretmen	1	Üniversite
2	16	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Doğramacı	Lise/Dernek çalışanı	1	Lise
3	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Doktor	Üniversite/Doktor	-	-
4	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Emlakçı	Lise/Ev hanımı	-	-
5	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Lise/Muhasebeci	1	İlköğretim
6	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/İşçi	Lise/Noter çalışanı	-	-

Kütük Kodu			IX.EOG (Ermeni öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)						
Ermeni Lisesi 2.Grup									
Moderatör / Gözlemci:			Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak						
Görüşmenin Yapıldığı Yer			Okulda öğretmenler odası						
Görüşmenin Yapıldığı Tarih			24.05.2012						
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Organizatör	Üniversite/Ev hanımı	-	-
2	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Motor tamircisi	Lise/Ev hanımı	1	Lise
3	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	İlkokul/Derici	İlkokul/Ev hanımı	1	Üniversite
4	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Makam şoförü	Üniversite/Öğretmen	1	Üniversite
5	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Memur	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim

Kütük Kodu			X.MOG (Musevi öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)						
Musevi Lisesi 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:			Mehmet Ali Karga / Burak Bölükbaşı						
Görüşmenin Yapıldığı Yer			Okul dışında bir kafe						
Görüşmenin Yapıldığı Tarih			30.05.2012						
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Lise/Esnaf	-	-
2	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim
3	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Ev hanımı	Lise/İş adamı	-	-
4	16	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Yönetici	Üniversite/Muhasebeci	1	İlköğretim
5	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Lise/Ev hanımı	1	Lise
6	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Esnaf	Üniversite/Ev hanımı	2	Bir üniversite, bir ilköğretim

Kütük Kodu		XI.MOG (Musevi öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Musevi Lisesi 2.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Burak Bölükbaşı							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okul dışında bir kafe							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		30.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Mimar	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim
2	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Lise/Ev hanımı	1	Üniversite
3	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Yönetici	Üniversite/Öğretmen	2	İlköğretim
4	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Gazeteci	Lise/Ev hanımı	1	Üniversite
5	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Şirket çalışanı	Lise/Ev hanımı	-	-
6	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Emekli	Lise/Ev hanımı	2	Bir çalışan bir üniversite

Kütük Kodu		XII.ROG (Rum öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Rum Lisesi 1.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Burak Bölükbaşı							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Müdür yardımcısı odası							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		17.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi/Mesleği	Anne Eğitimi/Mesleği	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Mühendis	Üniversite/Editör	1	Lise
2	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/İşçi	Üniversite/Bankacı	1	Evli
3	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Çevirmen	Üniversite/Veteriner	1	İlköğretim
4	18	Kadın	Kent	Kent	Kent	Ortaokul/Muhasebeci	Ortaokul/Kilise çalışanı	3	Bir evli, iki lise
5	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Yönetici	Lise/Ev hanımı	1	İlköğretim

Kütük Kodu		XIII.ROG (Rum öğrenciler ile yapılan odak grup görüşmesi)							
Rum Lisesi 2.Grup									
Moderatör / Gözlemci:		Mehmet Ali Karga / Özge Albayrak							
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Okul dışında bir kafe							
Görüşmenin Yapıldığı Tarih		17.05.2012							
Kişi Tanıtım No	Yaş	Cinsiyet	Doğum Yeri Kır/kent	Şu An Yaşadığı Yer Kır/Kent	En Uzun Süre Yaşadığı Yer Kır/Kent	Baba Eğitimi	Anne Eğitimi	Kardeş Sayısı	Kardeş Eğitim Bilgisi
1	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Yönetici	Lise/Ev hanımı	-	-
2	17	Erkek	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Mimar	Üniversite/Öğretmen	2	Bir üniversite, bir ilköğretim
3	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Lise/Ev hanımı	-	-
4	17	Kadın	Kent	Kent	Kent	Üniversite/Esnaf	Üniversite/Memur	1	İlköğretim
5	18	Erkek	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Lise/Esnaf	1	Üniversite
6	16	Kadın	Kent	Kent	Kent	Lise/Esnaf	Üniversite/Ev hanımı	-	-

7. ÖZGEÇMİŞ

MEHMET ALİ KARGA

İstanbul/Kartal'da 1982 yılında doğdu. İlköğrenimi Cevizli İlköğretim Okulu'nda tamamladıktan sonra Kartal Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde ortaöğrenimini tamamladı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otelcilik bölümünden 2003 yılında, Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden 2008 yılında mezun oldu. 2009 yılında askerlik görevini tamamladıktan sonra 2010 yılında Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji programında yüksek lisansa başladı. Halen bir ithalat firmasında çalışma hayatına devam etmekte ve İstanbul/Kartal'da eşi ile birlikte yaşamaktadır.